

BÁRDOS PÁL

G á b o r A n d o r p á l y a k é p e
1918-19-ig.

- egyetemi doktori értekezés -

Gábor Andor pályakezdése

Gábor Andor 1884 január 24-én született a Somogy megyei Ujnép községben. Eredeti családi neve Greiner. Apja falusi szatócs, később szegénysorsu értelmiségi.^{1/} A faluban egyetlen ember él aki emlékszik rá, s mint eleven, jóeszű gyermeket emlegeti.^{2/} A család gyakori költözködése rendezetlen egzisztenciára enged következtetni. Szilágysomlyón és Sátoraljaujhelyen élte gyermekéveit, majd Budapestre költöztek, ahol apja kávémérő, majd kishivatalnok, alkalmi munkás lesz. Gyakran volt munkanélküli.^{3/} Pestszentlőrinc-Kavicsbányán laktak, onnan járt be Pestre iskolába. Hajnalban kelt, hogy időben beérjen. Hárman voltak testvérek, két bátyja, Sándor és Ferenc már nem élnek. Nagyon szerette édesanyját, így emlékszik rá 1936-ban: "Nagyon szerettem, mindhalálig nagyon szerettem édesanyámat, nemcsak azért, mert mindhaláláig nagyon szeretett, hanem mert tényleg kedves és okos asszony volt..."^{4/} Báty kétségtelenül szegények voltak, nem olvadtak bele proletár környezetükbe. A család rossz sorsa ellenére a "művelt középosztályhoz" számította magát. "Olyan nagy volt a differencia köztünk és a munkás között, hogy a "munkás" nem mindig öltött személyes ábrázatot a velünk való érintkezésben" - írja.^{5/} De már fogalom volt számukra a közelükben lakó Imrédy minisztériumi irnok, vagy Seregélyi, a jegyző. A kisfiuba belevésődött szegénységének tudata. "...én gyalog megyek a Zerge utcába, mert mi szegények vagyunk."^{6/} Tanulóévei, az akkor megismert emberek hagyták benne az első mélyebb nyomokat. Különösen emlékezetes maradt számára a

"Zerge" s a reáliskola tanári kara sok későbbi írásában szerepel. Ennek köszönhető, hogy szinte minden tanárát - legalább is a nevüket-ismerjük. Ebben a miliőben játszódik regénye a Hét pillangó.^{7/} Erről szól két novellája: Öregszem mégis^{8/} Iskolám a Zerge^{9/} Tanárai: Felsmann József igazgató, Tankó János osztályfőnök, magyar tanár /a regényben Bankó/, Vasvári Benő földrajz, Tölgyi Gyula francia, Orbán Antal fizika /a regényben Orbók/, Toborffy Béla vegytan, Sajóhellyi? biológia. Így emlékezett vissza rájuk: "Én azóta sem találkoztam butább emberekkel az élet ösvényein. Mint egy muzeumban, úgy voltak összegyűjtve ebben az iskolában a legbutább emberek... Mert tul a valamennyin átömlő közös butaságon, amelyet azóta a polgárság leglényegesebb tulajdonságának ismertem fel... mindegyiknek még jellegzetes bogarai is voltak"^{10/} Hanem volt az iskolának olyan tanára is, aki éppen azzal tűnt föl, ami-ben tanártársaitól különbözött. Ez a különös modoru, szokatlanul széles látókörű ember Péterfy Jenő volt. Utálta a közoktatás köteles ostobaságát, az értelmetlen és hatástalan nyelvtanítást; s ahelyett, hogy diákjaival ragoztatott volna, vagy fölösleges passzív szókinccsel tömte volna a fejüket, inkább olvasott nekik németül és magyarul, kielégítette a gyerekek mese utáni vágyát. Nagyon valószínű, hogy egyéb tényezők mellett az ő termékenyítő szelleme és hatása keltette föl Gábor Andorban az irodalom iránti érdeklődést. Tragikus halála a mindent kiszinező kamaszfantáziákban feledhetetlené tette emlékét, s valósággal jelképpé növesztette. "Meg tudtuk érteni, hogy Péterfy Jenő ebben a környezetben nem élhetett, s inkább a vasuti klozetban agyonlőtte magát, semhogy a Zerge utcába még egyszer visszajöjjön."^{11/} A Hét pillangó

c. regényben romantikus történetet kerit kedves tanárja alakja köré. Az elfecsérelt nagy tehetség sorsa s az iskola általános és köteles ostobasága még évtizedek után is foglalkoztatta az író. Így köszöntötte 50 éves évfordulóját, ünneplő iskoláját: "Üdvözlégy régi iskolám, mely most ünnepled, hogy 50 év óta rontod az embercsemetéket. Te neveltél arra, hogy lázadó legyek, de mégis derűs, hogy mosolygós szemmel akarjam felgyújtani a világot; hogy tudjam, hogy a régi álkulturából kőnek kövön nem szabad megmaradnia, hogy a világ öreg professzorait ha még oly édesek, eredetiek és mulatságosak is, agyon kell ütni, szeretettel, vidámsággal, de agyon. Nyolc évig ojtottad derekamba mind ama rózsaszálakat, amik most belőlem dusan kivirulnak. Kertészem köszöntlek!"^{12/} Egyik verse is megemlékezik az itt töltött éveiről, korán elhunyt osztálytársairól ír benne. Innen tudjuk, hogy egy Vydra Győző nevű fiúval rivalizált az első eminens címéért, s alulmaradt, mert az "mindig jóba volt Zubriczkyval, az ő papjukkal, mert a hittan órán szintén jeles volt és nem hitvitázott; ellenben én a magaviseletből kettést kaptam, a Rappaport miatt... S a tandíjmentességem elveszett."^{13/} Önéletrajzában is megjegyzi "vallástalanul nevelődtünk, két bátyámmal együtt. Bennem kritikus és szatirikus hajlamok mutatkoztak."^{14/} Bizonyítványai tanúsága szerint kitűnően tanult, a rajzzal és a német nyelvvel voltak kisebb nehézségei.^{15/} Jobban szeretette a francia nyelvet, mert 12 éves korában már erre szeretne volna anyját is megtanítani.^{16/} Legkedvesebb emlékeiről később így emlékezett: "Ifjúságom legszebb emlékei egy délelőtt, mikor Frakl Móríc a csodálatos fejszámoló működött előttünk az iskolában és jobban tudott gyököt vonni és logari

must fejteni, mint Eberling tanárur könyvből negyedórai munka után... és az Otthon-körbeli beszélgetések Hegedüs Sándorral, aki fantasztikusabb volt Welsnél és káprázatosabb Jókai Mórnál, de azért mégis butább egy bakancsnál."17/ Érdekes, hogy éppen ezeket említi, nem pedig azt, hogy egy izben vilám csapott le mellette. Az intellektuális természetű élmények tették rá a legnagyobb hatást. A budapesti VIII. kerületi Községi Főreáliskolában érettségizett, bizonyítványát 1901 szept. 14-én állították ki. Tandijmentes volt, ami megintcsak a család szegénységére enged következtetni. Már említettük, hogy az első irodalommal kapcsolatos nyom gyermekkorában az a kapcsolat, amely nagy hatású tanárához, Péterfy Jenőhöz fűzte. A másik egy kézzel írott dalgyűjtemény az író hagyatékában. A Kaposvár környéki népdalokat a fiatal Gábor 1906-ban szép gondos irással kutyanyelvekre írta. Gyűjtésük korábban történhetett, valószínűleg reáliskolás korában. Nyugodtan következtethetnénk arra, hogy szerette ezeket a népdalokat, hisz mi másért gyűjtötte és másolta le gondos munkával őket. A népi költés egyszerű hangja korán megfoghatta, könnyen lehet, hogy ezeknek a népdaloknak szerepük volt művészi izlésének kialakulásában. Később is, főleg a második világháború alatt írt költeményeiben a népköltés jellegzetes formáihoz nyúlt vissza, agitativ mondanivalójának a parasztkatonákhoz való közelítése érdekében.

Annak ellenére, hogy a gyermekkorra és a család viszonyaira utaló adatok hézagosak, néhány fontos következtetés mégis adódik belőlük. Nyilvánvaló az, hogy Gábor Andor származását tekintve kispolgár, bizonytalan egzisztenciájú félértelmiségű, Pusztán a származásból nem következ-

tethetünk semmi döntő momentumra az életuttal kapcsolatban. Az egyéniséget a származáson kívül nagyon sok egyéb tényező, öröklés, alkat, jellem, család, iskola, környezet, stb. formálja. Az egyén gyakran nem marad meg osztályának, rétegének determinációjában, bár az osztályhelyzet távirányításából csak ritkábban tud kiszabadulni. Gábornál is megfigyelhető bizonyos tendencia amely származásának következménye. Családját szegénységük, anyagi létük bizonytalansága elhatárolta a kiváltságosoktól, zsidóságuk miatt nem azonosulhattak az értelmiség dzsentroid rétegével. Ugyanakkor nem kötődtek a kizsákmányolt osztályok egyikéhez sem. Ellentmondásos helyzet ez, és eredményeként közvetlen osztálydetermináltság nélkül a történelem változásai és az osztályharc pillanatnyi szakaszai szerint állhattak egyik vagy másik fél oldalán. Az uralkodó osztályokba való felemelkedésük lehetősége valószínűtlen, a dolgozó osztályokba való "lesüllyedést" föltehetően el szerették volna kerülni. Sokfelől fenyegetett bizonytalan létezés ez, telve takargatott nyomorúsággal és a szegénységtől való félelemmel. Ez az oka annak, hogy az elvont szegénység problematikája gyakran bukkant föl az életműben.

Gábor Andor származása nem különleges egyedi sors a századforduló írói között. Közismert az a folyamat, ahogy a zsidó származású fiatalok a dzsentroid réteg privilégiumai miatt az u.n. "szabad" értelmiségi pályákra vetették magukat. Különösen sokan lettek újságírók s ez a réteg nagyszámu tehetséges író is kinevelt. Közös vonásaik felemás, félig-meddig kitaszított helyzetükből következnek. Anélkül, hogy különösebb társadalomtudományi műveltségük lenne,

élénken foglalkoztatták őket a szociális kérdések. Bizonytalan egzisztenciájuk talajáról, gyakran sivár gyermekkor nyomasztó emlékeinek hatása alatt sokat irtak a szegénységről, élénken foglalkoztatták őket a szociális kérdések, a társadalom ellentmondásai s ez az életérzés sokuknál jó talajául szolgált a szociális lázongásnak, esetleg később a forradalmiságnak is. Másfelől mint törvényesen csak nemrég "asszimilált" zsidók, akik a magyar nyelv, a magyar kultúra szolgálatába állították képességeiket, szüntelen önigazolásra kényszerültek. Mindenki másnál jobban akartak azonosulni a specifikusan magyar nemzeti kultúrával. Ez az oka annak, hogy egészen Ady föllépéséig ez a társadalmi réteg a nyelvében és gondolkodásmódjában legmagyarabbnak vélt költő, Arany János életművéhez kapcsolódott. Ezt a lélektani-történelmi szituációt a legjellegzetesebben Kiss József esetében figyelhetjük meg, de hasonló e tekintetben sok kor és sorstárs, többek között Gábor Andor ambíciója is.

A falusi gyermekkor után nagy hatással lehetett Gábor Andorra a rohamosan városiasodó Budapest élménye is. A korszak irodalmának fontos jelensége az urbánus városi öntudat jelentkezése. A fiatal Gábor Andor végigélte a gyors kapitalizálódás történelmi pillanatát, megragadta a fejlődés lendülete, ugyanekkor ez az élmény ellentmondásos volt, mert rá kellett döbbernies a magyar fejlődés ellentmondásaira a régi és az új viszonyok szerencsétlen kompromisszumaira. Az osztrák-magyar Monarchia nem csak elmaradott volt, hanem az akkori Európa egyik legrosszabbul berendezett, vezetett és igazgatott állama volt. Ha nem is ismerte föl azonnal, hogy a magyar társadalom legfőbb problémái megoldat-

lanok, ha nem is látta világosan, hogy a történelmi fázis-
késés következtében egyszerre került napirendre a kapitaliz-
mus létrehozása és annak lerombolása, még akkor is szüntele-
nül összeütközésbe került az elmaradott és rosszul igazgatott
társadalom intézményeivel. Egyéniségének is jellemző vonása
a szüntelen elégedetlenség, ezt az elégedetlenséget az ifju-
kor élményei táplálták és továbbfejlesztették.

Legtöbb kortársához hasonlóan ő is fölfigyelt az iskolá-
ban tanított és állami propaganda szintjére emelt hamis
illúziók és a dualizmus korának sivár valósága közti kontraszt-
ra. Az ezeréves lét ürügyén mesterségesen fölszított hamis
nemzeti önérzet és a harminc millió magyar imperialista vágy-
álma az élettapasztalatok gyarapodásával egyre inkább az
iskola kötelező ostobaságának tűnt a szemében. A korszak jel-
legzetes társadalmi "hamis-tudatával" szemben azonban nem is-
merhetett meg más rendszert teremtő ideológiai alternatívát.
A munkásmozgalom alacsony színvonalu ideológiai tevékenysé-
gére jellemző, hogy amikor 1890-ben a MSZDP megalakult,
változtatás nélkül átvették az osztrák szociáldemokraták -
egyébként akkor egészen elsőrendű - programját, ez lett az
Elvi Nyilatkozat, de azt elfelejtették, hogy ezt a magyar vi-
szonyokra alkalmazni kellene, vagy legalábbis ennek vetületé-
ben meg kellene vizsgálni a magyar társadalom három legfőbb
problémáját. 1903 után még ehhez képest is revizionista irány-
ba tolódott el a szociáldemokraták ideológiai tevékenysége,
kezdeti alacsony nivójukat viszont végig megőrizték. Ez az
állapot nem akadályozta a szociáldemokrata pártot gyakorla-
ti tevékenységében, mert az osztályharcnak a politikai te-
rülete állott tevékenységük központjában. A korszerű tudo-

mányos világnézet hiánya azonban nagyon is megnehezítette a fiatal értelmiségiek világnézeti tisztánlátását. Minden emberre érvényes életkori sajátosság bizonyos kérdések előtérbe kerülése az ifjukorban. Milyen vagyok én? Milyen a világ? Hol az én helyem ebben a világban? A személyiség kialakulása folyamatában ezeknek a kérdéseknek a tisztázása fontos lehetett a fiatal Gábor Andor számára is. Amit az iskolában tanítottak, azt nem volt képes elfogadni. Készen semmit se kapott, rendszert semmi sem teremtett az össze-visszaságban, s ezért fiataalkori nézetei zürzavarosak és ellentmondók. Alkatának megfelelően a józan ész felől próbálta magyarázni a világot, de amint egyetemre került, körülfogták a korszak irracionalista filozófiájának eszmetöredékei.

Latin és görög különbözeti után az egyetem filológiai fakultására iratkozott be, tanárnak készült. A pesti egyetemen ekkor pozitivista szellemben tanítottak. Tanárai: Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Széczi Károly, Keszler József, Riedl Frigyes. Később - némileg eltulzottan - sokat emlegetik kortársai filológiai tudását. Kétségtelen, hogy nagyon sok, bár rendezetlen tudásanyagot szerzett tőlük. Egyetemi éveinek legfontosabb alkja azonban Négyessy László volt. Az ő stilusgyakorlatnak nevezett szemináriumán egész irodalmi generáció bontogatta szárnyát. Titkára volt Juhász Gyula, itt talált egymásra Kosztolányi és Babits. Érdeemes pillantást vetni a többi résztvevő névsorára is: Antal Sándor, Bánóczi László, Benedek Marcell, Bresztovszky Ernő, Csáth Géza, Endrődi Béla, György Oszkár, Hoffman Edit, Hoffman Mária, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Lányi Viktor, Lehel István, Mohácsi Jenő, Reinhard Piroska, Rédei Tivadar, Ritók Emma, Tóth Árpád, Vágó Béla, Oláh Gábor, Maday Gyula,

Czóbel Ernő, Pogány József stb.. Már a névsor is elgondolkoztató. A legkülönbözőbb irodalmi műfajokban, művészeti ágakban, politikában, tudományban híressé lett alkotók. Nagyon sokféle, gyakran egymással merőben ellentétes elképzelés, művészi hitvallás, világnézet s a legkülönbözőbb irányba futó életutak. Hála a bőséges szakirodalomnak, nem kell részletesebben foglalkozni ezzel a "stilusgyakorlattal" s ma már az is világos, hogy nem Négyessy László különös tehetsége, különösebben vonzó személyisége vagy a tehetséget felismerő ösztöne, hanem a véletlen hozott össze egyszerre ennyi különös tehetséget. Négyessy László konzervatív. Juhász Gyula emlékezete szerint egy Ady-vers egészen ki tudta hozni a sodrából.^{18/} "...nyugodt és fölényes. Aká a fölolvás vagy előad, mellette a dobogón foglal helyet. Minden vélemény szabad, akár egy eszményi parlamentben...miután a viták elülnek, kezébe veszi a kéziratot és pár tárgyas megjegyzést tesz. Sohasem hallunk tőle szólamokat. Amit mond, kézzelfogható, világos, előkelő, mint az írásai. - írja róla Kosztolányi Dezső^{19/}. Tanár és hallgatói között elég nagy lehetett az izlésbeli és világnézeti különbség, ezt azonban áthidalta a jellegzetes liberális légkör. "Fölolvasni... lehetett ott mindent, verset, prózát, szonettet és Hamlet-tanulmányt, naturalista novellát és teozófiai értekezést, Baudelaire-fordítást, kritikát Farkas Imréről, esszét Péterffy Jenőről és bírálatot Hajnal Márton összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányáról. Mindezt meg is tettük." - emlékezik vissza Juhász Gyula.^{20/} A hallgatók között is nagyon sokféle szemlélet, világlátás ütközött össze, szellemileg igényes, de kiforratlan egyéniségek csiszolták elképzeléseiket s végeredményben keresték önmagukat.

"Kürtőskalapos világfiak jönnek ide, elefántcsontfogantyus sétabottal, széplelkek "merészen öltözködő" leányok társágában, tolsztojánusok kik krisztus szakállat, hátrafésült nagy haját viselnek és bőrsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, piros nyakkendős szocialisták, akiknek a Marseilleise még forradalmi dal, szelid növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia Kávéházban Schmidt Jenőt hallgatják, komor és titokzatos arcu materialisták akik angol pipát szivnak, s Herbert Spencer nevét úgy ejtik kékongó homályos folyosókon mint valami világfőforgató jelszót... itt vannak a debreceniek, a Bokréta tagjai, Oláh Gábor, Maday Gyula, Gyökössy Endre tüntetőleg magyaros, fekete mentében. Itt van egy forradalmi csoport, mely a baloldalon helyezkedik el a legfelsőbb padokban "a Hegypárt", s egyre hangosabb... főn a "Hegypárt"-on egy lobogóhaju fekete ifju egyszerre fölpattan, s rendkívül indulatosan kijelenti, hogy a költészet célja csupán a haladás, a társadalmi jólét előmozdítása, a közéleti bűnök visszaélések ostromozása lehet... Ez az indulatos ifju Vajda Béla, a későbbi népbiztos..." - emlékezik vissza Kosztolányi. Egészen természetes az, hogy ez az indulásában sem egységes csoport amelyet a közös fiatalság és irodalomszeretet kötött össze a legkülönbözőbb életutaknak volt kezdő állomása. Nagyon lényeges dolog tudni azt, mit olvastak a szeminárium hallgatói, hogyan tájékozódtak a világirodalomban, a filozófiában. Megintcsak Kosztolányi tanuskodik: "Nietzsché vagy Stirnert, vagy Marxot, vagy Baudelairet, költőink közül Komjáthy Jenőt, vagy Vajda Jánost."

Ha Gábor Andor későbbi műveiből visszakövetkeztetünk fiatalkori eszmevilágára, azt tapasztalhatjuk, hogy az élet ellentmondásai, a szellemi zűrzavar elől a racionalizmusban,

A józan észre való appellálásban keresett menedéket. Ezt a racionalista hajlandóságát még erősíthette is Anatole France, aki egyik legkedvesebb írója volt. Másfelől egyetemi évei alatt körülfojták a korszakban divatos irracionalista eszmearamlatok. Milyen lehetett filozófiai műveltsége? Lukács György emlékezete szerint, aki jól ismerte, a marxizmus nem jutott el hozzá. ^{21/} Schopenhauert olvasta és Nietzschét. Az utóbbi a filozófia nagy alakjának tartotta. Magyarra fordította Otto Weiningernek, az akkoriban divatos, de nagyon is kétes értékű bécsi szekszuál-pszichológusnak Nem és jellem című könyvét, s rajongó előszót írt hozzá. Megismerkedett Tolsztoj és Ibsen művészetével, vallástalan neveltetése alkalmassá tette a materializmus befogadására. Ugyanakkor hatott rá Négyessy László népnemzeti konzervativizmusa, Lukács György szerint akkor még kifejezetten utálta Ady Endrét. ^{22/} Fordította a kortárs nyugati irodalmat, de orientációját tekintve soha sem lett "nyugatos". Irodalmi ízlésére elsősorban azokból a művekből következtethetünk, amelyeket lefordított. Első műfordításaival a Hét-en át kapcsolódott be a magyar irodalomba. Köztudott, hogy a Nyugat előtt Kiss József lapja volt, irodalmunk legfontosabb műhelye. Ennek a lapnak a hasábjain tört be hozzánk a modern európai irodalom. A Hét műfordítói hagyományain nevelkedett, a Nyugat utolérhetetlen tehetségű műfordítói gárdája. A Hét legnagyobb érdeme éppen az, hogy Baudelaire, Verhaeren, Verlaine versei, Flaubert és Maupassant és mások prózáját, tehát a szimbolizmust és a naturalizmust megismertette közönségével. A világirodalom fejlődéséhez képest elkésett vállalkozás ez. Ha azonban összevetjük a lap

világirodalmi anyagát a magyar szerzők műveivel, szomorúan tapasztalhatjuk, hogy míg az előző vegyes értékű de zömében értékes alkotásokat tartalmaz, addig a magyar szerzők legnagyobb része képtelen megszabadulni a népnemzeti iskola elavult stiluseszményeitől, s képtelen belekapcsolódni a kortárs világirodalom fejlődésébe. Verlaine, Szabolcska Mihály, Flaubert Pekár Gyula elképesztő tehetségtelenségével osztozik a hasábokon. Kiss József csak "belső munkatársakkal" dolgoztatott, válogatásának szempontja azonban kis sé különös. Legfontosabb értékmérője a tehetség volt, ennek hiányában azonban azzal is megelégedett, ha az illető szerző már híressé lett, vagy népszerű. Stiluseszménye is bizonytalan és átmeneti, ő maga is a népnemzeti epigonságból indult s egészen sose tudott elszakadni Arany János hatásától. Ugyanakkor élt benne az irodalom átformálásának igénye is, s politikai és művészeti liberalizmusa teret engedett a modernebb törekvéseknek. Határozottan irányzatos csak egy tekintetben volt, megteremtette irodalmunk első "városias" fórumát.

Gábor Andor művészi pályájának sok momentumát magyarázza, hogy fiatal korában Kiss József következtelenül modernizálódó, inkább előkészítő mint megvalósító lapjához kötődött.

"Első versem 17 éves koromban jelent meg a Hét-ben" - írja.^{23/} s ettől kezdve sorra közölték műfordításait. Néhány név és cím mutatóba: /ujabb francia lira cím alatt/ Antony Valabregue: Női félelem. Georges Payale: *Saint lacrymae*. Verlaine: Őszi dal.^{24/} Jean Remeau. Az ákác.^{25/} Maurice Vaucaire: A hordszék.^{26/} Leconte de Lisle: Az örök

illat.^{27/} E.Verhaeren: A holland ősz.^{28/} Égő Boglyák, A szél.^{29/} Byron: A zsidó dalokból^{30/} Ezek a fordítások inkább tollgyakorlatszámba vehetők, művészileg nem a legtokéletesebbek. Hogy ezt bizonyítsam, vessük össze a híres ^ŐŐszi Chanson első és valószínűleg már végleges fordítását

Gábor Andor: Őszi dal.

Tóth Árpád: Őszi chanson

Az ősz unalma
Siró fuvalma
Ugy megcsapott,
Szivembe fujja
Egyhangu buja
A bánatot.

Ősz hurja zsong,
Jajong, busong
A tájon
S ont monoton
But konokon
És fájón.

Az óra kondul,
Elmult napokrul
Emlékezem.
Az arcom sápad,
És könnybe lábad
Borus szemem.

S én csüggeteg,
halvány beteg,
mig éjjél
kong, csak sirok,
s elém a sok
tünt kéj kél.

Visz elragadva
Szárnyára kapva
Az őszi szél,
S én véle szálllok,
És meg nem állok,
Mint holt levél.

Ó, mulni már,
Ősz! Hullni már,
Eresszél!
Mint holt avart,
mit felkavart
a rossz szél... 31/

Bizony Gábor munkája csak kísérlet[?], képtelen visszaadni a vers eredetijének jellegzetes hangulatát. A hangfestésre ő is kísérletet tesz, de egy versszakra futja csak erejéből, s a szél sziszegését festő remek utolsó sorok nála teljesen elvesznek. Általában is jellemző rá, hogy a kifejezésmódot leegyszerűsíti, s ezért csak részben kárpótol a tartalmi hűség megközelítése. Minden fogyatékoossága ellenére is, tiszteletre méltó vállalkozás ilyen versek első fordítását nyújtani a magyar olvasóknak. Egyébként izlésre nem könnyű fényt deríteni annak alapján, mit fordított. A nagy szimbolisták mellett ott találhatunk egészen ggyenge, eszmeileg semmitmondó, royalista verset, /A hordszék/, persze ez épp a karácsonyi számban. Mégis, ha megnézzük, kinek hatása ér-

zódik meg költészetében, azt kell gondolnunk, hogy Verhaeren lehetett számára a legkedvesebb. Erről bővebben majd költészeténél szeretnénk szólni.

Byron zsidó tárgyú versei mellett még egy zsidó tárgyú könyv lefordítása fűződik ehhez a korszakhoz. Zangwill: "Dreamers of the Ghetto" /"A gettó álmodozói"/ c. könyvéből egy hosszabb elbeszélést és egy novellát fordított. A novella szép és hatásos történet, kicsit szimbolikus, sötét színekkel festett kép egy öreg zsidó kálváriájáról. Fontosabb ennél a művészileg sokkal gyengébb elbeszélés, és pedig tárgya miatt, mert az "A matrac-sir" Heinéről szól. Csak azért választhatta ki a kötetből épp ezt a szerkesztetlen, gyenge írást. Hisz a szarkasztikus német költő közeli rokona a szatirikus hajlamu fiatalembernek! Talán távoli őst sejtette Heinében. Egy biztos; verseinek poentirozása Heine hatását mutatja. Annál furcsább, hogy viszonylag keveset fordított tőle. Egyébként a könyv előszavában nagy elismeréssel ír a szerzőről: "Soha ilyen éleslátású pszichológus nem foglalkozott a zsidóság multjának és jövőjének kis és nagy kérdéseivel, soha ilyen ékes tollú író nem rajzolt zsidó életet." Ugyancsak műfordítás a fiatal Gábor Andor legnagyobb vállalkozása. is.

A Kisfaludy Társaság 1903-ban a következő pályázatot írta ki: Széher Árpád jutalom. Kívántaták nagyobb elbeszélő költemény fordítása. /Kitűzetett 1903. február 4-én/ Jutalma 1.000 korona. Benyújtásának határideje: 1904. október 31.

Erre a pályázatra Gábor Andor Frederic Mistral: Miréio című elbeszélő költeményt küldte be.

A mű eredeti nyelve provençal. A provençal nyelv nem

a francia nyelv tájnyelvi változata. Közelebbi rokonságot mutat egyéb román nyelvekkel, mint a franciával, külön ága a latin nyelvcsaládnak. Franciaországban a század elején kétnyelvű Miréio-fordítások voltak forgalomban, amelynek egyik oldalán a provençal eredeti, másik oldalon francia prózai fordítás volt. Gábor Andor franciául tudott. Kitűnő nyelvérzéke azonban lehetővé tette számára, hogy rövid idő alatt elsajátítsa a provençal nyelvet és a művet eredetiből fordítsa le. Fordításában megőrizte az eredeti formákat is.

/Stanza./ G.A. ekkor 18 éves volt. Az Érdekes Ujság deka-meronjában így emlékezik vissza később a Miréio és a Chanson de Roland lefordítására: "Nagy és hiábavaló munkák voltak, amikre tisztelettel emlékszem vissza. Csak én, más senki."

32/ A fordítás teljesen hézagpótló. Jól látta G.A., hogy „Mistral költeményének helyzete hasonló a mi Toldinkhoz. Egy kis nép, szűk területen beszélt nyelven alkotó költő alkotása nagyon nehezen találja meg az utat a világirodalomba. A Hét műfordítás-kultusza hatott Gábor Andorra mikor 18 éves korában ilyen óriási feladatra vállalkozott. Csak nagy kritikával lehet elfogadni azonban Nagy Endre véleményét: "Eredetiből lefordította remekbe Mistral provençal époszát, és erre a munkára sose vállalkozott volna Babits Mihály és Kosztolányi Dezső akkor kibontakozó költészete nélkül." 33/ Nagy Endre jól érezhető politikai okokból igyekszik G.A. életművének jelentőségét kicsinyíteni, és az a véleménye, hogy G.A. "a sikert és a pénzt hajszolta és této-
továzás nélkül változtatta a mezőnyt, aszerint, hogy hol bukkant fel egy-egy beérkezett champion, akit tul szeretett volna szárnyalni." G.A. provençal jelisével küldte el a teljes Miréio fordítást a Kisfaludy Társaság pályázatára.

A Kisfaludy Társaság Évkönyvei 1904-05-ös 39. kötete foglalkozik a Széher Árpád jutalom ügyével. A pályázatra husz pályamű érkezett be. A Miréioval G.A-n kívül más is ki-sérletezett.

"A 16.sz. pályamunka két mutatványt terjeszt elénk Mistral Miréiojából, melyek egyike a Magali c. dal, társaságunk egy havi ülésén felolvastatott és a fordítónak, Hajós Izsónak nevével meg is jelent Évlapjainkban. Ennélfogva ezt a kitűnő dolgozatot legnagyobb sajnálatunkra ki kellett zárunk a pályázatból, de meg nem tagadhatjuk magunktól azt a kívánságot, melyet már annak idején elnökünk kifejezett; t.i. hogy Hajós ur készüljön el az egész mű lefordításával, amit különben pályamunkája előszavában 1906-ra ígér is."

A bíráló bizottság megállapítása szerint a beküldött pályamunkák színvonala általában nem volt magas. Két mű vált ki az átlagból. G.A. Miréio-fordítása és Vikár Béla Kullervo-fordítása. A bíráló bizottság véleménye G.A. munkájáról:

"A fordítás hűsége dicséretre méltó. Itt-ott akad egy-egy homályos sor, sőt ritkábban egy-egy homályos strófa is akad ugyan, de a pályázó verselőügyessége remélünk engedi, hogy sikerülni fog e bajokon is segítenie, valamint, hogy el fogja távolítani fordításának ezt a zavaró hibáját is, hogy a tulajdonneveket majd provençal, majd francia formában írja; vagy az egyiket, vagy a másikat kell választania, de amellett aztán megmaradnia következetesen. Sokkal helyesebb volna, ha azokat a keresztneveket, melyek magyarban is megvannak, magyarul írná, úgy mint Hajós Izsó teszi, nem mondva Vincenete-t hanem Vincét, sem Ambrœi mes-

tört, hanem Ambrus apót. És van még valami, amit Hajóstól meg kell tanulnia: t.i. hogyan kell a Mistral parasztjait népies hangon beszéltetni. Hajós erre igazán kitűnő példát ad nála jóízű magyaros a parasztok hangja; sohasem feledi, hogy vándorló kosárköltő és egy majoros lányának tragédiáját tolmácsolja. A pályázó ezt a népies izt vagy ki nem érezte, vagy nem igen tudta visszaadni és munkája ellen ez a legsúlyosabb kifogásunk. E részben is át kellene azt dolgoznia, s ha az egyéb apró hibákkal együtt a nagyobbakon is tudna segíteni; Miréiot olyan fordításban bírnánk, amelyben zavartalan örömünk telhetnék. De így is minthogy a teljes pályaművek közt határozottan kiválik és a Kullervo-val szemben a lefordított mű érdekessége és modernsége mellett szól, javasoljuk, hogy a Társaság adja ki neki a jutalmat, a Kullervo-fordítást pedig részesítse dicsőületben."

Budapest. 1905. február 6.

Hozzájárul: Heinrich Gusztáv.

Jelentésttevő: Radó Antal.

Dr. Csengery János különvéleményt terjesztett be, melyben ezt írta: "...a Miréio-fordításnál mindjárt a leadott Miréio-mutatvány is tökéletesebb, a Kullervo fordítása, tisztán, mint fordítás olyan színvonalon áll, hogy jobb Kullervo fordítást nem is kívánhatunk. Ha tehát t. Társaság tekintet nélkül az eredeti mű modernségére és aktuális voltára, tisztán a legjobb műfordítást kívánja megjutalmazni, ez esetben mint külön véleményt vagyok bátor tolmácsolni, hogy a Kullervo-fordítást jutalomban, a Miréiot pedig dicsőületben részesítse, annyiival inkább, mert így nagyobb kilátásunk van arra,

hogy az egész MiréioM egy tökéletesebb fordítását fogjuk kapni, a Kullervo megjutalmazásával pedig erős ösztönzést adunk a fordítónak az egész Kalevala lefordítására, ami kétségkívül irodalmi esemény számba menne."

Budapest, 1905. február 7.

Dr.Csengeri János. 34/

1905. február 7-én közgyűlésen a társaság Csengeri javaslatát szótöbbséggel elfogadta. Vikár Béla lett a győztes, aki később le is fordította a Kalevalát. De hiába igyekeztek Hajós Izsonak fönn tartani az ismeretlen pályázóval szemben a Miréio első tökéletes fordításának dicsőségét, mert ő meghalt, mielőtt munkáját befejezhette volna.

"A dicsérettel kitüntetett pályamunka jelíges levele, szerzőjének előzetes beleegyezésével, szintén felbonthatván, kihirdettetett, hogy a megdicsért munka szerzője Gábor Andor."^{35/}

Gábor Andor Miréio-fordítását az Évkönyv teljes egészében leköszölte. Ez volt tehát a Miréio magyar fordításának első megjelent formája.

Onnan vette elő G.A. 1916-ban, hogy "átdolgozva nyilvánosságot szerzek neki. A fordítás munkája nagy volt és nehéz, de ezt nem mentségül említem."^{36/} Ekkor jelent meg először a mű önálló könyvalakban, a Dick Manó kiadóvállalat kiadásában. G.A. Fenyőházán végezte el a szükséges javításokat munkáján. A könyvhöz gondos és magas színvonalu előszót írt. Tervezte, hogy esetleg még egyszer átdolgozza fordítását egy újabb kiadás számára, de erre már nem került sor. Az önállóan könyvalakban megjelent Miréiora most már fölfigyelt a sajtó is.

"...Gábor Andor kezén a költemény semmi szépsége nem sikkad el. Amit nyelvünkön ki lehet hozni belőle, azt ő kihozta, fordítása - összevetettük a francia prózai fordítással - igen hü... munkája irodalmunk komoly nyeresége."^{37/} Babits Mihály mintaszerű-szép kritikával üdvözölte, erről azonban a költői művek tárgyalásánál kell szólnunk. Más volt ugyan, his a fordítás jelentősége Gábor Andor számára 1905-ben, és más 1916-ban. A pályakezdő fiatalember a Hét műfordítói tevékenységéhez kapcsolódva s a világirodalomban Arany János izlésével tájékozódva nagy szellemi kalandra szánta magát ezzel a vállalkozással. A világháború idején, amikor politikai szempontoknak rendelték alá a világirodalmi orientációt, s a "beteg" "dekadens" "züllött" francia kultúrával szemben a németek "egészséges" - értsd: háborus propagandát küzdő irodalmát állították, a Nobel-díjas Mistral megjelentetése politikai tett volt. Visszatérés az ifjúkor merész kalandjához - de ugyanakkor szerves része a háboru-ellenes lirának. Erre figyelt föl Babits Mihály, s többek között ez lehetett az oka a mű meleg fogadtatásának is.

A fordítás ismeretében azt kell feltételezni, hogy a Kisfaludy Társaság döntése nem volt igazságos. Ez a beérkezett író számára kellemetlen emlékként aligha lehetett több. A fiatal Gábor Andor azonban fájdalmas leckét kaphatott, mikor beleütközött az irodalmi klikkszellem átöröhetetlennek látszó falába, meg is szakadt ezután műfordításainak sora.

Gábor Andor jól kihasználta az egyetemen töltött éveket. Megtanult németül, angolul, olaszul és franciául, mellesleg elsajátította a provençal és az ófrancia nyelvet

is. Szakmai műveltsége lehetővé tette, hogy lépést tartson tudományágának fejlődésével. Gábor Ignác verselméletének propagálására elsők között vállalkozott. Szekfü Gyulának cikksorozatban kelt védelmére, mikor az Rákóczi-ról szóló könyvével kihívta a konzervatívok haragját. Érdekes adalék ezzel kapcsolatban volt egyetemi diáktársának, Bálint Lajosnak visszaemlékezése: "Néhány esztendővel ezelőtt - akkortájt Gábor Andornak a Szekfü-Rákóczi ügyel kapcsolatban heves polémiái voltak a Világgal. - az egyetemünk legnevesebb történelemprofesszorával sétáltam egyszer a Dunaparton; - Mondja kérem, - kérdezte az öregur - ki az a Gábor Andor, aki a Világ Rákóczi-cikkeit írja. Nincs az az egyetemi tanár, aki oly készültséggel, olyan teljes tárgyismerettel szállhatna sikra! - pedig ennek a professzornak épp e viták miatt nem sok oka lehetett rá, hogy Gábort szeresse." 38/

Az egyetemet mégis otthagyta, nem fejezte be. Diószegi András úgy vélekedik, hogy belátta: "Összeköttetés híján szemben a talán ostoba, de jobban szituált vetélytársakkal úgy is alulmaradna." 39/ Erre utalhat önéletrajzának két jezője is: "Elfáradtam és megbántva". Hozzá kell még tennünk, hogy a család szegénysége miatt hozzá kellett járulnia a létfenntartásához, tanítványokat kellett vállalnia s alkalmilag dolgoztatott is különböző lapoknak /Egyenlőség, A polgár, Pesti Napló stb./ Mikor aztán a Magyar Nemzet állandó munkát biztosított számára, abba is hagyta az egyetemet. Feltételezhetjük, hogy nem is akart tanár lenni, Péterffy Jenő sorsa aligha biztatta. Legjobb esetben valami eldugott fészekbe került volna, mint Babits, vagy

Juhász Gyula. A sajtó viszont korlátlan lehetőségeket kínál. Ekkor terjedtek el a nagypéldányszámu, utcai árusításra berendezett u.n. "amerikás" lapok. Ezek nem vehették sok hasznát az előfizetőkre pislogó, lassu munkához szokott "régi vágásu" ujságíróknak. Friss és fürge fiatalemberek kellettek, akik tempóelőnyt tudnak biztosítani a hagyományos hírközléssel szemben. A bulvársajtó népszerűsége növekedőben volt, s ez biztosította a munkatársaknak a gyors karrier lehetőségét s az anyagi jólétet. A Polgár című lapnál végül pedig a Nap-nál mindezt sikerült is elérni. Elég drága áron. A bukvárlapokban ugyanis a munkatársak elnévtelenedtek. Hír kellett, szenzáció kellett, aktualitás kellett, humor kellett, de íróra, különösen kezdőre nem volt szükség. Ez az oka annak, hogy a "belterjes" ujságírói karrierrel párhuzamosan Gábor neve sok évre eltűnt az irodalomból. Ez az okos, tanult, és merész ambícióju fiatalember nem elégedhetett meg az anyagi létét biztosító bulvársajtó felületes és műveletlen világával. Reakciója logikus és személyiségéből következik. Műveltségének, tudásának fölényével fordult el a világtól, amelyben élt. Szatirikus hajlamainak megfelelően humoros formában bosszulta meg magát. Joggal érezhette, hogy a rosszul berendezett világ nem engedi tehetségét, tudását érvényesülni. Ez a viszonylagos kitagadottság érzése szembefordította a társadalommal s fő hangnemévé tette a tagadást.

JEGYZETEK

1. Diószegi András idézi G.A. önéletrajzát. Irod.Tört.Közl. 1959. 1. 44.9.
2. A család szóbeli közlése.
3. Diószegi András: i.m. ✓
4. Csizma. G.A. novellája Összegyűjtött Művek, Novellák. Szépirodalmi K. Bp. 1954.
5. i.m.
6. i.m.
7. Hét pillangó. Regény Bp. 1918. Dick.
8. Öregszem mégis. Novelláskötet. Bp, 1918. Légrády.
9. Iskolám a Zerge. Novella. i.m.
10. i.m. ✓
11. i.m. ✓
12. i.m. ✓
13. A kapuban. Összegyűjtött versek Bp. 1954. Szépirodalmi.
14. Diószegi András: i.m.
15. i.m.
16. i.m.
17. Hegedüs Loránd. Összegyűjtött művek Bp. 1958. Szépirodalmi.
18. Juhász Gyula: Négyessy órák. Szeged és vidéke 1918. máj.4.
19. Kosztolányi Dezső: Négyessy László írók, festők, tudósok. B p.1958. Szépirodalmi.
20. i.m.
21. Lukács György szóbeli közlése.
22. Lukács György szóbeli közlése.
23. Önéletrajz. Az Érdekes Ujság Dekameronja IV. kötet. ✓
24. A Hét 1902.
25. A Hét 1902.

26. A Hét 1902.
27. A Hét 1903.
28. A Hét 1903.
29. A Hét 1903.
30. A Hét 1905.
31. Tóth Árpád Összes versei és versfordításai. Bp. 1957. Szépirodalmi.
32. G.A. idézett önéletrajza.
33. Nagy Endre: A kabaré regénye.
34. Kisfaludy Társaság Évkönyve XXXIX. kötet.
35. Kisfaludy Társaság Évkönyve XXXIX. kötet.
36. A kiadás előszava. Bp. 1916. Dick.
37. Név nélkül. Világ 1916 okt.
38. Bálint Lajos: Gábor Andor. Színház és Divat. 1918. 41.sz.
Adár: Diószegi András. i.m.
39. Diószegi András: i.m.

Gábor Andor költészete 1919-ig

Gábor Andor a kiegyezés utáni Magyarországon született, a dualizmus utolsó két évtizedében nőtt fel, akkor lett művész, írt mindenféle műfajban és tevékenykedett, szervezett, barátkozott és haragosokat gyűjtött. Megélte a két forradalmat, emigrációba kényszerült, Nyugat-Európát járta, azután a Szovjetunióba ment, írt, dolgozott, agitált, megélte a fölszabadulást, ismét írt és dolgozott. Sok sorsváltásban volt része, s megpróbált néhány embercserélő, lélekcsereélő nehéz napot. Nagyon sokfelől támadták életében és halála után és nagyon sokféle indítékkal védelmezték. Ha igaz, hogy sokat támadták igazságtalanul, az is igaz, hogy sokszor védelmezték hibásan. Amikor 1919 után kommunista lett, ellene fordították polgári múltját, nem azért, mintha az polgáribb vagy tisztességtelenebb lett volna másokénál, hanem hogy az új eszméknek tett szolgálatát tegyék lehetetlenné. Az ügy védelmében pedig a védelmezők ragadtatták tulajdonságokra magukat. Így lassan legendát formáltak róla, a szenttéavatásra ugyis hajlamos ünnepi visszaemlékezések, valóttan közhelyeket vittek a köztudatba az alkalmi újságcikkek s az elkövetkezett kommunista költő forradalmár lelkét visszavetítették olyan időkre is, amikor Gábor Andor nemcsak hogy nem volt de nem is lehetett forradalmár.

Gábor Andor nagyon fiatalon kezdett verset írni, de harminc éves is elmúlt, mire költő lett belőle. Élete szüntelen próbálkozás, újramezős, bukás és fölemelkedés, szüntelenül az egyéniségét legjobban kifejező műfajt kereste. A verses műfordítástól a regényig, társadalmi drámától szonokig, nem

írói szándéku publicisztikától az irodalomszervezői tevékenységig, kabarétréfától a szinte tudományos komolyságu verselésig, mindenfélével próbálkozott, s ezek között nincs egymásutániség, egyszerre és összekeveredve jelentkezik valamennyi. Fiatal korában a líra "privát" - szórakozása volt csak, és nem az önkifejezés számára legfontosabb eszköze. Hogy mégis foglalkoznunk kell ezzel a művészileg nem különösen fontos korszakával, annak nem csak az az oka, hogy a fiatalkori versek fényt derítenek izlésére, tájékozódására, s fejlődésének vonalát csak az előzmények ismeretében lehet megrajzolni. Mindjárt fiatalkori költészténél szembetalálkozunk egy misztifikációval, eggyel a sok közül, amelyek ennek az ellentmondásos művésznak a megértését zavarják. Szembe kell nézni azzal a téves közhiedelemmel, /amelyet kortársak és utódok táplálnak szóban és írásban/ hogy a fiatal Gábor Andor forradalmi módon fordult szembe az 1919 előtti magyar társadalommal.

Azok a versek, amelyekről az alábbiakban szólunk, a következő helyeken találhatók: önálló kötetben először 1917-ben gyűjtötte össze a szerző őket. Ebből azonban hiányoznak az 1916 előtti fiatalkori művek, valamint az 1917-19-ig tartó évek terméke. A Harminchárom című kötet anyagán kívül ezek nagyrésztét is közölte egy, az Atheneumnál 1947-ben megjelent kötet, végül az aránylag legteljesebb anyag, az Összegyűjtött Művek első része, a Versek. Ez sem közölt azonban mindent, kiegészítésül mellékeljük a különböző lapokban megjelent versek egyrészét, föltehető azonban, hogy a kép ezekkel sem teljes, és előkerülhetnek további lappangó költemények.

A szerző 1919 előtti verseit három részre osztotta és a jellemzés igényével fejezetcimmet látta el őket. Az 1904-től

1915-ig tartó szakasz mottója "Utat keresve". Lényegében ezek Gábor Andor zsengéi. Hat éven át konvencionális századvégi modorban verselt, konvencionális témákról, azután kétségtelenül föllehetők az utkeresés jegyei és az egyéniség néhány vonása. 1916-17-ben írott verseit - főleg a "Harminchárom" anyagát - az "Eltévelyedve" címmel jellemzi, végül 1917-től 19-ig írott munkáinak az "Új indulás" címet adja. A három kor szak nem válik élesen külön, sok bennük a közös vonás. A legfőbb ezek közül a versformák konzervatizmusa. 1908 után, mikor a magyar költészet megújnodott, Gábor izlése a századvégtől visszafelé fordult, az öreg Arany Jánoshoz.

"Tudom, hogy témáim nem újak,
S a hangomat sem vélem ujnak.
Keress ki más költőt magadnak
Ha új ujjongásra vagy éhes,
Kiből e hangok felfakadnak
Az ember sok-sok ezeréves."

/"Általában"/

Gábor Andor a magyar költészet nagy fordulópontját kortársként élte meg, de egyéni útja nagyon sokáig párhuzamosan haladt vele és sehol se találkozott. Első versei Arany János és a századvég költőinek hatását őrzik, "nyugatos" műveltsége ehhez képest csak másodlagos. Arany János a forrás, ebben minden kritikusa egyetért. Nem árulkodnak ugyan róla tartalmi utánérzések, epigon sorok, átvételek, mégis bizonyos, hogy ő lehetett a mérték. Legjobban Kosztolányi ragadta ezt meg 1918-as kritikájában: /1/ "Ezt állapíthatom meg a formájáról is, mely egyenes visszatérés az aranyjánosi hagyományhoz, verselésben, rimelésben, sokszor a szavak használatában is..."

Említettük, hogy a világirodalomban Arany János szemével tájékozódik, a Toldi világirodalmi megfelelőjét fordítja magyarra. Zsengéi közt hiába keresnénk szerelmes verset, s ő maga ezt így magyarázza meg: "Ifju ember koromban verseket irtam. Nem szerelmi verseket, mert ezen a ponton nem Petőfi Sándorral, hanem Arany Jánossal értek egyet, aki az ifjúkori liráról ezt mondja: '...ha szerelmet esdék, Nem oly szagu volt az, mint nyomdafesték'" /2/ Egykoru és későbbi kritikusai egyaránt fölhevítik figyelmünket Arany János hatására. Az Uj Nemzedék áruván antiszemita cikke szerint Arany Jánost Babits Mihályt és Reviczky Gyulát elegyíti /3/ Rónai Mihály András meleg, baráti hangú gondolatmenetben bizonygatja, hogy Gáborra nem hatott a Nyugat, első helyen ő is az aranyi hatást említi. /4/ Hatvány Lajos megállapítása is rokon az előzőekkel, ő azonban tovább is viszi a gondolatot: "Arany János hatvan éves korában irt Őszikéket. A mester szerény tanítványa, Gábor Andor 33 éves korában. Ez a rengeteg különbség nemcsak a legnagyobb mester és az ő kései kisebb tanítványa közt, hanem 1877 és 1917 között. Arany János csak a nemzeti honfi-buban öregbült lassan, bár idő előtt, szomorú öreggé, bennünket az egész emberiség honfi-buja sorvaszt gyorsan, gyorsan koravénné." /5/ Meg kell jegyeznünk, hogy Arany János szemlélődő - szelíd derűje teljesen hiányzik Gábor Andor, a humorista érzésvilágából. Ő az Őszikék hangulatát érzi és írja tovább, Arany városiasodó költészetét folytatja, s bővíti ki a nagyvárosi ember huszadik századi magányérzetével. Az Őszikék kötetben összegyűjtve 1888-ban jelent meg a Hátrahagyott versekben. Péterfy Jenő, aki később tanára volt Gábor Andornak, s aki hatással

volt a kialakulóban levő fiatalemberre, nagyon melegen méltatta. /6/ A Gábor Andorral együtt növekvő nemzedékre általában nagy hatással lehetett. Kosztolányi Dezső fogalmazta ezt meg mindnyájunk nevében: "Apáink az elbeszélőt bámulták, az époszköltőt. Hozzáink inkább az öregur áll közel, aki az Őszikéket írta, a korlátlanul kitárulkozó, az öngunyoló, az önostorozó, a hétköznapiok fölmagasztalója, aki észreveszi a körülötte levő embereket és tárgyakat, a fájdalom mosolyát és görcsét, az elfojtott sikolyt és az utcalármát, az idegrendszerek bomlását." /7/ Kosztolányi sorai egyszerre jellemzik az Őszikéket, és Gábor Andor egész fiataalkori költészetét. Diószegi András más gondolatmenetből ugyanerre az eredményre jut: "...nihilizmus a rokon azzal az életérzéssel és filozófiával, amely a hatvanas, nyolcvanas évek lírikusait, az öregedő Arany Jánost, Vajdát, Reviczkyt eltölti. Még a mesterek is ugyanazok: az epés Schopenhauer és a tépelődő magányos Nietzsche eszméi táplálják szívet, gondolkodását." /8/

Arany János hatása mellett költészete ott gyökerezik a századforduló lirájában is. Munkásversei Palágyi látásmódjára emlékeztetnek, örökös kétkedése, hangulatainak, érzelmeinek hullámlása, Reviczkyt juttatják eszünkbe. Ugyancsak Reviczky hatása lehet az egyéniségétől nagyon elütő moll-hangnem, amely néhány fiataalkori versben föltűnik. /Nyár a ligetben, Hajnali köd, Felvonásköz./ Fölbukkan verseiben a századforduló néhány vándormotivuma is. Első írásaiban sokszor szerepel az Álom, akár Reviczkyénál, vagy Kiss Józsefnél. "Be hosszú volt az éj, be furcsa volt az álmom... Sőhajtó fák alatt kellett bolyongva járnom." "Honnan jön és hogyan? s ha elröpül hová száll Ez áloméletünk?" "Jártam bolyongó álomtájakon", "Káprázó szemmel látok álmokat" stb. A másik ismerős motívum a Messiás-várás

gondolata. Érdekes összevetni két rokontematikájú irást, Reviczky: Ne sirj ne sirj című költeményét az Uj messiás című, az 1905-ös Népszavában megjelent Gábor verssel. Az alapmotívum közös: a mozdulatlan világ megváltást igényel, s a megváltás talán közeledik. A konvencionális téma mindkét esetben konvencionális formában nyer kifejezést. Reviczky refrénje: "...hogya az új Messiás közel" - Gáboré: "A vén világ új Megváltóra vár." A Reviczky vers moll hangneme beüt a Gáboréba is: "A kinzott, sajgó lelkeken keresztül Édes remények lágy sejtelve jár," de ez a vers egészében disszonáns, oda nem illő. Az azonosságon túl, tulajdonképpen az eltérés a figyelemre méltó, az azonos motívum értelmezésében. Reviczky Messiás-várása vallásos szemléletű, míg Gábor istentagadó. Reviczky verséből bizonyos, hogy az ember életével elégedetlen, s az életet szeretné megváltani. Verse az egyénről szól, ezt félreérthetetlené teszi az egyes szám második személy. Gábor számára a kérdés társadalmi, s a társadalom megváltását igényli, ezt fejezi ki, hogy ő többes szám első személyben ír. Abból, hogy nála a kérdésfőltevés társadalmi jellegű, nem kell azt hinnünk, hogy meg tudja oldani a társadalom "megváltásának" problémáját, végeredményben általánosságokat ír, s beéri üres frázisokkal. Egyébként a motívum további fejlődésére még vissza kell majd térnünk.

Széleskörű világirodalmi ismeretei is formálták fiatalkori szemléletét. Nemcsak a magyar irodalomban rokon az izlése kortársaival, hanem a világirodalomban is. Félreismerhetetlenül fölismerhető írásaiban Heine hatása. /Említettük, hogy lefordított egy róla szóló elbeszélést, s Kosztolányi levele megőrizte Heinéről szóló vitájuk emlékét. /9/ Néhány versének szerkezete, jellegzetes poentirozása is őrzi ezt a Heinei hatást.

/Nyár a ligetben, Kürtszó az éjben, Gyönyörű téli nap stb./
Szemléletmódjukban, keserű indulatukban, szarkazmusukban is
rokonok, de Heine ~~tomatikus~~ lobogása idegen tőle.

1903 és 1907 között mintegy husz verset fordított a Hét
számára a kortársi világirodalomból. /lo/ Mint már említettük
első fordításainál, izlésére annak alapján, hogy mit fordított,
nem lehet fényt deríteni. Legszöbben a Verhaeren-versek szóla-
nak meg tollán, s 1919 utáni legjobb verseiben ott érezni
Verhaeren szuggesztív vízióinak elsajátított - átélt lényegét.
Abban, hogy verseinek formája egyre csiszoltabb lett, egyre
nagyobb műgonddal verselt, - egyéb tényezők mellett - szerepet
játszhatott az általa fordított parnasszista költészet izlés-
formáló hatása is.

Végezetül a hatások vizsgálatánál meg kell említenünk a
könyvélmény szerepét. Gábor sokat olvasott, úgy tűnik, válogatás
nélkül, s szemléletére kétségtelenül hatott Schopenhauer. Fi-
lozófiai műveltsége azonban elég sekélyes lehetett, s többnyire
csak átmeneti, felszínes olvasmányélmények készítették vers-
írásra. /Gályarabok/, Történet, Emlékezés egy francia szonett-
re/.

Konvencionális modoru zsengéiben is fel kell figyelniük
egyéniiségének néhány jellemző vonására. Feltűnő, hogy oly hu-
morista volt, akinek lírájából a humor teljesen hiányzik. Kor
és sorstársa Heltai Jenő mindig humorista, verseiben is csil-
log szellemessége, legkomolyabb gondolatait is frivol formába
öltözteti. Gábor a lírában "nem ismer tréfát". Epés, néha sza-
tirikus, gyakran csufondáros, de szikrányi vidámság sincs ben-
ne, témája mindig komoly, hangja legtöbbször ünnepélyes, az
emberi lét tragikumáról versel, akármiről ír. Ezzel élesen

elhatárolja liráját kabaréverseitől, amelyekben gátlástalanul csörgeti az udvari bolond sipkáját.

Életkörülményeiből, származásából, középosztálybeli létéből következik másik jellemvonása, nagyfoku szociális érdeklődése. Nem "élte" a dolgozó osztályok életét, de szemébe tűntek a valóság ellentmondásai. Szemlélődő ember, aki nem jutott még el a társadalmi cselekvésig, csak jár-kelel a világban, és közben sok mindennel találkozik. Sétál, - sok fiataalkori versének témája a séta, s a véletlen alkalmat ad arra, hogy belelásson az emberek életébe s észrevegye a nyomor jegyeit rajtuk. Hol a fizikai nyomort, hol a szellemi. "Ez egy pesti foglalkozás. Az embernek nincs semmi dolga, undorodik önmagától és a többi felebarátjától, elmegy lógni. Lógni, mert ha nem lógná, kénytelen lenne felakasztani magát" /11/ Ha csak az utcára ki-megy, a maga polgári életének rendezett világából, akárhol jár, sétál, vagy utazik, legalább a felszine a szemébe ötlük annak az egyáltalán nem rendezett világnak, amit a dualizmus korának nevezünk. Ha utazik, nem kerülheti el a pályaudvart. S ott mit-
vesz észre? "A Nyugati az a pályaudvar, amelynek az utcai frontját szegény átutazó szőrös subás magyarok Népszállóul használják. Odafeküsznek sorba asszonyok, férfiak vegyesen, tompán, összezuzottan, átalusszák az éjt, és reggel tovább-utaznak. Nem szép látvány, nem is nagyvárosi, de magyar, és szívdobogtatóan szomorú. Hogy ennek a népnek is kellene ott a közelben tiszta és jó szállást adni, hivatalosan. Ugyan! Csak hadd feküdjenek ott, jó az, ha eszükbe juttatja valami minden éjjel, hogy nem a lakkcipő a mi nemzeti viseletünk." - írta a Pesti szírányokban.

Ezzel a megdöbbenő képpel találkozott később József Atti

Attila is. "...nagy, álmos dzsungel volt a lelkem, s háltak az utcán. Rámcsapott, amiből eszméletem, nyelvem, származik s táplálkozni fog, a közösség... a nemzeti nyomor". Gábor is észreveszi az utcánalvókat, együtttérz velük, segítene rajtuk, de azonosulni nem képes velük, mint József Attila, aki azonnal érzi a velük való közösséget. Természetesen így nem juthat el a jelenségek olyan foku szintéziséig, hogy meglássa az egyéni nyomorok összeadódásából kikerekedő végeredményt, a nemzeti nyomort. Ő csak sétál a ligeti est szépségei közt, s aztán megdöbbenése heinei fordulattal rántja a földre az idilli hangulatu verset, mert amit lát és hall, az a kegyetlen valóságra ébreszti:

"Kirezzenek az éj csodáiból

Titkos vajudást vélek hallani

Csecsemősirást egy kapu alól."

/Nyár a ligetben/

Vagy máskor a sétatér fölött szálló kúrtszóban gyönyörködik, míg végül

"A kúrt zokog, majd egy futam remeg föl

mint vad sikoltás, mint egy szörnyü vád

Egy életunt cseléd az emeletről

A kövezetre dobja magát."

/Kúrtszó az éjben/

Sajnálkozik a szegények sorsa felett, de a szegénység még nem társadalmi probléma nála. Az emberek nyomoruságának okát alkutukban látja, akár a szociáldarvinisták. /Az élhetetlenek/ Életformája fokozatosan eltávolította a szegényektől, szinpad, kabaré, könyvkiadás révén legalábbis jómódu lett s élete szerkesztőségek és színházi öltözők, bemutatóelőadások és nemzetközi üdülőhelyek, az akkor még zárt Margit-sziget és

tátrai buvóhely keretei között határozottan nagypolgárivá vált. A kabarénak ő szállította a nagyon is polgári szemléletű ugynevezett "cseléd-dalokat" /s ezekből aligha lehet dicséretes képet rajzolni a szegénységhez és a szegényekkel való viszonyáról./ Nem föltételezhetjük, hogy a szociális kérdések iránti érdeklődése - amely egyébként közös sajátossága a hozzá hasonlóan középosztálybeli többi író-kortársával - elhatározó indítékot adott volna világnézetének kialakulásához.

Lehetetlenné válik fejlődésvonalának vizsgálata, ha elfogadjuk azt az elterjedt föltételezést, hogy már fiatal korában forradalmi módon szembefordult korának valóságával. Igazságtalanság lenne ezt az elterjedt tévedést egyetlen személy bűnéül róni fel, mégis idéznünk kell itt Goda Gábort, mert az ő fogalmazása világosan és egyértelműen tartalmazza ezt a más helyeken burkoltabb tévhitet. "Gábor Andor már 1905-ben, majd az ezt követő években, tehát szinte serdülő korában már megírja a Gályarabokat, az Új Messiást, és azokat az ifjúkori novellákat, amelyeknek forradalmisága ma, 1958-ban akárhány zavartságból megtért írónak és költőnek salvus-konduktusa lehetne." /12/ Kár, hogy Goda Gábor a novellákról szólván elfelejt címet is említeni, így arra kell gondolnunk, hogy ismeretlen írásokról van szó, amelyeket megmagyarázhatatlan módon kifelejtett a válogatott művekből az egyik szerkesztő: Goda Gábor. Gábor Andornak ugyanis nincs olyan ismert novellája, fiatal korában, amelyből forradalmiságra lehetne következtetni. Persze, az említett versekbe is csak beleolvasni lehet ilyesmit. Két szokványos - konvencionális költeményről van szó, századvégi elemekből, legföljebb az az érdekes, hogy a második a Népszavában jelent meg. "Évszázak csak rabságot építettek, de

im alapja reng az életnek" - az ilyen sorok tévesztik meg Goda Gábort. Más összefüggésben Reviczkyvel kapcsolatban már szó esett az Uj Messiásról. Ha a motívum fejlődését tovább követjük, a tények megcáfolják Goda Gábor idézett mondatát. A századforduló költészetében azért merült fel oly sokszor a megváltás gondolata, mert az élet reális eszközökkel megváltatlannak látszott, mozgósító társadalmi program híján nem volt konkrét és gyakorlati elképzelés /szubjektív feltétel/ és nem volt forradalmi helyzet. Az ellentmondásoktól tépett kispolgár megfért a liberalizmus keretei között, s szüntelen lázongása nem érintette a társadalom alapjait. A költők hangzatos verseket írtak általában a zsarnokság ellen, ódáiban dicsőítették általában a szabadságot, s az elvont zsarnokság bírálatán az elvont szabadság idézése egyáltalán nem veszélyeztette a nagyonis konkrét zsarnokságot, s a konkrét társadalmi szabadság hiányát. Cenzurára sem volt szükség, mindenki szigorú és óvatos cenzura volt önmagának. Amikor válságjelek jelentkeztek, akkor ezek a kispolgári írók följajongtak, ismét csak általában: "Az ösvény nyílt, élénk vajjon ki áll?", amikor pedig a viszonyok konszolidálódtak, mintegy visszahatásként mélységes letargia vett rajtuk erőt, és már a csodákban sem hittek. Ezt a lelkiállapotot őrizte meg Gábor Andor Megváltók című verse, amely mintegy visszazimer az Uj Messiásra.

"Rajongónak, forrongónak születtem

Tervelni is, próbálni is nagyot.

Letörtem rutul, simalelkű lettem

Csendes vagyok, csendes vagyok.

...

...

...

A félbenmaradt Krisztusok halála

Be szomoru, oh jaj! Be szomoru!"

Gábor lirája valamennyit fejlődött; talán ebben a versben kevesebb már a frázis, korszerűbb is, mert személyesebb, de ahogy összetörtek a választójogi harchoz s az orosz forradalomhoz fűződő remények, saját magát is csak félbenmaradt Krisztusnak érzi, vagyis a korábbi gondolatkörből nem lépett ki. És igaza van Goda Gáborral szemben. A liberalizmus talajáról elvont frázisokkal és tisztázatlan hittel senki sem lehet forradalmár. Nem is kell ezt Gábor Andortól számonkérnünk. A szociáldemokrata párt is előbb a kapitalizmus teljes kibontakozását várja, s csak azután a forradalmat. Gábor Andor éppen úgy, mint a többi kispolgári intellektüel, érzékenyen reagált a társadalom mozgására, eleven hőmérőként működött. 1905-06-ban hőemelkedést jelez, 1912-ben újra felszökik benne ez a képzeletbeli higanyszál, máskor mélypontra süllyed, de csak jelez, ő maga nem lángol, nemhogy képes lenne forradalmi módon felgyújtani a világot.

Goda Gábornak másik, az előzővel rokon megállapítása is vitára kell hogy késztesse. "...tudnivaló ugyanis, hogy Gábor Andor már 1905-ben olyan novellákat és verseket írt, amelyek mind előzményei annak az egyáltalán nem váratlan fordulatnak, amely a proletárdiktatura bukása után őt a proletárforradalom és a párt soraiba vitte. Gondoljunk csak az Új Messiás, a Bánnyászfalu, a Kürtszó az éjben, a Középosztály és a Gyár című verseire, amelyek mind 1905-ben vagy akörül láttak napvilágot."

/13/ Ebből valóban igaz annyi, hogy minden író zsengéi előzményei a későbbi műveknek. Nemcsak az a probléma itt, hogy Gábor Andornak még nagyon sok testi-lelki megrázkodtatást meg kellett élnie, amíg kommunista élt, s nagyon sokat tévedett, míg a háború lélekcsérélő esztendeiben, majd a fehérterror börtönében megtalálta önmagát. Az is kétséges, hogy fiatal korában a legjobb utat választotta-e. Ismét csak magukhoz a művekhez kell fordulnunk, most azokhoz, amelyekkel Goda Gábor bővíti korábbi bizonyítékait. A Gyár és a Bányászfalu kétségen kívül antikapitalista szemléletről árulkodik. Dickens manufaktúráira emlékeztető képekben írja le Gábor a Gyár és a Bánya életét, a fetisizált gyárét, és a fetisizált bányáét. A hajnali munkakezdés idegörlő ritmusa, szünettelen munka körülményei közt a munkást elpusztítja a gép:

"...megvadult a gép

És véres csonkká zuzta össze

Az őt lenyűgöző rabot

Olcsó vérrel pótolva így ki

Az olajt, mit szűken kapott."

A Bányászfaluban ugyanez a hang:

"A felvonó csikorg, a tárna ásít

A nagy kohóban gyilkos láng lobog.

Egy ember meghal? Jön helyette másik."

A munkás ellensége ezekben a versekben nem a tőkés, nem a társadalom, hanem a fetisizált technika. Nagyon régi szemlélet ez, a kapitalizmus első naiv kritikája "balról", a géprombolók logikai tévedése. Hogyha XX. századi költő ilyesmit ír, az nem későbbi világnézetek előzménye, hanem korszerűtlen példák utánzása lehet. A fölhasznált képek aligha hagynak kétsé-

get efelől:

"Vasat forraszt, izzit, kovácsol

Ott benn a munkások keze.

Vasat, melyből lánc készül aztán

Lánc - szolgaság rut eszköze."

Enhez képest továbblépés az említett Középosztály, talán a legsikerültebb darab Gábor zsengei közül. Ez is utánérzés. Arany balladák hangja, Kiss József témája, Heltai rímei, mégis fölcsillan valami eredeti és jellegzetesen kispolgári élmény a századforduló utáni Budapestről. Érdekházasság, hamis váltók, házasságtörés, nyomor, tönk, öngyilkosság. Az írói ökonómiáról árulkodó tömör sorok versszakról versszakra egyre súlyosbodó életsorsokat festenek, míg eljut az egyén halálától az általános halál, a társadalmi halál képéig...

"A városon átjár a szél,

Sírás, sóhajtas nyögve kél,

Kapuk sarkából csikorog,

A föld hasából kikorog:

Nincs pénz! Nincs pénz!

"A lányom szüz, a csókja tűz,

Köröttünk a nyomor gyűrűz,

Nehogy az ucca egye meg,

Kegyelmes uram, vegye meg!"

Nincs pénz! Nincs pénz!

Kifizetném, de nem birom.

Most nem. Inkább aláírom.

És mindkét nevet magam is.

H amis váltó lesz? Jó, hamis.

Nincs pénz! Nincs pénz!

Kávéház-gőz, nikotinís,

Kopott kis férj; a nő csinos.

Kis férj, siralmas, megható,

Az asszony olcsón kapható.

Nincs pénz! Nincs pénz!

Az ott a hidkorláton áll,

Lenéz, aztán szaltót csinál,

Gond-zűrzavarral volt teli,

A víz nyugodtan elnyeli.

Nincs pénz! Nincs pénz!

Jaj, leng halottas lepedő!

Jaj, elfogyott a levegő!

Jaj, ez a föld, ez magtalan!

Nem lázadsz még, boldogtalan?

Nincs pénz! Nincs pénz!

Az utolsó sor, a refrén monotóniája nyomatékos figyelmeztetés, észre kell vennünk, hogy a költő még mindig az elvont "szegénység" problematikáján belül maradt, a szegénység, a pénztelenség ellen lázít, nem a társadalom ellen. Hosszu és gyakran keserves ellentmondásokkal teli út várt még ekkor rá, míg fölfedezhette a társadalom valóságos mozgását és közben fedezte föl önmagát is. Szüntelen ujrakezdés és saját percnyi hitétől való elfordulás, hitetlenség és a hinni tudás vágya jellemzi fiatal korát s a műfajok állandó változtatása jelzi, hogy sosem tudott magára találni. 1907 után megszakad

műfordításainak sora a Hétben. /1912-ig mikor humoros írásai-
val lesz újra munkatárs csak egy kritikája jelenik meg 1911-
ben/ /14/ Lirája is elapadt, csak nagyritkán írt verset. Ezek-
ben az években lett humorista, tárcaíró, kabaré-háziszerző,
színházi mindenes. Gondolatait bőséggel kifejtethette, s mert nem
volt kifejezetten lírikus alkat, a világ nyugtalanító jelensé-
geit más műfajokban keltette életre. Csak akkor reagált vers-
sel, ha nagyon erős volt az inspiráció, ha a külső világ más
műfajban kifejeजेhetetlennek látszó keserűséget váltott ki be-
lőle. Ez a keserűség lappang humoros munkáiban is - közhely
hogy a nagy humoristák tulajdonképpen nagyon szomorú emberek -
versei pedig világ és embergyűlöletről árulkodnak. 1912-es
ujságcikkeiben ^{ünne}fő a "hizottak" figurája /Nagy Lajos írta az-
tán remekbe ezt az alakot./ Róluk szól a "Nagy egés":akinek,
"teli tál mellé fejük legörbül, Kása zsirozza szivük falát."
József Attila "Teremtő ^{melé} zabálás" -ával rokon motívum de még
az Ady-korszak stílusa: "Senki-zabálók, részeg-akárik, Élet,
van-e még maradék borod itt?", s a befejezésben ismét a szá-
zadfordulói kelléktár: "Lámpa kialszik, lebben a kárpit, Jön
a Halál és undorodik." Tarka egyveleg, kiforratlan stílus, a
végig nem gondolt gondolat formája. Valamivel kiforrottabb,
egységesebb munka az 1911-ben keletkezett Ravatal. A régi
magyar temetés képeit görgetik az ünnepélyes-hosszu felező
tizenkettősök.

Ravatal

"Fekete posztóval a falat verjék ki,

Gyujtsanak meg, fejtül, két szál gyertyát néki.

Nyomják a szemét le, az állát felkössék,
Tatarozza testét koporsó-ékesség.

Ami volt ringy-rongya, feje alá hordják,
Hosszába, combjához, fektessék a kardját.

Bársony szemfödelet huzzanak föléje,
Virrasztók, siratók üljenek köréje:

Rijjon a hegedű keserveset, szépet:

Megölik gazdái régi magyar népet.

A kétszeresen kettősponttal kiemelt csattanó Ady keserűségével fakad egy töről. Csakhogy míg Ady egész életműve a dualizmus korának dantei poklát keserüli, addig Gábortól évente telik egy-egy sóhajtasra való. 1912-ben ismét a régiségtől kölcsönöz formát /Ének/ de már kevesebb sikerrel, záradékos sikerrel, záradékos Krónikásversében furcsán hatnak az ilyen fogalmak és szavak; benzin, bank, géprészlet, váltó. Ismét poentirozó szerkezet, itt a záradék hordozza a csattanót, amely tartalmilag azonos az előzővel.

"Irtam ezt az írást ezerkilenc-százban
És tizenkettőben...
Szegény magyar népnek ringó rózsafája
Hervad vala tőben."

1912-13-ban fordulatra figyelhetünk föl Gábor Andor gondolatvilágában. Ezt sajnos nem lehet nyomon követni, elvékonyult erű lirájában, de két humoros publicisztikát tartalmazó kötete az 1912-es Pesti Sirámok és az 1914-es Mit ültök a kávéházban kétségbevonhatatlanul bizonyítja ezt. Az első

még a Hét liberalizmusának szellemében fogant, a másik már a polgári társadalom intézményeinek dühös és vad destruálása. Az elkeseredett kispolgár nem törekszik az események irányítására, őt irányítják a társadalom eseményei. A társadalomban kellett történnie valaminek, ami Gábor Andort radikalizálta. 1905-ben is megfigyelhettük, hogy a forradalmi helyzet emelkedett hőmérséklete szaporább mozgásra készíti Gábor lelkének atomjait. A mozdulatlan években lelassul, s újra kezdődik ez a hőmozgás azonnal, amint a magyar társadalom is mozgásba jön. 1912 a munkásmozgalom nagy éve volt. Az ellenzék parlamenti harca a választójogért jó alkalom arra, hogy a tömegek 1907 óta lefojtott indulata kirobbanjon. Jelszavakban a tömegek is választójogot követelnek - akár az SZDP - de megmozdulásuk tartalma már sokkal több ennél. Nem bérmozgalom, ösztönös gazdasági harc ez, aminek a választójog követelése ad némi politikai színezetet, hanem tudatos kihasználása az uralkodó osztály belső nézeteltéréseinek, az uralmi válságnak. A sorozatos sztrájkok, tüntetések május 23-án tetőztek, ekkor volt az úgynevezett Vörös Csütörtök, a magyar munkásosztály legjelentősebb forradalmi megmozdulása egészen 1918-ig. A külváros lakói tüntetni mentek a parlament felé, mikor a Váci-ut torkolatánál sortűz fogadta őket. A parlamentet szuronyok őrizték, s a város több helyén véres verekedés tört ki. Lovasroham, kézitusák, feldöntött villamosok, a ledöntött gázlámpákból ömlő gáz lángja állította meg a lovasrendőröket. Öt halott és sok sebesült, s napokon át tartó ütközet keltett félelmet és bizakodást. Az egész országot megrázta ez a dráma, s nem maradhatott visszhangtalanul az irodalomban sem. A forradalmas napok lelkék akkor se

tudta úgy megérteni senki, mint Ady Endre. Ezeknek a lázas napoknak az emlékét őrzi A Magunk Szerelme kötet ciklusa, a Szent Lélek karavánja. Sok évi meddő várakozás után Ady föl-szabadultan ujjong: "Rohanunk a forradalomba". Amikor a töme-geket leszerelték, s Tisza politikája végül is fölülkerekedett szörnyű átkokkal átkozta a vad geszti bolondot. Győztesként üdvözölte a láznak ifju seregét, s az átmeneti visszaesés után is tudta: "...mi kacagunk utoljára..." Tisztánlátásban, az önkifejezés és világábrázolás egységében-harmóniájában ekkor se vehette senki föl vele a versenyt, hisz senki se forrott össze hozzá hasonlíthatóan a magyar valósággal. A tömegek mozgása sokakra hatott, de a különböző egyéniségek reakciója egyáltalán nem egységes. Kaffka Margit a nőknek kért helyet a barrikádokon, s itt a hangsúly alighanem azon van, hogy a nőknek kér helyet. /15/ Biró Lajos azon ijed meg, hogy a föllázadt nép nem az igazi elnyomók fejét veri be, hanem az övét, a pesti polgárét. /16/ Az egyik legszebb em-beri dokumentum, Babits Mihály verse, a Május 23-~~ik~~ Rákos-palotán. Érdekes összevetni Gábor Andor Népdal-ával, már csak azért is, mert a tüntetés eseményeinek képei szinte azonosak, szemléletük különbsége - azonossága, pedig Gábor fejlődésének vonaláról árulkodik. Babitsnál távol van minden. - A harcok Pesten, 6 Rákospalotán - "Én egyedül, tehetetle-nül számlálom a percet", nincs ujság, nincs villamos, fölbo-rult az élet szokott és kényelmes rendje és mégis "Vér és kinok között megszületett a jövő." Babitsból akkor is mint mindig, ha az élet-fölvetette legfontosabb kérdésekre vála-szolni kellett, fájdalommal szakadt ki a szó: "Jöjjön az elhazugolt életre halálos igazság... Jöjjön a forradalom."

Kétség, szorongás bujkál a sorokban, kontrapunktok figyelmeztetnek arra, hogy konzervatív lélek üdvözli az elkerülhetetlen változást, aki nem képes kétségein urrá lenni, hiszen a forradalom lázalom, genny, barbárság, "tengerek alja", s csak a vers végső sorában jut el a cselekvés gondolatáig, amelyre a tömegek cselekvése adja a példát: "Nem játék a világ! Látni, teremteni kell." Gábornak nem a vergődő polgár vére-lökése diktálja a ritmust. Ő első szám, első személyben ír, a cselekvő nevében szól: "A nyakkendőm megszorítom, a villamost felborítom..." Az egész költemény csupa fölkiáltás, fölkiáltójel, s fölszólitó mondat. Ő azonosulni szeretne a forradalommal. - Szeretne, csak az a bökkenő, hogy nem tud azonosulni. Ez nem jószándék, akarat, belátás kérdése. Hiába a vers szándékolt pongyolasága, hiába próbál Gábor "munkás"-nyelven szólalni meg, ez nem sikerül. "Gázat", "muszály", "spicc", "itce", "stanpedli", ragrimek tömege a formaművész Gábor versében aki még kabarémunkáiban is kinos-hibátlanul versel, ez több mint egyszerűen költőietlenség, ez program, éppenugy, mint a vers címe. Csakhogy rossz program. Attól még nem azonosul a költő semmiféle társadalmi mozgalommal, hogy peremszókinccsel és szándékolt pongyolasággal versbe szedi a tünetés jelszavait. "Ejhá"-t kiáltozó hetykesége épp úgy leegyszerűsíti a valóságot, mint a befejezés anarchista fintora: "Régi népjog: úgy döglöm meg, ahogy nekik tetszik." Egy azonban bizonyos; 1912-ben erősen szakadoznak azok a szálak, amelyek a polgári világhoz fűzik a költőt. "...hadd égjen a város!" - kiáltja, fölhasználva a forradalmi válságot saját ember s világgyűlölet gondolatvilágának kifejezésére. Amikor Tisza politikája levezető szelepeket keresett, létrejött váratlan szövetsége a klerikalizmussal, a szociáldemokrata párt

fokozatosan leszerelte a tömegmozgalmat, s a tömegeket a köz-
zelgő háborura való figyelmeztetéssel lecsendesítették, akkor
Gábor lirájának hangja ismét a teljes reménytelenségbe fpr-
dult át. /Altató, Gyönyörű téli nap./

Aztán jött a háboru, az utolsó háboru az emberiség tör-
ténétében, amely - legalábbis kitörtekor - örömet, bizakodást
s a győzelembe vetett hitet váltott ki a tömegekből. Közis-
mert a magyar irodalom első reakciója, amely egyben^a töme-
gek háborus hangulatának kifejező emléke is. József Farkas
elemezte már ezt a hisztériát /17/ s ehelyt nem kell rész-
letesen foglalkoznunk vele. Elég emlékeztetni Ady Endre
megrázó panaszára: "Ordítani szeretnék, ha lehetne a dühtől,
hogy a mi embrió-polgárságunk, melynek lelkéből szegődni
akartam milyen állatian ordítja a vért. Ez sohse volt érde-
mes azokra a javakra, mikhez eljuttatni szerettük volna őket.
/18/ Ő a "mindent lebonyolító katasztrófát" várta, míg kor
és sorstársai a győzelemről lelkesedtek. Valószínűnek lát-
szik, hogy ez a háborus közhangulat Gábor Andort is meg-
fertőzte, vagy legalábbis hajlandó volt a tömegek izlését
kiszolgálni, hiszen írt egy "háborus revüt" Előre! címmel.
Ez a munkája azonban elveszett és így csak következtetésekre
vagyunk utalva. /Bővebben színműveinél/. Háborus kedve azonban
- ha volt ilyen egyáltalában - nem tarthatott soká. 1914-15-
ből 5 verse ismeretes, s ezeknek lényegét hiven fejezi ki az
utolsó epigramma:

"Aki a háborut dicséri...

Halálhörgése véres rohamnak,

A sátán kacaja kíséri,

Jaj! Száradjon le a szája annak

Aki a háborut dicséri."

Pedig azt nagyon sokan dicsérték. 1916-ig mintegy tizezer különböző színvonalu vers és versezet /19/ haditudósítók, igazi és alkalomcsinálta írók fronttudósításai olcsón lelkendező ujságcikkek áradata között vergődött a háboruellenesek az ember - élet - világ - látók maroknyi csoportja. A háboru válaszutat jelentett s legkönnyebben azok választhattak akik már előbb is elkötelezték magukat. Így lettek a korábbi "népnemzeti" epigonok a háboru hivatásos lelkendezői s nem véletlen, hogy még a háboru előtt háboruellenes költő volt Ady Endre, s hogy a háboru kitörésekor a háboruellenességnek egy másik alternativájaként csatlakozik hozzá Babits Mihály. Babits humanista szelleme a fiatal életek céltalan pusztítását és értelmetlen halálát kéri számon, ezzel megteremtve a pacifista tiltakozás alaphangját. Gábor 1914-15-ben írott versei ugyanezt a gondolatot varrálják. Már az 1914-es Háboru című is erről szól: "emberek, emberek, emberek halnak" "Élni születünk s nem szabad élni." 1915-ben született a Csatatér a Galicia és a Virradóra. /20/ Ez elsőben a halott baka céloz fegyverére fekvő: "Én már halott vagyok, pusztuljon minden ami eleven." A második eredeti változatában /21/ fohász az elesett huszárokért, a harmadik szentimentális - naiv formában ugyan, de szintén az elesettek emlékét idézi. S végül lezárja ezeket a verseket a már idézett epigramma, amely egyben az utolsó darab Gábor Andornak eredetileg kötetben össze nem gyűjtött zsengéi közül.

Az elmondottakból következik, hogy a zsengék mintegy hat esztendőn át konvencionális versek, csak azután tűnik föl néhány, az eredeti egyéniséget előkészítő vonás. Ezek közül legfontosabb és legfigyelemreméltóbb az örökös elégedetlen-

ség, és kielégítetlenség érzése. "Óh, meddig várom azt az ünnepet, Amely után nem jönnek holnapok. /22/ "Mit vágyva és szorongva vártam: mind-hasztalan! - Meg nem találtam" /23/ 1916-tól kezdve ez az életérzés lesz költészetének alapmotívum.

Ezzel párhuzamos költői kifejezési eszközeinek fejlődése. A konvencionális tartalmaknak megfelelően sokáig a századforduló képvilágának sablonjai dominálnak. Verselési készsége mindig is jó volt, rim, ritmus helyén van, és szabály szerint való, szokványos gondolatait mégis nagyon szokványos és végső fokon költőietlen módon írta meg, mert hiányzik belőlük a személyesség és eredetiség. 1914 táján figyelhetünk föl fordulatra, a kifejezőeszközök tekintetében. Ekkor egyre több kontrapunkt tűnik föl a versekben. Az ellentét később is kedvelt önkifejezési eszköze maradt. A másik - eredetinek látszó és következetes - kísérlete, hogy verseit valamilyen színélményből bontja ki. "Siket rónán át versel a vonat, a táj az ég kékítőjébe ful" /Altató/"Hogy ég a napfény arany keretje! s benne milyen sötét a világ!" /Gyönyörű téli nap/"Be vörös színe van ma az égnek." /Háboru/ "Napfény megcsillan rozsdarőt vason" /Csatatér/ "Országut mentén csatakos árok, Feküsznek benne piros huszárok" /Galicia/ "Csillagszemű kék éjszaka, kék éjszakában kék baka" /Virradóra/ Ennek azután nincs folytatása, nem is lehet, hiszen ijesztő modorosságra vezetne. Inkább csak annak a jele, hogy Gábor Andor még 30 éves korában is csak kísérletezett a versírással s nagyon nehezen talált rá az egyéniségének megfelelő formára. Pontosabban nem is találhatott eredeti formát, míg eredeti gondolat, saját egyéniségének kifejezése azt össze nem rendezte számára.

.....

1916 új fejezetet nyit Gábor Andor költészetében. Ekkor már országsszerte ismert híresség, jónevű drámaíró, agyonrek-lámozott kabarészerző, közéleti ember és népszerű humoros újságíró. A legjobb lapok közölték írásait, sok könyve je-lent meg, színműveit a legelőkelőbb színházak és színészek vitték sikerre. S ekkor önmagának és önmagáról kezdett ver-selni, a nagy háború harmadik esztendejében. Látszólag nincs evvel összefüggésben, hogy visszatért fiatalkori munkájához a Mireióhoz és kiemelve a Kisfaludy Társaság senkitől se olva-sott évkönyvéből, könyvalakban újra megjelentette. Valahol a dolgok mélyén mégis van összefüggés. Visszatérés ez az if-jukori ambíciókhoz, a nagy kalandhoz, amelyhez hűtlen lett az újság, színpad, kabaré, a siker kedvéért. Mintha egyben-másban ott szeretne volna folytatni, ahol egykor mellőzöt-ten és megbántva abbahagyta. Csakhogy az ifjúkori nagy telje-sítmény újramegjelentetése ^{jelentős} eredményre vezetett. Az ismeret-len fiatalember munkáját megdicsérték és elfelejtették, a híres íróval szemben már egész más volt a mérték. Babits Mihály mintá-szép kritikát írt róla /24/ s a vállalkozás iránti tisztelet mellett csalódottságának adott kifejezést. "A Mireió-fordítás fiatalkori mű: Gábor /maga mondja/ husz éves korában készíté, tizenkét évig hevertette, s bizony ki-csit naivul hangzik, mikor azt igéri, hogy ha "még egy máso-dik" kiadást érne meg, "szívesen tenné még kedvesebben és folyamatosabban olvashatóvá", ezt valóban megtehetette volna már, mielőtt egyáltalán kibocsájtja: így ahogy van minden strófáján érezni, mennyivel jobban meg tudná csinálni, lega-lább tisztán verstechnikailag a mai Gábor, rimek elismert

virtuoza". Babits szinte izekre szedte ezt a fordítást, temérdek kicsiny és nagy hibát vetett a szerző szemére, mégis ő érteti meg velünk, miért lehetett Gábor számára éppen 1916-ban fontos és halaszthatatlanul sürgős az ujramegjelentetés. "Ritkulnak lassanként a háborus könyvek: s irodalmunk, a szelid és docilis magyar Muzsa gyűlölvén már a gyűlöletet, mindjobban vágyik és mer belekapaszkodni megint vezető nénjei kezébe. Most e viharban jobban mint valaha kell a gyenge Muzsának kézenfogva járni s egymás bátorító énekét figyelni: s utána dalolni! Iróink is, sőt a kulturáltabb publikum mintha most éreznék igazán mily kincs egy nagy európai kultürközösségbe való tartozandóságunk, mintha félténék azt az okatlan szétszakadástól, szinte több érdeklődést mutatnak a külföld, többet ellenségeink irodalma iránt, mint békében! Így Németországban, így az entente országaiban is...Az európai irodalomnak hála Isten most is van Egy Lelke: és nem sikerült ezt kettészabni. S ez a lélek hadban a háboruval élni és győzni fog! Dicséret illeti A Dick Kiadócéget, hogy főüllemelkedve minden kiadói babonákon merte és akarta a Gábor Andor Miréiofordítását, a világháboru alatt, kivételesen szép köntösben, közönség elé hozni." Amikor Gábor Andor harminchárom éves korában megjelentette első verseskötetét, benne az 1916-17-ben írott munkáit, a kritikusok - barátai és ellenségei egyaránt - meglepődtek. "Villanyos meglepetés számunkra, hogy éppen ő jelentkezik ilyen versekkel, ki évek óta a könnyebb muzsáknak hódolt, és mestere azoknak a rimeknek, melyek úgy csilingelnek, mint a bohócsapka csúngói" írta Kosztolányi. /25/ Bálint Lajos romantikus tragédiát érez ebben: "Ostoba közhely és kaptafás előítélet - ... -

a köztudat elkönnyvel valakit, mint vidám tréfálót, és a véres szétmarcangolt szívét nyujthatja a saját kinlódó tenyerén - és mégis beelőlegezett kacagásra torzul a szájuk." /26/ Milotay István praefasiszta hecclapja, az Uj Nemzedék egészen más indítékból villantja föltezt a kontrasztot: "A kérkedően harminchárom éves kabaréköltő, kinek Mireió-fordítása még most is a hátunkban borzong, egy kötetten át pesszimizmust negélyez és lelki függetlenséget saját kabaréi rimbukfencezéseitől..." /27/ Hatvany Lajos tett kísérletet, hogy az ellentétben az egységet is fölfedezze: "...ez a különben oly sokat mindenfelé, mindenfélét ügyesen - bár egyenetlenül - mindig tehetségesen - bár kissé könnyelműen - irogató író, hogyha néha magára figyelve, magáról és magának ír, akkor lesz leginkább a mások, a mindnyájunk méltán megbecsült kedves, nagyon kedves írója." /28/

Hatvany találóan fogalmazza meg a versek lényegét s a költői magatartást, mikor úgy véli, hogy Gábor "magárafigyelve, magának és magáról ír." Gábor lirája azért lépett előre, mert személyessé vált. S a másik fontos momentum; bár a háborúról közvetlenül alig esik szó benne, lényegét tekintve háborus líra ez. A háboru borzalmaiktól menekülő lélek próbálja megteremteni benne a különvilág illúzióját. A kötet ajánlása is erről szól, mintegy megszólaltatva az alaphangot:

"Ajánlás.

Azoknak, kik meghaltak értem,
Amíg én őértük nem éltem,
Az ember van; van önmagáér',
Mivelhogy nincsen semmiért se,

Odáig is csak nagysoká ér,

Hogy látva lássa ezt s ne értse."

Hatvany Lajos idézett cikke így foglalja össze - nagyon találóan - a kötet lényegét: "Az emberek okozta tömeggyilkosság láttára, revíziót kívánnak a metaphisika összes kérdései. Ha így van ami van, ha ez rendjén van, ha ez lehetséges, akkor mi a világ? Mi az élet? Mi vagyok én? Ki vagy te? Mi a művelődés? Mi a társadalom? Mi az ember? S mi a lét?"

Hatvany is kérdőmondatokban fogalmazza véleményét, megértve azt, hogy a kötet lényege éppen a kérdőzés. "Kérdés vagyok mely önmagának Nem tud felelni." - vall erről a versben a költő. Tökéletesen igaza van. Tisztázatlan és ellentmondásos világnézete, dacos és gyakran öncélu tagadása, hinni akaró hitetlensége nem segített eligazodni az amugyis kaotikus világban. Mélységes lelki válság évei ezek, amikor a vélt igazságok csődöt mondanak, a járt ut járhatatlannak bizonyul s az ember egyedül és védtelenül marad, kiszolgáltatva az ismeretlen hatalmaknak, amelyeknek nemcsak törvényszerűségei, de nevük is titok. A művész számára csak egy ut marad: kifejezni. Leírni azt, ami szóval megnevezhetetlen, az egyedüllétet, a rettegést, a céltalanságot, a hiányt. A Harminchárom című kötet a megnevezhetetlen megnevezése, a kifejezhetetlen kifejezése. Említettük, hogy már a fiatalkori versekben feltűnik az örökös elégedetlenség és kielégítetlenség érzése. Most ez a motívum válik meghatározó és összerendező gondolattá, Erről árulkodnak már a verscímek is. Sóhajtság, Rezignáltan, Tengődés, Távolság, Tétován, Félelem, Szegényen, El! Bukás, Hiány stb. Mindenekelőtt elégedetlen az élettel s különösen a saját életével. "Az élet örület,

nem álom." A létezés egyenlő a boldogtalansággal. "Boldog lehet minden mi végtelen, boldog lehet minden, mi léttelen. Lehet az állat is, mely oktalan, csupán az értelem boldogtalan." Gábor Andor mindig mindent az értelem, a józan ráció felől próbált megközelíteni. A háboru alatt azonban megingott hite az emberi értelemben. Az a létezés, amelyet ezek a versek kifejeznek, teljesen abszurd és értelmetlen. Az értelmetlenség oka magában az emberben van, el nem választható tőle.

"Zabált, nyüzsgött, kiáltozott

Az ember,

S egy hajszálnyit sem változott.

A tegnap nincs a ma felett

Látom, hogy rosszabb s jobb se lett,

Nem is volt jó, vagy rossz soha;

Az ember

Ritkán volt más, mint ostoba.

Tanulást semmi se nyújt

Föl nem emel és le se sujt,

Bármilyen csuf volt és sötét

Az ember

Megérdemelte életét."

/Történet/

Nemcsak az emberi élet értelmetlen általában, de saját életét is annak látja.

"Más méri életünket nem mi
De ahogy én elszámolom;
Keveset őrlött a malom,
Itt plusz, ott minusz...
Summa semmi."

/33/

Máskor így fogalmazza meg ugyanezt a gondolatot:

"Két semmi közt hidacska voltam,
Elkorhadtam és beomoltam."

A létezésben és az emberi értelemben való hit megrendülését a legtömörebben ebben a kis versben fogalmazta meg:

Ész.

Lettem. /Léttel minket ki ver meg?/
Vagyok, fáj. Sirok, mint a gyermek.
S tul-lármázni sirásomat, a hörgőt,
Eszem kezembe nyom egy tarka csörgőt.

Eszem. /Ésszel minket ki ver meg?/
Csak csörgetem csörgőjét, mint a gyermek,
S nagy-bölcs vagyok, ha kezdem észrevenni,
Hogy csörgésének nincs értelme semmi."

x Az élet értelme végső fokon a halál. Minden, ami elviselhető, a halállal való rokonsága révén válik azzá. Végeredményben az életnek is csak a halál adhat értelmet. A költő eljutott "élet- végéhez-kezdetéhez: lét és nemlét szemléletéhez." Nietschei-i ideál, aki tul van már a jón és rosszon, s aki az élettől a halálon kívül semmit sem vár. A költő tehetetlensége kinjában kárhoztatni kényszerül minden szándékot, célt és cselekedetet, mert maga szándéktalan, céljátvesztett és

cselekvésre képtelen. Hiába él benne a szép élet vágya, már
tul van azon a hiten, hogy lehet szépen élni. A Schopenhau-
er-i tanítások találkoztak a háborus világ rémségeivel s
ebből mélységes embergyűlölet fakad.

"Ó, emberek, testvéreim,
Te ronda, rothadt társaság
Mely nyüzsg a földnek téerein,
És vérmezők kövérjein
Hizlalja puffeteg hasát."

/Kicsin y sugár.../

Minden baj végső forrása maga az ember, aki érteni és
megismerni akar a létben, amely érthetetlen és megismerhe-
tetlen.

A halálvágy mellett a másik föloldódást ígérő lehetőség
az idill. Csakhogy a természet idillikus képe is a halál gon-
dolatához vezeti a költőt. /Szentivánéj/ Ebben a kötetben
tűnnek föl először szerelmesversek Gábor Andor költészetében.
Ezekben is fölfedezhetjük az idill igényét, a saját kisvilág
megteremtésének vágyát, de a kielégületlenség érzése, az elé-
gedetlenség a szerelmi idállibe is elkíséri a költőt. Többről
van itt szó, mint egyszerű életrajzi tényről: feleségével,
Kökény Ilonával a hires-szép és ünnepezt színésznővel kötött
házassága nem sikerült és válásba torkollt. Nem tudta a sze-
relemben, házasságában sem megtalálni a feloldódást. A szere-
lem társkeresés, s ő éppen társat nem talált az emberek kö-
zött.

Ez vezet el bennünket a kötet másik visszatérő motivumá-
hoz, az egyedüllét gondolatához. "Nincsen barátom, nincs
kísérőm, az ember mindig maga van." /Sikoltás/ Mintha a köl-

tő ebbe már belenyugodott volna, mintha úgy hinné, hogy ez a természettől rendelt állapot;"

"Ember sorsa magánosság,

Jégpáncél, mely sziveden fagy.

Jaj, minden idegen hozzád!

S te mindenhez idegen vagy!"

Említettük, hogy a 16-17-ben írott versek éppen személyességükben különböznek a korábbiaktól. A lélek analízisei ezek, Kosztolányi szerint "azokkal a tovább nem bomcolható maradékokkal foglalkozik, melyek értelmi életünk vizsgálása után hagyódnak hátra, mintegy a lombikok és göregek alján."

/29/ Ugyanakkor azonban mindig jelen van bennük a szintézisre való törekvés is, a költő mindig kiterjeszti a saját gondolataiban, lelkivilágában tapasztaltakat az egész emberiségre, az egész világra. Saját életét látja értelmetlennek s ezt vetíti ki az életre általában, saját magát érzi társtalannak s ezt az ember társtalanságaként fogalmazza meg. Ettől a szintézisre való törekvéstől az egész líra gondolatívá válik.

Megint csak Kosztolányi Dezsőt kell idéznünk e versekről.

"Inkább értelmiek, mint érzelmiek...Mit jelent az élet és a halál s az ember örökös hanyatttatása a vágy és a beteljesedést követő csömör között? Mi az álom és az öntudat? Mi az embereket elkülönző nemiség? Maga a költő aki ezeket kérdezi önmagától a gyötrődés óráiban szeret a háttérben, a homályban maradni s az egyéniségéből - öntudatosan - alig mutat valamit, minthogy személyes gondja eltörpül a gondolat mellett, melyet ki akar kiáltani... Lírája nem is egyéni a szokványos értelemben, inkább emberi" /30/ Ugyanezt fejezi ki Bálint Lajos idézett kritikájában: "...szomorú kedvű poéta.

Egy filozóf, aki mindenek céltalanságának megismeréséhez jutott el..." S itt szembe kell néznünk a nyugtalanító ellentmondással, hogyan egyeztethető össze mindez azzal a gátlástalan bohóckodással, amit Gábor Andor színpadon, könyvben és főleg a kabaréban művelt. Magyaráztatnak kevés amit Kosztolányi gondol, hogy tudnillik "Talán épp napi munkája keltette benne azt a visszahatást, hogy távol a divattól népszerűtlen és korszerűtlen verseket írjon az íróasztala fiókjának."

Könnyebben érthető lenne az életút, ha Gábor Andor az 1916-17-es krízis után nem lenne már az a könnyelműen és felelőtlenül mindenfélét író sikerlovag, aki korábban. Csakhogy erről szó sincs. Egészen 1918-ig megmarad egyebek között tollal dolgozó iparosnak is, legfőljebb lelkiismeretfurdalása van, hogy egyik-másik munkája már az elképzelhető legalacsonyabb igényeket elégíti ki. Pisceszi Andor többre idézett tanulmányai előtt Ezzel az ellentmondással ~~minden~~ nem tudott megbirkózni a Gábor Andorról szóló szakirodalom. Ki-ki alapgondolatának megfelelően az egyik vagy másik oldalt hangoztatta, így lett Gábor Andorból "kabaré-költő" egyfelől, s "forradalmár" másfelől. Pedig a kétfélének látszó világát Gábor műveinek nem választja el kínai fal egymástól. Ha nagyon különböző kifejezési formákban is, de azonos életérzés termékei ezek, valami sajátosan értelmezett nihilizmusé. Ha az ember léte ugysis értelmetlen, miért ne lehetne tudatosan törekedni az értelmetlen életre, ha a világ ugysis megválthatatlan, miért ne szabadna minden lehető módon bolonddá tenni, ha az ember ugysis érhet el semmit, miért ne lehetne mindenfélét megpróbálni? Gábor Andornak tragikus veretű versei és felelőtlen mindenről-viccelődései végső fokon közeli rokonok. Humoros írásai ugyanennek a mindentől megcsömörlött

keserü léleknek a valóságai. /Erről később bővebben./ Ha tehát itt ellentmondást érzünk az életműben és az életútban, ez az ellentmondás magában a szerzőben, Gábor Andorban van. S ő maga néz ezzel szembe a 33 című kötetet záró versében.

Egység

Egységet itt szemed mindhasztalan keres,
Ellentmondó a vágy, mely tegnap és ma támadt,
Egyik halványfehér, a másik vadveres,
S így más a köntös is, amit viselni, rám ad.

Hol halálkeserű, hol életfűszeres
Az íz, a lét íze, amely betölti számat,
S kiele betűkön át szívem öblébe les,
Még azt sem látja meg, mi ott öröm, mi bánat.

Nem ember az, ki egy, s csupán az egy az ember;
Ő, még többféle az, mit mind elhallgatok,
Az árnyék, mely ma még nappal kísértetni nem mer.

Lásd, egy a nap s az éj, augusztus és december
Egységet, másminőt én sem dalolhatok:
Az egység Én vagyok, kiben lázong e sok.

A 33 című kötet versanyaga nagyon fontos az életút egészének megrajzolásához, mert a költő itt hiven adja magát. Kitárulkozik előttünk ezekben a - talán tényleg az íróasztal számára írott - versekben, értelmi lénye, az a szellemi zűrzavar, amely fiatal korát jellemezte. Nyomon követhetjük bennük a hitetlenség különböző állomásait, s azt a sóvárgást, amely későbbi világnézetét előkészítette.

"Hitem ha volna, volna mindenem.

Tudnám az ösvényt, és tudnám a célt,

És volna mért körültekintennem.

...

Nem bugna mélabu fakó szavamba

Lé nem lanyhulna vérem lüktetése

Sokamagammal nem járnék magamba"

/Hiány/

Gábor Andor verseinek kérdésföltevése látszólag filozófiai jellegű. Hiszen a létezés, a megismerés problematikáját boncolgatja. Filozófiai szempontból mégis felületesnek és sekélynek kell tekintenünk őket. A költő filozófiai műveltsége nagyon korlátozott. A már említett Schopenhauerén és Nietschén kívül Otto Weiningernek, az általa magyarra fordított szekszuálpszihológusnak hatását ismerhetjük föl világosan. Szerelmesverseinek egyike-másika valósággal illusztráció Weininger könyvéhez a Nem és jellemhez. Gábor műveltsége - filozófiai szempontból - tehát nem nagyobb mint a korszak értelmiségi átlagáé. Ez lehet az oka annak, hogy gyakran inkább érzünk a versekben filozófiai manírt, ál-mélységet, mint igazi gondolatot.

És mégis...mégis van ezekben a versekben valami, ami megveszteget bennünket, éppen úgy, mint ahogy a kötet egykoru kritikussait is megvesztegette. Az egyéniség szeretetreméltó aki a versek mögött van. Kosztolányi Dezső szerint: "Egy harminchárom éves okos, tépelődő, pesti ember arca rakódik össze verseiből, aki nem eszményíti magát, a régi költők módjára, inkább a gyarlóságát hangsúlyozza és tul az első fiataliságon szelid és szerény öngunnyal nézi önmagát és a vi-

lágot." Ez az "okos, tépelődő pesti ember" Gábor Andor igazi arca, amellyel más munkáiban, a legkülönbözőbb műfajokban újra találkozni fogunk s aki a leírt nem mindig legszínvonalasabb sorok mögül is mindig szeretetreméltóan és okosan néz ránk.

Az, hogy Gábor Andor temérdek sanzont és kuplét írt életében, hogy ugynevezett formaművész, aki mindenre tud rimet találni, alaposan átalakította kifejezési eszközeit. Zsengéi mindig hosszú, ünnepélyes hangu versek, kinos hibátlanul, de érdektelenül. 1916-tól kezdve nem félti már komoly szándéku költeményeit a "könnyedebb" eszközöktől. "Gábor Andor nem hiába operettfordító és sokrimű, sok ötletű sanzoníró, az ő verse majdnem mindig dal is egyszersmind. Azaz, hogy költemény és eszme nem élnek külön életet, hanem egybefonódva egybeolvadnak. Versnyi vers amit ír, nem papíron felvő ritmus, hanem ajkról szálló ének"- figyelte föl erre Hatvany Lajos. A dal valóban kivételezett helyet foglal el ebben a kötetben. Igaz, hogy kissé különös dal ez, hiszen tulajdonképpen mindig egy-egy tételt sűrít össze dal formájú verseiben. Korábban is gyakran használt poentírozó szerkezeteket, most gyakran úgy tűnik, mintha a verset elhagyva előle, csak a csattanót tartotta volna meg. A versek gondolatvilága összefonódik, egymásba folynak, egymást tagadják, folytatják, kiegészítik, egyetlen széttört gondolatvilág cserepei, s ugyanakkor önmagukban zárt kerek egészek. Bóka László figyelte föl arra, hogy milyen kontraszt van e versek széttöredezett gondolatvilága és zárt formái között. "A szépcsengésű versek nemes formáiból sivár kietlenség ásit: az igaz ember kétségbeesése egy igaztalan világban, s valami minduntalan felvilámló igény a teljesség, az épség, az igazi öröm igénye,

Minél penetránsabban bomlott, foszlott szét Gábor Andor szemelőtt a háboru felé tántorgó régi polgári világ, annál jobban ügyelt versei ékes tökélyére: a zárt formák és a bomlókor hangulata forradalmi kontraszt volt. Ezeknek a verseknek igényessége magyarázza meg éppen, hogyan lett belőle társadalombíráló, hogyan lett belőle forradalmár." /31/

Gábor Andor a világ elől ezekbe a versekbe menekült, s a kifejezési forma igényességével, a mives gonddal próbálta feloldani szorongásait. A versírás volt számára az egyetlen biztató, megnyugtató momentum. Ezt a gondolatot őrizte meg számunkra a Kicsiny sugár... című vers.

"Előttem széjjel éj terül;
Nehéz itt élni emberül,
Jaj, sűrű lég, jaj ólom ég,
Jaj, itt halál dalolna már,
Ha látni nem tudnám ma még,
Hogy éjszakámban lámpa ég".

Goethe tanácsára emlékezhetett Gábor Andor; ha minden elpusztul is, a művész lámpa legyen, világítson. Az École Parnassienne ^{enne} költőinek fordítása is ilyen irányban hathatott rá. Az azonban már alighanem tulzás, hogy ez a kontraszt - mint Bóka László véli - forradalmi lenne s magyarázma a forradalmárrá válást. Inkább menekülés ez a valóság elől. A valóság kényszere aztán hamar szét is törte ezt a művi világot.

Zsengéivel kapcsolatban hangsúlyoztuk, hogy a személyesség hiányában nem tud igazi lirát teremteni. Annak bizonyosságául, hogy ebben a kötetben még a lehető legkonvencionálisabb témába is betör a személyesség, hadd álljon itt Kosztolányi Dezső finom megérzése: "Ime egy verse az "Ősz"

melyet az egyszerűsége és tisztasága miatt igen szerettek. Pár szakban a hervadás szokott rajza és kérdések, hogy mért fáj úgy éppen ez az ősz, holott már annyit látott a vers írója. Az utolsó szakban pedig - mint szeptimenakkord - a megoldódás, a feloldás, a magyarázat egy kis jelképes elbillentésével a gondolatnak és az érzésnek: "Ó, régi ősz és mégis uj, Mert most az én kertembe fuj!" Más szóval, csak a saját őszünket vesszük észre, az öregedő testünkön keresztül. Ezt a régi-régi gondolatot azonban érzékien fejezi ki, egy művész erejével, egy költő közvetlenségével." A kötet alaphangja a kérdezés és tagadás. Ehhez idomul a nyelv is, temérdek a versekben a fölkiáltó és kérdő mondat. /a Dal című vers 28 sorában 27 felkiáltójel, a Tétován címűben 16 sorból 13 végződik kérdőjellel, stb./ A felkiáltás és kérdés mellett a harmadik uralkodó stiluseszköz továbbra is az ellentét.

Gábor Andor az 1916-17-ben írott verseit 1947-ben az "Eltévelyedve" szóval jellemezte. 1917 és 19 között pedig "Új indulás"-t vél költészetében. Ezt az eltévelyedést nagyon motiváltan kell felfognunk. Kétségtelenül eltévelyedés az, hogy a racionalista s józan költő irracionálisba menekül. Emberileg azonban érthető és magyarázható. Válságkorszak ez, amelyből többfelé is vezet ut. Ha úgy vélekednénk, hogy Gábor Andor már 1905-ben forradalmár volt, eszméi elárulásával vádolhatnánk. Csakhogy ő vergődő kispolgári intellektuel volt, 1905-ben is, s az maradt 1916-17-ben is. A háboru éveiben költészetének hőmérséklete fagypontra szállt, s éppen ez segített létrehozni a költői önkifjézés útján a jéggé fagyott háborus világ képét. Lényegében Gábor Andor az "eltévelyedés" éveiben lett versíróból lírikussá.

.....

A 33 című kötet - mint az előzőből kiderül, meglepetéssel és elismeréssel fogadta a kritikát. Hatvany Lajos elismert véleménye megnyitotta előtte a Pesti Hírlap versrovatát. Ennek ellenére azt kell tapasztalnunk, hogy Gábor Andor a következő két esztendőben 1919 decemberéig összesen husz verset irt. /Nem keveselnénk ezt, ha ugyanakkor nem legtermékenyebb irói évei lennének, 1917-ben hét, 1918-ban 12 könyve jelent meg./ Igazolni látszik ez Kosztolányi Dezsőnek a 33 ürügyén elhangzott vallomását. "Mi a vers? Az utolsó következtetés az életről. Egyszerű és nagyon átlátszó, s érezni kell, hogy mögötte van minden, az a kudarc is, hogy a vers írója mondanivalóját más eszközökkel.- nyugodt gondolatsorral - képtelen kifejezni és éppen emiatt való kétségbeesésben nyúl a vershez. Érzéki és nagyon emberi megnyilatkozás." Gábor számára ismét nem a líra az önkifejezés választott eszköze. Rengeteget dolgozott, termékenysége legendaszámba ment, irt jót és rosszat vegyesen, de csak ritkán készíttette élmény versíráásra. Verset általában csak akkor irt, ha tehetetlenségét, vagy egyedüllétét panaszolta. A háboru utolsó esztendeiben passzív szemlélődőből nagyon is aktív cselekvő emberré vált, aki mindig szervezett valamit, szerepelt, nyilatkozott. Erről később, részletesen lesz még szó. Mig gondolatai közvetítője 1916-17-ben a vers volt, most a súlypont a prózára tolódott át. Csak néha... című költeménye őrzi ennek a szemlélődésből cselekvésbe való átmenetnek az emlékét

"De amit tenni kell, azt megcselekszem,
Van ugy is, hogy vitázom és verekszem
S bár nékem ez se kell és az se kell
Ugy játszom el, hogy minden érdekel.

...

Jaj, egy az élet! Inkább megdögölni!
Jaj, egy az élet! Inkább ölni, ölni!
Megállt a lét, meg kell mozdítani!
Megmenteni, vagy elpusztítani!

Két motívum élteti tovább költészetét: az egyik házasságának válsága, a másik a szembenézés saját életutjával. Nem választja szét őket, mert úgy érzi, a bukás gyökere mindkettőben azonos. Erről szól a Litánia című költemény /32/ Szómadás ez a vers, a szerelmi menedék pusztulása figyelmeztet az egész élet hiábavalóságára. Még a 33 terminológiáját használja a költő, s látszólag továbbra is a létezés problémája foglalkoztatja. Lényegében azonban a saját életutjában feszülő ellentmondással néz szembe.

"Jaj! Érdemes ezért lett volna lenni,
Jaj! Életem, te eltékozlott semmi!
Jaj! Életem, te siró röhögés!
Jaj! Életem, te bárgyu félreértés,
Te feleletre sem méltatott kérdés!

Jaj! Életem, de sok vagy s mily kevés!"

Nagyon fontos a vers megértéséhez, hogy 1919 január 2-án jelent meg s eredeti címe: "Egy év, még egy év! 1919" - volt. Ugyanis a költő csak 1919-ben jutott el a szembenézésig saját életével. Az 1917 végén és 18-ban írott munkái ezt a szembenézést készítik elő. Ez a vívódás azonban csak nagyon

burkoltan jut kifejezésre, még lirájában is.

"Bolondság lelked ablakát kitárni

Hogy szellőztesd nyomát az éji ködnek,

Mert sétálók találnak arra járni,

S az ablakon beáéznak és beköpnék."

/Vigyázat/

Saját életutjának kritikáját kell fölfedeznünk önvigasztaló soraiban: "A sorsokat véletlen adja," /Megnyugvás/ "Nyakamon kényszerek örve" /Ballagó/ Ezek az önvigasztalások azonban nem elégitik ki már. 1918-tól kezdve ismét nevén nevezi a valóságot, nem buvik el absztrakciókban, mert úgy érzi, hogy saját életének és lelkének ellentmondásai a világ ellentmondásaiból születnek.

"Ezerkilencszáztíz, s fölötte nyolc...

Ó, lelkem, néma szájjal mért sikoltasz?

Világ is, én is: zagyva zavarok,

Enyhülni most hiába akarok."

/Kereszt/

Gábor Andor a háború alatt elvesztette az emberbe vetett hitét. Nagyon jellemző rá, hogy amikor a polgári forradalom alatt "fontos ember" lett, egyesületeket szervezett, cselekedett, lirájában mindez nem hagyott nyomot, két fönnmaradt verse teljes céltalanságról tanuskodik s arról, hogy az elrontott életet talán nem is lehet többé rendbe hozni.

"Élőnek lenni: szégyen,

Meghalni így: gyalázat.

...

A lélek és a test is

Belépszokott a szennybe.

...

Magam hova gubózzam?
Hogy bőgni meg ne nyiljak?
Hogy állattá ne váljak,
Mezők véres fűvében,
Hogy állattá ne váljak
Az emberek nevében."

/Dante a gólyához/

A polgári forradalom után sem változott meg eszmevilága.
Kétségeit az Ébredés című versben írta ki magából.

"Itt áll az ember s érzi rut-magát.
Piszkos kezén a vér nyomát, szagát;
A vérét és a rontott életét;
A lélek büzlik és a fény sötét.

Más élet jött-e? Vagy csak más halál?
Itt áll az Ember. Megmérgezve áll.
Gyilkos gőzöktől pállott veleje;
Hogy szépen éljen lesz-e ereje?

Tud-e szeretni? Tud-e hinni még?
Lekeshedt vállon terhet vinni még?
Örülni, sirni, mint szelid gyerek?
Vagy mindig vér lesz? Mindig fegyverek?

Új ember hol vagy új lét hajnalán?
Vagy ehhez bennünk nincs anyag talán?
S az élet csak szennyebbre változik?
Itt áll az ember. És utálkozik.

A mult felett, a szörnyű mult felett,
Mely torzszülött jövő szülője lett,
Mely sirjából folyton felénk-rohad,
S a szivünk lángja pernyévé lohad."

Ezután már csak a korábban említett Litánia című vers van hátra. Az a fájdalom, hogy a megromlott világban ő már jóvátehetetlenül elrontotta az életét.

Több versét egészen 1919 augusztusáig nem ismerjük, valószínűleg nem is írt. Másutt részletesen foglalkozunk majd a Tanácsköztársaság alatti szerepével, itt azonban meg kell említenünk, hogy a 133 nap alatt szinte semmit se írt. 1919 augusztus 2. - Majd 1919 augusztus 5. címmel ismeretes két verse, vagy verstöredéke. "Be régen irtam, jaj de régen! És éltem könnyetlen időket!" Fájdalom fojtja el a szavát s ennek a fájdalomnak a kifejezésére nem talál formát. "Nincs írás így." Korábban is sokat verselt a halálról, most mégis sokkal mélyebb halálvágyról árulkodik az eltört vers utolsó sora: "Aki meghalt: jóljárt."

Amikor bebörtönözték, a cella magánya készítette ismét versírásra. A börtöndalok játékos formavilága elárulja, hogy ezek a versek pusztán az önvigasztalás eszközei voltak. Néhány szép soruk őrzí a Vidor ^I Ferike iránti szerelmének s a vele való harmonikus együttélésnek, tartalmas emberi kapcsolatnak az emlékét.

"A férfi él, a férfi előregszik,
És mindenféle tűz mellett melegszik
Hogy lassan már kihül a teste.
S a végén tudja meg csupán,
Hogy kivel is jó lepihenni este!"

A Tanácsköztársaság leverése után mintha a bukás fájdalma túl közeli lenne s távlatai kialakulatlanok, csak egyéni sorsát látja meg:

"Én csak nézve nézem

Nézem kis hajómat

Egyéni hajómat

Életem hajóját,

Boldogság hajóját..."

Ez a gondolat lesz azután újra föléledő költészetének alapotívuma, még a bécsi emigráció kezdetén is.

Végigtekintve Gábor Andornak 1920-ig írott verseit, magpróbáltuk végigkísérni költői világának fejlődését és ellentmondásait. A művek bizonyítják, hogy tarthatatlan az a Gábor Andor kép, amely ennek az életszakasznak forradalmi jellegét próbálta hangsúlyozni. Nem forradalmi líra ez, bár alapotívuma kétségtelenül a világgal való szüntelen elégedetlenség. Az elégedetlenség állandó, ha külső megjelenési formája változó is. Először a századforduló szellemének hatására elvont bírálatot gyakorol egy elvont világ felett, azután a háboru alatt a valóság elől irracionális szférákba menekül. Ez azonban nem tarthat soká, hiszen csak visszahatása mindenben az okokat kereső nagyon is racionalista szemléletének, amely áthatja valamennyi munkáját - lírája kivételével. A háboru vége felé ismét csak tagad ez a líra - még akkor is, amikor az újságíró, a politikus, a közéleti ember nagyon is igenli a világ változását.

Lírája éppen abban tart rokonságot valamennyi más műfajú munkájával, - a kabaré számára írottakkal is - hogy ez a dacos tagadás az alapotívuma. Ugyanakkor lírájában nin-

nincsenek konstruktív eszmék. A dualizmus korában a jobboldal destruktívnak nevezte ellenfeleit, Vázsonyi Vilmostól Ady Endréig. Anélkül, hogy ezzel a megbélyegző célzatu és primitív "véleményalkotással" azonosítanánk magukat, meg kell állapítanunk, hogy Gábor Andor igenis destruktív volt. Destruálta a polgári világot, s mert más világot nem ismert, általában destruálta az ember életét.

Lirájának belső fejlődését - ha előítéletek helyett a művekből indulunk ki, - aránylag könnyű megrajzolni. Sokkal nehezebb azonban elhelyezni ezeket a verseket a magyar költészet folytonosságában. Kétségtelen, hogy ez a valóságot tagadó költői magatartás rokon a századforduló előtti költészet eszmevilágával. Gábor Andor azonban Ady Endre kortársa s szemlélője irodalmunk teljes átalakulásának. Szemlélője, de nem részese. Se a tartalmi mélység, se a formai újszerűség tekintetében nem rokonítható a Nyugat költőivel. Barátai voltak a Nyugat körében /Hatvany, Babits, Kosztolányi/, meleg hangú kritikákat irtak róla a Nyugatban, de soha egyetlen munkáját le nem közölték. Lirájának fejlődése az általánosságoktól a személyesség felé mozgott, de ez a személyesség értelmi töltésű - még irracionalista eszméit is racionálisan tételes formában fejti ki - nem pedig érzelmi, mint a modern nyugatos liráé. Még egyszer idéznünk kell Kosztolányi Dezső említett kritikáját, aki Gábor Andor verses könyvének ürügyén feltehetően Ady Endrét próbálja - ha burkoltan is - bírálni. /33/ "Gábor Andor verseskönyve a régiségével újszerű, a gondolatái és formai konzervativságával meglepő. Űde visszahatás azokkal szemben, akik az ujkori líra színeivel és szavaival visszaélnek. Ellenmérge azoknak a bódító és

tündöklő mérgeknek, melyeket az impresszionizmus és a szimbolizmus termelt." Kosztolányinak azért van erre alkalma, mert Gábor Andor költészete és ennek a költészetnek a fejlődése egyáltalán nem kapcsolódik a magyar költészet egészének fejlődéséhez. Gábor Andor a maga külön utját járja mind gondolatvilága mind kifejezőeszközei tekintetében.

Más kérdés az, hogy ez a külön ut, jó ut volt-e? Ez azonban aligha lehetett fontos Gábor Andor számára. Ő verset csak akkor írt, - mint ezt már többször tapasztaltuk - ha gondolatait nem tudta más műfajban kifejezni. Sokat emlegették kortársai formaművészetét. Ez a formaművészet azonban nem tehet-e őt igazi költővé. A líra egészen 1920-ig csak "privát" - műfaj volt számára. Ezért művészetének helyét nem lehet lírája alapján meghatározni.

JEGYZETEK

- 1./ Kosztolányi Dezső: 33 Nyugat 1918. jan.
- 2./ Gábor Andor összegyűjtött műve Pestí Sirámok. Sacre Coeur.
- 3./ Csongor: Széljegyzetek az irodalmi pajtáskodásról. Új Nemzedék 1918 1.sz.
- 4./ Rónai Mihály András: Gábor Andor Válogatott versei Magyar Nemzet 1953 szept. 27.
- 5./ Hatvany Lajos: 33 Esztendő 1918 január.
2000 évfolyamán idézi Diószegi András, i. m.
- 6./ Budapesti Szemle 1888.
- 7./ Pesti Hírlap 1932. október 23.
- 8./ Diószegi András: Gábor Andor életútja Pesttől Bécsig ItK. 1959/1.
- 9./ Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése Budapest 1959. Akadémiai Kiadó.
- 10./ Leconte de Lésle: Az örök illat 1903 3.sz.
Felicien Champsæer: Emlékek 7.sz.
Annie Vivanti: Az oczeánon 11. "
Annie Vivanti: Harag 18. "
Paul Verlaine: Nevermore 22. "
Henri Bernés: Alkony 25. "
Paul Bourget: Nyári éj 31. "
Leconte de Lésle: Sacra fames 38. "
Emile Verhaeren: Holland ősz 47. "
Paul Bourget: A szív 52. "
Marcel Collière: Lasciate Ogni Speransa 1904. 10. "
Ephraim Mikhaél: A papnő 37. "
Marcel Collière: Lelkem 50. "
Emile Verhaeren: Égő boglyák 1905. 6."

Mistral: Mireió V. ének	7. szám
Gustav R ^E nner verseiből	12. "
Edmond Haraucourt: Krisztus	23. "
Verhaeren: A szél	47. "
Teodor Storm: Játzintok 1906.	48. "
Gottfried Keller: Téli éjszaka 1907.	16. "
- Ezután nem közölt több műfordítást ^A Hétben
1911. 38. számban Edda-dalok címen jelent meg kritikája
Gábor Ignác verselméletéről.
- 11./ Gábor Andor: Pesti sirámok
 - 12./ Goda Gábor: Naplófüzetemből. Egy forradalmi humanista Budapest 1960. Szépirodalmi illetve Élet és Irodalom 1958. január 27.
 - 13./ Goda Gábor: Im. Vagy Élet és Irodalom 1960. jan.29.
 - 14./ Lásd lo-es számú jegyzet.
 - 15./ Kaffka Margit: Hajnali ritmusok május 23. Nyugat 1912/2.
 - 16./ Biró Lajos: Polgári gondolatok egy forradalmi napon Az Ujság 1912 V. 25.
 - 17./ József Farkas: Rohanunk a forradalomba. Budapest 1957. Bibliotheka.
 - 18./ Hatvany Lajos: Ady a kortársak között. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez Budapest, é.n. Génus
 - 19./ Gyulai Ágost: Háborus Antológia. A magyar háborus költészetéről. Budapest 1916. Élet.
 - 20./ Függelékben
 - 21./ Függelékben
 - 22./ Függelékben.
 - 23./ Függelékben
 - 24./ Babits Mihály Mireió Nyugat. 1916/1.

25. Kosztolányi Dezső 33 Nyugat 1918/1.
26. Bálint Lajos: Lirikusok. Világ 1918. 41.szám.
27. I.m.
28. I.m.
29. Kosztolányi Dezső: idézett mű.
30. Kosztolányi Dezső: i.m.
31. Bóka László: Gábor Andor Fórum 1949. 162. lap.
32. Az összegyűjtött művekben tévesen szerepel az 1917-es versek között, 1919 január 2-án jelent meg a Pesti Hírlapban, és ebben az eredeti megjelenésben alcíme: Ezerkilencszáztizenkilenc. Ez kizárja, hogy korábban keletkezett volna.
33. Burkoltan ugyanezt feltételezi Gellért Oszkár "Vajjon kire gondol Kosztolányi? Csak nem Adyra?" Gellért Oszkár: Egy író élete Bp. 1958. Bibliotheka.

FÜGGELÉK

Golgotha.

Egy nap letelt...és újra megcsufoltak,
Arczomba kergették megint a vért,
Oh! Hogy bántottak semmiségéért,
Hogy rámtiportak!

És holnap reggel újra kél a nap...
És indulok a Koponyák hegyére
Hogy szitkok, gunyszavak között fölérvé,
Ott megkinozzanak.

És napról napra súlyosabb keresztem,
A védelemre petyhüdtebb kezem,
A fájdalmat kétszerte érzem,
Sajgóbb a testem...
Oh, meddig várom azt az ünnepet,
Amely után nem jönnek holnapok,
S én boldog lélekkel sóhajthatok:
"Im, elvégeztetett!"

Megjelent: A Hét 1904. 37. számában.

Az esztendő könyvét lezártam...

Az esztendő könyvét lezártam,
Uj számadásom megcsináltam;
S bárhogy forgassam, nézegessem,
Csak nem mutat fel semmit ez sem.

Bohó álmok színes remények,
Melyekkel szivem enyhitém meg,
Vagy gyászosan megsemmisültek,
Vagy egyszerűen: nem teljesültek.

Mit egyre fürkészett a lelkem,
Mit felkutatni utra keltem
Mit vágyva és szorongva vártam:
Mind hasztalan! meg nem találtam.

Nap nap után szállt el felettem,
Rosszabb se lettem, jobb se lettem,
S közönytől elfásultan látom,
Hogy elpazarlom ifjuságom.

Oh, hogyha büszkén szenvedélylyel
Magam szórnám kaczagva széjjel!...
De így; álmodva, csöndbe, tétlen
Csak hull virága észrevétlen.

/Megjelent A Hét 1905. első számában./

Magyarok Bizáncz előtt.

- A biborbanszületett írja: -

-

Zömök lovon jött, varkocsos hadak
Tűz mellett járják lent a hadi tánczot,
Holnap talán elárasztják a sáncot,
Nyugatról ömlött keleti vadak.

Se kéj, se gond, nem vés arczunkra ránczot,
A karjukon kemény izom dagad
Szőrös szájukon szögletes szavak,
Bután nézik a száztornyú Bizánczot.

Csorda, mely legázolja, a vetést,
Vadviz, amit a végzet ránk ereszt,
Barbárságot hoznak és szenvedést.

A város ijedt szemeket mereszt;
Erősek! Tudják forgatni a kést...
Nem huzza őket sem Mult, sem Kereszt,

/Megjelent, ~~A~~ Hét 1913. 52. számában./
Ünnepi szám Kiss József tiszteletére.

Galicia.

Országut mentén csatakos árok,
Feküsznek benne piros huszárok.

Piros huszárok országut mentén,
Golyó a szivben, vér van a mentén.

Kunok? Palócok? Székelyek voltak?
Most már oly mindegy! hősök és holtak....

Dörög az ágyu, valahol messze,
Nincs nevük nékik, sirjuk is lesz-e?

Felleges égbolt busul le rájuk,
A szemük nyitva, csukva a szájuk.

Felleges égből vijjog a kánya,
Piros huszárok szemét kívánja...

Valahol messze falu szép lánya
Piros huszárok száját kívánja...

Ó, hogy megéltünk ilyen világot:
Igy terem árok piros virágot!

Jóságos Isten, tiéd az árok,
Tiéd e holtak, piros huszárok.

Szelid uristen haragos mennyben,
Ne hagyd pusztulni őket e szennyben.

Takard be őket szép takaróval,
Meleggel, jóval, szüztiszta hóval.

/Megjelent: Háborus Antológia Az Élet kiadása Budapest
1916./

Virradóra.

Csillagszemű kék éjszaka.

Kék éjszakában kék baka.

Lány ablaka megkoppanik.

"Kelj fel, babám, babád van itt.

Figyelj a csöndes szóra jól.

Honnan jövök? A hant alól.

Szerelmem, szivem, szép arám.

Sokszor gondolsz még sirva rám?

Sírból jövök suhanva, hogy

Már elcsitulj; már megnyugodj."

Csillagszemű kék éjszaka,

Kék éjszakában kék baka.

"Ottfenn ott messzi északon

Száz ágyu küld halált vakon.

Sokan haltunk meg ott, sokan,

Nagy harcnak sok halottja van.

Név nélkül kaptam én a sirt,

Jegyzékbe senki föl nem irt.

Orosz földelt el nem magyar,

Véres sár, lengyel föld takar."

Csillagszemű kék éjszaka

Kék éjszakában kék baka.

"Nehogy siró reményben élj,
Bizonytalantól is ne félj,
Felém fehér karod ne tárd,
Halottadat ne kérd, ne várd.
Ha férfi jön, nehogy habozz,
Pártában el ne hervadozz.
S hogy tudd, ki járt itt: én vagyok.
Egy szál virágot igt hagyok."

Virágtalan sir északon,
Virágszál itt egy ablakon.

Megjelent: Gyulai Ágost: Háborus Antológia Budapest
1916./

Notturmo

A levegőben fülledt rózsza-illat,
Bár ősz van itt már, őszi fonnyadás.
A vézna kert egy szál rózsát se nyillat,
Az illat érthetetlen és csodás.

Lágy éj a tájon.

Tul a kék homályon
Hunyorg néhány csillag-szemecske fent.
A szívem alszik.

Alszik, hogy ne fájjon.

Nagy némaság.

Csak néha szól a csend.

A part mellett megcsobbant egy ladik most,
Egy gesztenye gyümölcsöt hullatott,
Talán a kert a nyárról álmodik most,
S az álma lenget rózsaillatot?

/Megjelent: Pesti Hírlap: 1918 szeptember 29./

Mélyről szakadt.

Csak írom, írom ezt a levelet,
Ó mért is nem lehetek teveled?

Elcsöndesedném, mint a kisgyerek,
Ki anyja emlőjén el-édeleg.

Oly lággyá válnék, mint a moslyod,
Melylyel sörásomat vigasztalod.

Oly jó lennék, oly egyszerű, derék!
Nem ami most vagyok: kin-keverék.

Nem ami most vagyok: rossz szerelem,
Aki magamat fájni tüzelem.

Csak írom, írom ezt a levelet,
Ó mért is nem lehetek teveled?

Milyen kis együgyű kívánság ez,
És mégis, mégis, mily nagy bánat ez.

Nekem még nem volt ilyen bánatom,
Az életemet benne siratom.

Az életemet ezt a szomorut,
Amelynek, ime, semmi jó se jut.

Csak írom, írom ezt a levelet,
Ó mért is nem lehetek teveled?

Milyen csekély óhajlás, mily csekély!
És ettől égek, mint egy vad fekély.

Ettől csalok és ettől hazudom,
Ettől roskad meg lábam az uton.

Alunni térni ettől nem merek,
Ettől szédülök, mikor fölkelek.

Ettől vagyok csuf és bizonytalan,
Az élet vize mellett szomjtalan.

Ettől nincs célom, ettől nincs hitem,
A házamat ettől nem építem,
Ettől, csak ettől...

Elfullad szavam,
Meguntam mindent és unom magam!

Csak írom, írom ezt a levelet,
Hogy mért is nem lehetek teveled?

Mily törpe gáta! Elnézem sután:
Egy élet itt, és ott is egy csupán.

Ha rágondolok én is nevetek,
S elpusztulok, de mást nem tehetek.

Az ember istennél hatalmasabb,
Vágyam egy lankadt lélek vágya csak.

Az ember kőnél tehetetlenebb,
Vágyam mindennél lehetetlenebb.

Jaj, nem lehetek én már teveled,
És elszakítom ezt a levelet.

/Megjelent: Esztendő 1918. február./

Gábor Andor és a kabaré

Gábor Andor neve egy évtizeden át összefonódott a kabaré fogalmával. Páratlan népszerűségét ennek a műfajnak köszönhette, s élete végéig, sőt azon túl is, ez a kapcsolat akadályozta meg, hogy tehetségéhez és munkássága értékéhez méltó helyet foglaljon el a köztudatban és az irodalomtörténetben. Gábor Andort addig nem tudjuk elhelyezni irodalmunk folytonosságában, míg meg nem vizsgáltuk életművének ezt a részét, és le nem hántottuk róla az előítéletek héját. Ehhez azonban azt is meg kell vizsgálnunk, mi volt ez a lenézett és tulbecsült, polgárinak bélyegzett és forradalmi tendenciákkal gyanúsított, elfelejtett és mégis sokat emlegetett magyar kabaré.

A magyar kabaré történetéhez:

Az elnevezés a kocsma jelentésű francia cabaret szóból ered, s a magyar kabaré szégyenkezve hordta ezt az alacsony származására emlékeztető nevet. A Magyar Irodalmi Lexikon szerint a k. "a könnyű, változatos, szórakoztató igényű műsorokat előadó mulató. A zenés kávéházak, varieték, mûsic hallok igényesebb formája." Ez a meghatározás többé-kevésbé helyes és mégsem segít megértenünk, mi volt az a kabaré, amelyet 1907 és 1918 között a legjobb magyar írók művei töltöttek meg tartalommal. Nagy Endre kabaréja azonos is volt ezzel a meghatározással, de sokkal ~~is~~ több is volt ennél. Az előzmények: kétségtelenül a varieté, a zenés kávéházak szedett-vedett műsora, s később az ugynevezett orfeum. A pesti kávéházakban az étel és ital mellé és a fogyasztás föllendítése érdekében műsort is szerviroztak. A "Wekerle mulató", a "Caffé

Beliczay" a "Kék Macska" és a többi kávéházak törzsközönségük izlése szerint különböző műsorokkal kedveskedtek a vendégeknek. Bécsi kuplék és lengő-gatyás magyar csikósok, görög revünek álcázott meztelenség, artisták és alkalmi paródiák - a közreműködő művészek két számuk között elvegyültek a közönségben, s igyekeztek mentől többet fogyasztani a kontójukra. Nagyon sok ilyen lokál volt Pesten, Gyárfás Dezső: Orfeum című önéletrajza megőrizte számunkra nevüket és jellegzetes hangulatukat. /1/ Legföljebb közizlésünk történetéhez lehet közük, az irodalomhoz semmiképpen. Műsoruk javarészt fordítás volt, a humor legtöbbször németül, vagy franciául szólalt meg, mert a közhitel szerint az ilyesmi "nem jön ki" magyarul. Az előadók és a közönség olyan kapcsolatban voltak egymással, amely eleve kizárt mindenféle művészi szempontu törekvést, a papirba csomagolt koránk, szivarok és cigaretták éppenugy hullottak a színpadra, mint máskor a kiürült üvegek és az ételmaradék. A színészek művészetük és a szerény gázsi magasságából lenéztek változó szerencséjű, de mindig a közönségnek kiszolgáltattott orfeum-beli sorstársaikat, s valamirevaló író nem akadt, aki munkáit ilyen kétesértékű piacra dobta volna. Egyébként nem is kértek tőlük. Megmaradt az egész a szórakoztatóipari mesteremberek vadászterületéül.

1907 tavaszán a Teréz-köruton egy sörbizományos pénzén Bonbonniere néven mulatót nyitott egy fiatal színész, Kondor Ernő. Versenyre kellett kelnie a két legnagyobb mulatóval a Fővárosi Orfeummal és a Folies Caprices-el. Kondor Ernőnek az az ötlete támadt, hogy a komoly irodalmat bevezeti mulatója műsorába. Ez az eleve halálraitélt ötlet váratlan eredményt hozott. Az első író, akit áldozatul kiszemelt, Nagy Endre volt

aki így emlékezik vissza az esetre: "Elvörösödtem. Én még akkor ifju szívemben hordoztam az írók presztizsét, mint valami szentséget. Szégyenletes zuhanásnak éreztem hát, hogy személyesen álljak ki egy "lokál" közönsége elé. De viszont épp egyike volt ama sűrűn és szabályszerűen megismétlődő napoknak, amikor pénzzavarral küszködtem. Az a husz korona ellenállhatatlan csábítással hatott rám. Az írói méltóság kedvéért még haboztam egy kicsit, aztán beleegyeztem." /2/ A novella-felolvasás természetesen botrányba fulladt, Nagy Endre, ez a roppant könnyelmű és szemtelen volt bihari jogász összeveszett a hallgatók egy részével a közönség más részének nagy mulatóságára. Megbukott egy jellegtelen fiatal író s Nagy Endre fölfedezte a saját egyéniségét. Ezt a tréfát aztán estéről megismételték s később Nagy Endre átvette az egész műsor rendezését. A régi műsorszámok lassan elvesztették varázsukat, s új műsorról kellett gondoskodni. Nagy Endre teljesen ösztönösen mindenféle különösebb meggondolás nélkül és csakis a mellékereset érdekében új műsort keresett. Akkor, mikor a pesti színpadokat meghódította a naturalizmus, és a lehalkított hétköznapiaság, ők Commedia del'arte stílusban előadtak egy operaparádiát. A rendező megengedte a színészeknek, hogy kedvükre kibolondozzák magukat s ösztönös komédiázásuk közben derült ki róluk, amit korábban maguk se sejtettek, tudnillik, hogy nagyon tehetségesek. Ők is fölfedezhették önmagukat. Két véletlen és egy kis vendéglő: - innen indult el a magyar kabaré. A szezon végén társulatostul megvette az egészet Bálint Dezső, aki sok minden mással is kereskedett. Később a tulajdonjog Nagy Endrére szállt át. A kis színház "történetét" Nagy Endre meg is írta a Kabaré regénye /3/ című művében.

Nagyon jó ez a cím, nem történet ez, hanem regény. A lelkiismeretfurdalás és az önigazolás regénye. Nagy Endre örökké szégyelte irodalmi kabaréjának alacsony származását, s önéletírását a műfaj szabályai szerint a maga mentségéül írta meg. Pedig hát tulajdonképpen nem is kellett volna szégyelnie magát. Kétségtelen, hogy a kabaréhoz mindenekelőtt mesés jövedelme kötötte. Az is valószínűnek látszik, hogy az írók elsősorban a szokatlanul magas honoráriumért vállalták a szerzőséget. "Az ember akkor öt forintot kapott a versekért. Ötnél többet, hattól egészen tíz forintig az ember csak jó hosszú mulattató, alkalmi versezetekért kapott...a kabaré tíz forintnál kezdte a fizetést...és tíz, tizenöt, huszonöt, és a vége felé a világbéke utolsó esztendejében ötven pengő forintot is kaptunk már a kupléért...kellett a kabaré pénze...a szöveget hozó költők mind így voltak a kabaréval. Az áhítattal előszenvedett igaz versekért, amelyeket a Nyugathoz vitünk, nem kaptuk meg az ötödrészét sem annak, ami pénzt a kabaré igazgatósága a könnyű s pazar ifjúságban oly könnyen csinálódott számokért fizetett." /4/ Emlékezik vissza Szép Ernő. S elmondja azt is, hogy egy kabaré-darabért kétszázötven forintot is lehetett kapni. Egyre több lett a kabaré, s "évről hónapra javította a munkabéreket." Nagy Endre újságírói munkájáért havi 80 Koronát kapott a lapjától. A kabaréban hatszáz koronát naponta...Talán fölösleges is tovább szaporítani az adatokat, a lényeg nyilvánvaló. Az írónak is élni kell, s a kabaré viszonylag könnyű pénzkereset. Mindjárt le is vonhatjuk a szokásos erkölcsi tanulságot, lám a kezdődő kapitalizmus így prostituálja a művészeket, így kényszeríti gazdasági kényszerével a jobb sorsra érdemes tehetséget, hogy eladja magát. Le is vonták már sokszor ezt a követ-

keztetést. Van is benne valami. De ha jól meggondoljuk a dolgot, ez még féligazságnál is kevesebb. Milyen más lehetősége volt az íróknak a pénzkeresésre? Nagyrésztük napilapoknál dolgozott, s a korabeli sajtó erkölcei, pontosabban az erkölcsi normák teljes hiánya közismert jelenség. Miért prostitúció a kabarében sok pénzt keresni és mért nem prostitúció a lapoknál keveset? Ha pedig az élet fönntartásának ez a módja elkerülhetetlen, akkor minden mentő körülmény a kabaré oldalán van. Itt ugyanis nem a hirdetésekért igénylő bankok, nem a tizenkilenc és egy-hiján-husz politikai pártok, elvtelenségüket is cserélgető szerkesztők kedve szerint kellett írni. A kabarében elég volt, ha valaki szellemes. Aligha véletlen, hogy amikor a lapokat egyáltalán nem volt szükséges cenzurázni, a kabarét igazságszembeltartotta a rendőrség. Hogy a kabaré milyen volt, az elsősorban tartalmi kérdés és a puszta tényen kívül semmit se jelent ha azt föltételezzük, hogy az írók elsősorban a jó kereset reményében irtak kabaréműveket.

A műfaj keretei az orfeumokban jöttek létre, szelleme azonban nem. Hasonló intézmények már régóta működtek Franciaországban és Németországban. Az egykoru visszaemlékezések, kritikák, szinte egyhanguan határolják el Nagy Endre kis színházát a külföldi előzményektől. Gábor Andor, mint mindenről a világon, a magyar kabaré eredetéről is filológushoz illő pontosságu elemzést irt a Fehér dalok c. kötet előszavában. Elmondja, hogy "A párizsi Chat Noir és a Quat'z' Arts fénykorában a szónak gazdag és irodalmi értéke volt, s kabaréköltőkből, akik ebben az időben eredtek utnak, nem egyből nagyon komoly és nagyon megbecsült akadémikusok váltak." „Aztán nem is hosszú virulás után lefelé csuszott a szó, a kabarék el-

szaporodtak, a költők megfogyatkoztak, vagy akik voltak is, nem lendültek magasabbra, hanem megmaradtak a boulevard és a Montmarte énekes koldusainak, ami csak így messziről hangzik szépen és poétikusan, közélről szomoru és sivár egzisztencia." ... "Szó és intézmény már meglehetősen ebek harmincadjára jutott, mikor átlépték a határt, hogy megkezdjék európai körutjukat, Németországgal, pontosabban Münchennel, mint első állomással. Ismét csak fiatal és el-nem-ismert költők összeverődése lett a kabaré az új területen. Sok álbohémiséggel megnehezítve, kevés, de szigorú és ónémetesen faragványos humorral és ötletességgel alátámasztva. Disztíngvált művészet és finom unalom vitték benne a főszerepet, s mikor a német kabaréköltők csaknem valamennyien olyan erős csengést tudtak kovácsolni a nevüknek, hogy elhallatszott az irodalomba is: otthagyták a kabarét, mely nélkülök hamar sorvadt, s ma körülbelül utolsó perceit éli agóniájának." ... "Ezek után elárulhatom, hogy ehhez az egész fejlődéshez a magyar kabarénak semmi köze, elárulhatom, hogy magyar kabaré egyáltalán nincs is. Mi a kabarét Bécsből kaptuk, ahová megtépázva és szárnyszegetten szorult, mikor már a nagy-német éjszakában nem voltak hívői és hallgatói. A csomagolás tehát bécsi volt, a tartalom berlini, s csak azután próbáltak némi párizsi saveurt oltani beléje, csekély sikerrel." ... "A magyar kabaré sok és fölösleges romantikával kezdődött, nem létező és utánaérezett alakokból kipöngtetett szentimentalizmussal, kosoneriákkal is kísérletezett s elég hamar jutott el oda, ahol ma van, jobban mondva, ahol ma nincs. Okvetlenül meg kell emlékezni a magyar kabaré egy érdekes kísérleti esztendejéről, amely az arisztokratikus kamarajáték felé akarta terelni a műfajt, nem kisebb

írók mint Molnár Ferenc s Heltai Jenő vezetésével. Ha sikerült volna ez a szép törekvés, amely megtört a viszonyokon és a publikum közönyén, az eredmény szintén nem kabaré lett volna. Ahogy sehol, akként nálunk se tudott a kabaré gyökereket eresztetni, úgyhogy kabarénak hívják most országszerte azokat a megromlott kis varieté-színpadokat, amelyeket nem mernek orfeumoknak nevezni.

Van viszont a fővárosban egy kedves és intim színház, a Nagy Endréé és Budapesten ezt kell kabaré alatt érteni. Ha nem volna, törvény, hogy bele kell nyugodni a nyelvszokásba, akkor új szót kellene keresni ennek a sajátságos sehol másutt meg nem-levő, különös ízű és nagyon jó ízű színháznak és mégse-színháznak a megjelölésére. De bizonyos, melyet tökéletlenül fed be hitele vesztett és rojtos szélű kendőjével. Ezt a magyar kabarét röviden és találóan így lehetne jellemezni: ujságírás a színpadon. Versben és prózában, zenével és zene nélkül. A közönség mulattatása mindannak a persziflázásával, ami ferdén és rosszul történik, holott jól és okosan is történhetnék, vidám, de néha keserű csufolódás közállapotok, helyesebben: közhelytelenségek fölött, fütttyentés ott, ahol szitkozódni is lehetne, nevetés, mely a fogcsikorgatás helyét foglalja el. Csak éppen nem kinyomtatva, hanem eljátszva és elénekelve. Ez az, amit most magyar kabarénak mondunk; ez a jobbik értelemben vett magyar kabaré. A többiről, az izetlen és kócos füsttanyákról, ahol rosszhiszemű és rosszul kezelt szabadszájúsággal botránkoztatnák az ép izlésű hallgatóságot, ha volna ilyen, a többiről ne is beszéljünk. Látni való, hogy ez a francia szó már teljesen megkapta a maga átértékelését: részben már nem az, ami lenni akart, másrészt

nem is akar az lenni, ami az eredetiben volt." /1. Arra, ahogy Gábor Andor a kabarét meghatározza, még vissza kell térnünk. Maradjunk egyelőre a kortársak véleményénél./ Kosztolányi Dezső szerint "...a pesti kabaré szelleme egyáltalán nem franciás. A francia kabarénál nem tudok elképzelni naivabbat és nekünk pestieknek együgyűbbet... Nekünk a német kabaréhoz sincs közünk. A berliniek akasztófakötelekkel enyelegnek, hullákkal játszanak, s gyémántjuk a sirok salétromja. Még a bécsi kabaré is idegen. Parfümös pikantéria, és lanyha limonádé." /6/ Szép Ernő szerint: "Nem volt ez franciás kabaré, más volt. Azt bátran mondhatni, ezerszer tűrhetőbb volt, mint azok az efajta berlini meg bécsi muzsaházak, amelyekben a németnyelvűek erőszakoskodtak. Párizs kabaréjához nem volt köze a magyar kabarénak, bár Párizs mai, illetve tegnapi kabaréinak se igen van közük a régi módi párizsi kabarékhoz." /7/ Szini Gyula már korábban ismerte a párizsi és németországi kabarékat és első impressziója a pestiről az volt, hogy annak "...máris megvan a maga külön budapesti képe." /8/ Idekiváncozik még, hogy a szerzők legnagyobb része soha sem járt a hasonló Nyugat-európai intézményekben. A kortársak véleményét föltétlenül bizonyító erejűnek kell fölfognunk, abban a tekintetben, hogy a Nagy Endre féle kabaré nem másolása vagy egyenes folytatása volt a hasonló nyugateurópai műfajnak. Az idők távolából azonban mégis föl kell figyelniük egy érdekes összefüggésre. Az avantgarde művészet föltűnően vonzódott a kabaré-szerű fórumokhoz. Képzőművészek kávéházak udvarán és vécéjében rendeztek kiállítást, s dadaista költők a párizsi kávéházak vendégeit rémitgették verseikkel. A polgár bosszantásának jellegzetes tünetei ezek. A párizsi polgárság bosszankodott is

és botrányt csinált, de a müncheni már nem. Békésen sörözött, s jót röhögött rajta, ha a pódiumról marhának nevezték. Nagy Endre kabaréja ebben a polgárbosszantó attitűdben rokon a századforduló nyugateurópai avantgardjával. Művészi eszközei azonban mások. Sorsa azon mulik, hogy a polgár bosszankodik-e vagy szórakozik. A pesti polgárság e tekintetben a némethez állt közelebb. Kitűnően szórakozott. Ez a magyarázata a kabaré páratlan népszerűségének. Az elmondottakból következik, hogy Nagy Endre kabaréja ujrarendszerezett sok mindent, ami elszórtan jelentkezett husz évvel korábban Párizsban, vagy az előttevaló héten valamelyik pesti orfeumban. Ennél azonban sokkal többet tett ez a kis színház. Megteremtette modern humoros irodalmunk fórumát. Köztudott az a forradalmi megújulás, amely a század első évtizedének végén végbement a magyar irodalomban. Ezt az átalakulást nem csak reprezentatív műfajunkban, a lirában fedezhetjük föl. A dolgozat más helyén már szó esett a prózairásunk és a magyar dráma hangváltásáról. Hozzá kell még tennünk, hogy a magyar humor fejlődésében is fordulóponthoz kell látnunk. A századfordulón Mikszáth anekdótizmusa szellemében irtak humoros irodalmát. Eötvös Károly, Rákosi Viktor, Csathó Kálmán ennek a stilusnak a reprezentánsai. A többi humoristák, Abonyi Lajos, Ágai Adolf, Kanizsai Ferenc, Szécsi Ferenc kezdetleges próbálkozásokat tettek a pesti humor fölfedezésére, de még mindig belül maradtak az anekdótizmus stilushatárain. Rákosi Jenő, Berczik Árpád humoros írásai anekdótizmusunk és népszínmű-hangulatuk mellett kifejezetten reakciós politikai tendenciát hordoztak. Heltai Jenő volt talán az egyetlen, aki - főleg francia mintára - fokozatosan eltávolodott az anekdóta műfaji szabályaitól. Ezzel

Heltai Jenő ősevé és előzményévé lett a modern humoros-szaturikus irodalmunknak. 1912-re legnépszerűbb vicclapjaink szerzői gárdája teljesen kicserélődött. A Borszem Jankónak ebben az évben szerzői: Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor, Krudy Gyula, Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Szini Gyula, Szilágyi Géza, Szép Ernő. Ez az év Karinthy nagy sikerének éve az Igy irtok ti és a Görbe tükör esztendeje. A két pólus között van a Nagy Endre féle kabaré, ott tört be modern irodalmunk a humoros műfajokba, s ott ment végbe a nagy hangváltás folyamata, a vidékis anekdotizmus formavilágától való elszakadás és az intellektuális nagyvárosi humor gondolatvilágának és kifejezőeszközeinek fölhalmozódása. A folyamat két végpontját Szalai Károly már elemezte, Karinthy-monográfiájában. /9/ A kabaré jelentőségéről azonban nem vett tudomást. Nála Karinthy minőségileg új jelenség, ami pedig csak abban az értelemben igaz, hogy Karinthy teremtette meg a humoros irodalom új szintézisét. Érdekes módon fordul ki nála eredeti értelméből Gábor Andor és Karinthy viszonya is. Ugy tűnik, mintha Gábor humora Karinthyból táplálkozna. Ezzel szemben tény, hogy amikor Karinthy feltűnik, Gábor Andor már közismert humorista, vicclapszerkesztő és a kabaré háziszzerzője. Semmivel se kisebbedik Karinthy érdeme, ha a tények tiszteletben tartásával megállapítjuk, hogy kettőjük közül Gábor Andor a kezdet és Karinthy a tanítvány. Karinthy akkor lett népszerű humoros író, mikor a Fidibuszt szerkesztő Gábor Andor és a kabarét igazgató Nagy Endre fölfedezte. Más kérdés, hogy a tanítvány, a fölfedezett fiatal író fölébe magasodott mestereinek és fölfedezőinek. Karinthy szaturikus szemlélete és modern formavilága

nem az égből ereszkedett alá, hanem mennyiségi fölhalmozódással Nagy Endre kabaréjában jött létre.

A kabaré elsősorban az élőszó művészete volt, ezért ma már nagyon nehéz eredeti szellemét rekonstruálni. Valami föltétlenül elveszett belőle. Mégis, meg kell kísérelnünk, hogy szellemének néhány vonását fölvázoljuk.

Legelsősorban föl kell figyelni arra, hogy a Nagy Endre féle kabaré jellegzetesen politikai fórum volt. Sikerének egyik titka, hogy nagyon gyorsan reagált a politikai élet aktuális eseményeire. Bemutató előadásait végignézte a szociáldemokrata párt egész vezérkara, s a kor sok exponált politikusa. Még a mágnes kaszinó érdeklődését is fölkeltette politikai szókimondásuk. Nagy Endre személye biztosította a szerzők számára a szókimondás lehetőségét. Nagy Endre nem polgári-liberális volt, némi toleranciával és óvatos öncenzurával, hanem könnyelmű-felelőtlen természetű dzsentry, magyar ur, aki uri fölénye tudatában hajlandó volt mindenkit provokálni. Emellett pedig igazi író, aki rájött, hogy a tiszteletlen humor mindenható és sokkal erősebb, mint a muló politikai hatalmasságok. Az állapotok jellemzéséül csak egyetlen példa. "Gábor Andor irt egy kuplét, amelyben nem csak tiszteletlenül, de férfiatlanul trágár hangon figurázott ki egy főherceg asszonyt. Persze visszautasítottam a verset..." A mindig jelenlevő rendőrtisztviselő nagy fölháborodására Kökény Ilona a tilalom ellenére is elénekelt - mert nyilván elénekelhette - a kuplét. "Kökény Ilona Gábor Andor felesége volt, nem is vehettem hát rossznéven tőle, hogy inkább a férje utasítását követte. Ijedtemben majd lefordultam a székről; a francia forradalom mocskos gunyversei se beszéltek nyitottabb szájjal, mint ez a kuplé." S a következmények: horroibile dictu

200 Korona büntetés. Nagy Endre megpróbált kiegyezni a rendőrséggel is, de azok szerencsétlen módon betiltották a verset, amiből természetesen hatalmas botrány lett, a bulvárlapok napokig cikkeztek róla s ráadásul A Nap le is közölte a verset. Ide kívánczik Ady Endre véleménye: "Igazán egy kicsit a lelkiismeretünk e terroros, gyáva időkben ez a szép csúnyságu, elmés, bátor és küldetéses ember. Sulyos és rizikós napokban ő ott volt türelmetlen igazságaival mindig, erős kimondásaival s egészen nagyendrei, sajátos és mégis egészen magyar cabaret-stilusával. Szóval: mindennel, ami egy becses írónak, kegyetlen szemü gúnyolódónak, kedves embernek s kellemetlen agitátornak Magyarországon adódik és adódhat. Szinte jóleső, hogy van egy hely még, ahol a komisszágokat valóban komisszágoknak merik látni és bélyegezni, egy kis színpadi fórum, amely fölér egy ál-parlamenttel. Néha majdnem azt hiszük, hogy Nagy Endre maga is perverze a bátorságnak..." /lo/ Ez az aktuális-politikai szabadszájuság még fokozódott is a háboru alatt. Akkor már a sajtót cenzurázták. Divatba jöttek a rejtett célzások, sejtető félmondatok, a "sorok közt olvasás". A kabarét nem lehetett cenzurázni. Az előadott dalok és jelenetek hangja föltűnően eldurvult. Vad és elkeseredett háboru-ellenesség jellemzi s a fönnálló rend eszméinek és intézményeinek irgalmatlan destruálása. Erről még később bővebben kell szólnunk. A Színházi Élet 1918-ban így írt erről: "Hogy Magyarország most szabad, abban nem kis részük van a kabaré-költőknek, kivált Emőd Tamásnak, Gábor Andornak, Harsányi Zsoltnak, Szép Ernőnek. A háboru elejétől fogva szívos és veszedelmes munkát folytattak, ezer ravaszsággal és leleményességgel játszották ki a cenzura zsarnokságát, fenyegetés és

megfélemlítés nem tudta őket elhallgattatni, agitáltak a szin-
padi szó erejével, lázitottak és lelkesítettek a béke és sza-
badság mellett." /11/ A Színházi Élet ugyan teljesen komoly-
talan lap, fele se igaz annak, amit ír, de ez egyszer föl kell
figyelnünk a véleményére. Állítását nem csak a fennmaradt mű-
vek igazolják, hanem az a tény is, hogy Gábor Andor háboruelle-
nes kabaré-művei olyan népszerűek lettek, hogy 1916 telén
Szabó Ervin Lukács György, Balázs Béla és Babits Mihály mel-
lett Gábor Andort is magához hívta megtanácskozni, "mit tehet-
nének a magyar írók a háboru ellen?" /12/ Gábor Andor ilyen
előszót írt 1917 januárjában egy kabaréjeleneteit összegyűjtő
kötethez: "Nagyon kérem a t. olvasót, aki a "nagy idők" köl-
tőitől riadót és ódát vár /a t. ez esetben tökfajt jelent/,
ne tulságosan nézze le az itt következő bolondságokat. Attól
félek, hogy a háborunak, vagy legalább egy részének, őszin-
tőbb és emberibb megnyilatkozása van bennük, mint husz kötet
haditudósításban és mindama vezércikkekben, amiket három esz-
tendő óta Közép-Európában összefirkáltak. Béke velünk, ő
eszetlen emberek!" Hozzá kell még tennünk, hogy a szerzők leg-
nagyobb része a politikai ujságírástól érkezett a kabaréhoz
s ott kifejezésre juttatták szóban azt is, amit másutt és
írásban s főleg humoros eszközök nélkül aligha fejezhettek
volna ki. Ez az a bizonyos "ujságírás a szinpadon."

A kabaré szellemének másik jellegzetes vonása összefonód-
va jelentkezett ezzel a politikai-aktuális érdeklődéssel. Ez
pedig a nagyvárossá lett Budapest sajátos hangjának megszó-
laltatása. Nagy Endre kabaréja hol tudatosan, hol ösztönösen
de a nagyvárosi ember szellemi fölényét fejezte ki az elmara-
dott Magyarországgal szemben. A pesti utca humora folklór-

humor. A városiasodás mint mindenütt a világon, nálunk is ki-termelt egy szüntelenül elégedetlenkedő, zsörtölődő, napi bosszuszuságait viccben megbosszuló embertípust. Korábbi anekdotikus humoros irodalmunk a paraszti folklór anyagából táplálkozott. ~~A~~Magy Endre kabaréja ebből a budapestiből. Akik Budapestet nem magyar és bűnös városnak tartották, szemben a magyar és egészséges vidékkel, ellenszenvet éreztek a kabaréval szemben is. Ellenszenvük valami nehezen megfogható előítélet formájában hat még napjainkban is. Pedig hát a polgárosodó-városiasodó Magyarországon éppen ez a városi folklór hordozta a legelőre-mutatóbb vonásokat. A kortársak kivétel nélkül figyelmeztetnek a kabaré humorának specifikusan pesti jellegére. Kosztolányi Dezső szerint "A pesti kabaré...szatira. Az a cukrozott epe, hitetlenség és finom rosszmájuság öltött benne testet, amely minden pesti emberben benne lakozik, az az okosság teremtetten meg, amely ennek a városnak egyik fontos jellemvonása." /13/ Más világnézeti álláspontról így látja ezt a Katolikus Szemle cikkírója: "De milyen humor ez! Ne gondoljon senki arra a jóízű, egészséges, magyar humorra... nem. Ez a beteges, vértelen és jellegtelen bizarr pesti humor, amelynek csak az ürességén és tartalmatlanságán lehet szánakozni, de rajtuk valami egészségeset alig nevezhetünk... a mi ékes, és székes-fővárosunk különleges sajátosságai." /14/ Vég nélkül idézhetnénk még az egykoru ujságcikkeket, amelyek mind hangsúlyozzák a kabaré specifikusan pesti jellegét. És nem csak a szövegben. Csáth Géza a pesti dalról értekezett: "Az utolsó tiz esztendő alatt megszületett a budapesti nyelv." "...akadtak írók, akik észrevették, hogy ez történik és mindannyiunk öntudatára hozták: Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Heltai Jenő" "és megszületett

a budapesti dal is. Nem régen. A kabaré-világgal köszöntött be." "Molnár, Heltai, Szép Ernő, Gábor Andor írják a szövegeket és sorra kerül minden, ami Budapesten érdekes és különös." Politikai kuplék születnek "amelyekben még eddig nem létezett szabadsággal és kritikai szigorúsággal hallunk véleményt az eseményekről." "A pesti dal, ami a muzsikát illeti, pont megfelelője annak a pesti irodalomnak, amely a fővárost felfedezte." Két évvel később Csáth Géza Nádor Mihályról és Szirmai Albertről, a kabaré háziszzerzőiről írva megismétli véleményét: "Speciális budapesti jelleget, magyarságot a városligeti humort tudtak beleadni a munkájukba." /15/ Föltétlenül érdeme a magyar kabarénak, hogy a nagyvárossá lett Budapest sajátos nyelvét, gondolkodását és humorát beleolvasztotta szellemébe.

A harmadik figyelemreméltó vonás a kabarészerzők magas kulturáltsága és széleskörű műveltsége. Az ugynevezett könnyű műfaj esztétikai szempontból semmivel se értéktelenebb mint a tragédia vagy a nagyepika, vagy bármilyen más művészi kifejezőmód. Kétségtelen azonban, hogy szórakoztató jellege következtében története során mindig összefonódott a művészileg értéktelen szórakoztató iparral. Műveletlen embereknek félművelt iparosok futószalagon gyártották és gyártják a tartalmilag értéktelen, hazug és formai tekintetben selejtes, az igazi irodalmat kiszorító, a tudatot mérgező és a közizlést fertőző fércműveiket. A polgári társadalom államgyára hamis illuziókat terjeszt és lehetőséget teremt az álszent közerkölcs és házastársi zsarnokság alatt szenvedő polgárnak, hogy szentesített körülmények között szabadjára engedje erotikus fantáziáját. Az orfeumok műsora még megelégedett eny-

nyivel. Nagy Endre kabaréja már nem. Az álomgyár szakmunkásait és technikusait kiszorították az igazi írók. Ezek az írók saját művészi egyéniségüket fejezték ki a könnyű műfajban is. Így a humort visszatérítették eredeti hivatásához s a kabaré pódiumából erkölcsi ítélőszéket csináltak. Főlényesen művelt emberek, akik fölhalmozott ismereteiket szórták szét a legjelentéktelenebb kupléikban és jeleneteikben is. Virtuóz verselők és formaművészek, akik a legjobb irodalom eszközeinek birtokában mindig újszerű és meghökkentő technikai bravurokra voltak képesek. Szemben az átlagos humoristákkal, témavilágukat az emberi élet minden területére kitágították és a kötelességszerűen közhelyes nyelvet hatalmas szókinccsel cserélték fel. Nagy Endre szerint Gábor Andor: "Roppant filozófteri tudásával felszerelve - hogy úgy mondjam: - a legtudományosabb módszerekkel munkálta meg könnyűfajta költészetét. Ha egy-egy kupléjában föl kellett sorolnia, hogy mi-minden van egy modern női kalapon, vagy hogy mi-mindenből főzik a pesti kávések a feketét, az ismeretek beláthatatlan területéről szedte össze asszociációit, és rimeiben, asszociációiban, alliterációiban káprázatos filológiai tudás remekelt." Ugyanerre figyelt föl Karinthy Frigyes is: "A filológus és költő főlénye ez, aki tisztában van minden szónak és fordulatnak jelentőségével és tisztában van vele, micsoda ferdeség és kómikum származhatik belőle, ha a szavak és fordulatok a saját komoly értelmükben és komor hangzásukban egy vidám és jelentéktelen és komolytalan gondolat keretébe gyömöszölve, kinosan és félszegen csodálkoznak egymásra: hogy kerültünk mi össze? Filológusnak és versszakértőnek kell lenni, hogy ezt a játékot minden zamatában gutirozhassuk." /16/ Az írók számára jövedelmen túl a kabaré biztosította a játék, az intellektuális játék lehetőségét.

A Nagy Endre féle kabarét mind az írók, mind a szereplő színészek tekintetében áthatotta a fölszabadult játékkedv, a körülményeken és a konvenciókon fölülemelkedő, ősi emberi vágyakat kifejező játék és komédiázás.

Végezetül még egy fontos adalék a kabaré szelleméhez. Nem csak arról van szó, hogy ebben az időszakban jó írók, művelt emberek irták a "számokat". Modern "nyugatos" irodalmunk foglalta el Nagy Endre kabaréjában a könnyű műfajt. Ez nem ment egyszerre. Hosszu ut vezetett az izléstelen és ostoba Ady-paródiáktól addig, míg Ady-ciklus keretében elhangzottak a magyar irodalom vezérének művei a kis szinpadon. A kabaré szerzőinek sorában ott volt Ady Endre is "akárhányszor hetykén fogadkozott, hogy majd ő megmutatja, fog ő még nekem olyan kuplékat írni, mint Gábor Andor. Rémülten tiltakoztam; no, még csak az kellene, hogy úgy örökitődjem meg az irodalomtörténetben, mint a világ legnagyobb lírai tehetségének megrontója! De mikor aztán egyszer beváltotta a fenyegetését, és Párizsból beküldött két kuplét, rögtön láttam, hogy kár volt őt féltennem. Ez a két kuplé Zozo levele és Kató a misén volt. Rögtön meg is irtam neki, hogy ilyen "kuplé"-kat bátran írhat ezután is, nem is a kabarénak, hanem az örökkévalóságnak. Medgyaszay Vilmának ma is diadalmas műsorszáma ez a két dal." /17/ Az Ady-ciklus Reinitz Béla-megzenésítette verseit Károlyi Mihály, Vámbéry Rusztem, Jászi Oszkár, Garami Ernő és az egész szociáldemokrata vezérkap, Lánchy Leó és a gentry kaszinó hallgatta végig, s a kabaré törzsközönségén túl eljutott ez a műsor a munkások-lakta peremkerületekbe is.

Móricz Zsigmond főleg kis jeleneteket, egyfelvonásosokat írt a kabarénak. Az életmű egészében talán jelentéktelen mun-

kák ezek, de irodalmunk történetében mégis jelentősek. A népszinművek álparaszti világa után Móricz a népi humor, a valóságos magyar paraszti észjárás, csalafintaság, góbéság fölfedezésével és színpadraállítással új utat nyitott, amin aztán sokan jártak utána.

Karinthy Frigyes nagyon sokat irt a kabaré számára, s műfajainak javarésze a kabaréműfajokból származik. Eszébe se jutott, hogy ezzel lealacsonyítaná magát, ellenkezőleg, tudatosan törekedett arra, s ezt Nagy Endrének mondogatta is gyakran, hogy ő a műfajt a legáltalánosabb emberi problémák kifejezésére akarja használni.

Nagyon sokáig folytathatnánk még a felsorolást. Heltai Jenő "könnyű vers"-e a francia sanzon legjobb teljesítményeit ismételte meg magyarul. Molnár Ferenc állandó szerzője volt a kabarénak. Szép Ernő és Emőd Tamás lírája is elválaszthatatlan ettől a műfajtól. Nagy Endre itt teremtette meg a konferálásnak azóta is utolérhetetlen kis remekléseit. S nem utolsósorban a kabaré háziszzerzője volt Gábor Andor, akinek műveivel még részletesen foglalkozunk majd.

Voltak persze iparosok is a kabaré szerzői közt, akiknek "műveit" és nevét már nem emlígette az idő. De a kabaré szellemét nem ők határozták meg, hanem az a tény, hogy a korabeli irodalom legjobb írói szólaltak meg a pódiumon. Ez pedig alapvető szempont kell hogy legyen a műfaj egészének megítélésében. Nem lehet sommás kézlegyintéssel intézni el azt a magyar kabarét, amelyben a kor legnagyobb írói szerepeltek. Műveik visszahatottak a műfajra s függetlenül annak származásától, vagy eredeti közönségétől a saját színvonalukra, tehát a legjobb irodalom színvonalára emelték.

Mindezek után szembe kell néznünk azzal a véleménnyel, hogy a kabaré polgári műfaj s a pesti kispolgárság szórakozóhelye, tehát a kabaré írói a polgárság mulattatói. Ennek az előítéletnek nagyon is gyakorlati következményei vannak, pedig nem csak egyszerűen félreértés, hanem a valóság tényeinek teljes összezavarása is. A regény műfaja a polgári társadalom időszakában teljesedett ki, de senkinek se jut eszébe, hogy ennek alapján Tolsztoj művészetét lebecsülje. A polgári társadalom kedvező körülményeket teremt a humoros-szatirikus irodalom fejlődésének, de senki se marasztalhatja el Swiftet, Heinet, vagy Capeket abban, hogy kiszolgálták volna a polgári társadalmat. Miért éppen a magyar kabaré a kivétel? A dadaisták is kávéházakban ütöttek tanyát, Ibsen műveit is polgári közönség nézte végig s a kabaré semmivel se volt "polgáribb", mint a korabeli színház, sajtó, könyvkiadás. Éppen Nagy Endréék kerestek kapcsolatot a munkástömegekkel, a szociáldemokrata párttal, s igyekeztek kitágítani "polgári" közönségüket. Ha pedig a közönséget említjük, meg kell állapítanunk, hogy a kabaré nem "kiszolgált" hanem bírálta és gunyolta őket. Polgári kabaré, ahol a társadalom ellentmondásait és ostobaságait pellengérezték ki éppen úgy, ahogy az angol irodalom legnagyobbjai Swifttől H.G. Wellsig, vagy G.B. Shawig tették. Semmire se juthatunk a sommázó lekicsinyléssel, konkrétan kell megvizsgálni, ki mit irt a magyar kabaréba, művészi értéket hozott-e létre, vagy sem, s csak ennek alapján ítélnünk a műfaj egészéről.

Másfajta előítélettel is találkozunk. A humoros-szatirikus irodalmat sokan irodalomalatti műfajnak tartják. Valószínűleg azért, mert nincs mindenkinek humorérzéke. A bot vége

megint csak a magyar kabarén csattan. Azt ugyanis senki se meri kijelenteni, hogy Plautus, Rabelais, Swift, Cervantes, Voltaire, France, Shaw, Kafka, vagy Capek" csak "humorista. Talán Karinthy Frigyes az lenne? Azért, mert a humoros irodalmat ipar- és munkával szokták utánózni, ebből következtetéseket vonhatunk le a műfaj egészére? A regény vagy a színmű műfajában nem terem hazug, giccses, művészileg értéktelen ponyvairódalom? Megint csak a konkrét elemzés, a művek vizsgálata segíthet az eligazodásban s csak ennek alapján dönthetünk a kabaréban előadott művek esztétikai értékéről, vagy értéktelenségéről.

A dualizmus korában a jobboldal minden ellenfelét destruktivnak nevezte. Bizonyos megszorításokkal azt kell mondanunk, hogy a Nagy Endre féle kabaré csakugyan destruktív jellegű intézmény volt. Ezt sem szabad azonban túlértékelnünk. Az is tulzás, amikor a kabaré műsorába a forradalmak közvetlen előkészítését vélik fölfedezni, vagy amikor a fehéruralom elején egy újságíró úgy vélekedett róla, hogy: "Ez az a szellem, és ez az ötletesség, ami nem juthat még egyszer szóhoz Magyarországon." /18/ A kabaré a világháború előtti esztendőkhöz destruálta a magyar közállapotokat, anélkül azonban, hogy a társadalom alapjait érintette volna. A háború alatt pacifista lett s a háború vége felé a színházi konjunktúra lehetőségeit kihasználva még arra is volt lehetősége, hogy kezdetlegességeitől és kócoságától megszabadulva Medgyasszay Vilma irányításával fölfelé lépjen és fokozza művészi igényeit. A Tanácsköztársaság puritán művészetpolitikájával már léte kétségessé vált s a fehérterror idején maradék lehetőségeit is elvesztette. Írógárdája szétzilálódott, részint emigráció-

ba mentek, részint elhallgattak s helyüket ismét elfoglalták az iparosok. A kabaré egycsapásra megszűnt politikai fórum lenni s a konformista idétlenségeken kívül már csak álnépies-szentimentális és szokványos eszközökkel viccelődő művészi érték nélkül való műsorokat adtak. A magyar kabaré nem bukott meg, hanem fejlődésének egy bizonyos stádiumában kettétörte a fehérterror. Számos bizonyítéka van annak, hogy szerencsésen történelmi körülmények között ez a műfaj életképes lett volna s kirajzolódik további fejlődésének lehetősége. A kurzus nagy bosszúságára még jó darabig műsoron maradtak itt-ott a kabaré népszerű műsorszámai, főleg a munkáskerületekben. /19/ A bécsi emigránsok, köztük Gábor Andor is, harcos politikai kabarét hoztak létre Bécsben. 1920 márciusától Medgyaszai Vilma Berlinben nyitotta meg kis színházát, amely híressé vált nagy kulturáltságáról, s ahonnan világhódító utra indult Szirmai és Nádor Mihály zenéje s a magyar sanzon. /20/

Ilyen körülmények között a kabaré és a magyar irodalom közötti közvetlen kapcsolat megszakadt. Közvetve azonban az írók egész sora használta föl a humoros irodalomnak a kabaréban összeszerveződött eszközeit. Mindenekelőtt Karinthy Frigyeszt kell emlitenünk, de Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő Sándor Kálmán, Goda Gábor művészetének is vannak vonásai, melyek a magyar kabaré eredményeihez kapcsolódnak. A külföldre kerültek közül Molnár Ferenc hasznosított sokat ebből az örökségből. Gábor Andornak a kabaré alakította ki azokat a művészi eszközeit, amelyek segítettek megírni a Dollárpapát. Életművének legfontosabb része, a Bécsi levelek és elképzelhetetlen a kabaréban eltöltött évtized nélkül. Hozzá kell még tennünk, hogy a kabaré zeneszerzői világhírűvé lettek s ez

a kis színház tehetséges színészek egész sorát ajándékozta a magyar színpadnak.

Humoros irodalmunk fejlődéstörténete még megíratlan. Ha egyszer megírják, a kabarénak ez az évtizede nagyon megtisztelő helyet foglal majd el benne.

Gábor Andor művei a kabaréban.

Gábor Andor a kabaré egyik legtermékenyebb háziszerzője volt. 1911 és 1918 között 12 önálló kötetben jelentette meg előadott műveinek egy részét, föltehetően azonban nagyon sok írását nem is adták ki könyv alakban. /21/ Az 1913-ban megindult Érdekes Ujság a második félévtől közölte írásait. 1913-ban 15 kuplét közöltek tőle, 1914-ben 25 kuplét és jelenetet, 1915-ben 18 kabaréműve mellett 2 novelláját és 3 versét, 1916-ban 19 kuplét és jelenetet, 1917-ben 3 novella mellett 15 sanzont és kuplét, 1918-ban két novella mellett 26 különböző kabaré-műsorszámot, s 1919-ben újabb 11 írást. /22/ Ezeknek csak egy része jelent meg kötetben. Számítsuk még hozzá különböző lapokban szétszórtan megjelent munkáit /még az Uj Idők is közölt a népszerű humoristától /23/ s vegyük figyelembe, hogy nem minden jelent meg nyomtatásban, ami a kabaréban elhangzott. Volt olyan idő, hogy négy-öt kabaré műsorán egyszerre szerepelt Gábor Andor neve. Ez a hihetetlen termékenység nagy színvonalbeli egyenetlenségre kellett hogy vezessen. A művészek értékét azonban nem az átlagos, hanem legjobb teljesítményük határozza meg. Gábor Andorról szólva meg kell kísérelnünk kiemelni ebből a rengetegből a legjobb és legjellegzetesebb írásokat annak az előrebecsítésével, hogy nem minden megállapításunk vonatkozik a kabaréművek egészére.

Meg kell kockáztatnunk azt a föltevést is, hogy Gábor Andor népszerűségét nem elsősorban az előadott művekkel szerezte. Nyilvánvaló, hogy könyvei és egyéb publikációi közönségigényt elégítettek ki, de ugyanakkor rendkívüli módon kiszélesítették a közönség körét is. A kabaréban néhány száz

ember nézett végig egy műsort, az Érdekes Ujság azonban sokkal szélesebb rétegekhez jutott el, nem is szólva arról, hogy némelyik kötet négy-öt kiadást is megért.

Annak ellenére, hogy nagyon sokat elolvashatunk belőle, ezek a művek még se maradtak hiánytalanul az utókorra. Jórészüik egyszerre született a zenével s értéke csak zenéjével együtt teljes. Más esetekben egy-egy előadóművész sajátos stílusához, játékanak egyéni jellegzetességeihez alkalmazkodott a szerző s az előadó egyéniség megszűntével a mű eredeti varázsa is elveszett vagy legalábbis megcsobbult. Végző fokon ezeket a színpadi előadásra szánt műveket igazából csak előadásuk alapján lehetne megítélni. A színpadi megjelenítésben szöveg, zene, s az előadó egyénisége szerves egységbe olvad, s az adott mű értékének egy részét éppen ez a szerves egység hordozza.

Gábor Andor a kabaré valamennyi műfaját végigpróbálta. A hatalmas anyag rendezése érdekében célszerű tehát műfaji csoportonként vizsgálni az írásokat, s csak ezután vonni le általánosító következtetéseket.

Chansonok, kuplék

A chanson műfaját az előítélet irodalmon alattinak tartja, gyakran összetéveszti még a táncdallal is. Valójában a chanson mai értelmében legközelebb a népdalhoz áll. A középkori francia irodalomban chansonnak neveztek minden olyan lírai vagy epikai művet, amelyet énekelni lehetett, vagy zenével kísértek. Paraszti-népi változata a chanson de toile, amit a Zenei Lexikon fonódalnak fordít. Béranger óta a chanson fogalma urbanizálódott. Városi emberek tudatának kollektív tartalmát szólaltatja meg. Ugyancsak Béranger hatása a műfaj-

ra, hogy humoros-szatirikus szemléletű. Magyarországra meglehetősen nagy késéssel Heltai Jenő közvetítésével került át. Politikus műfaj, szabadszáju, szókimondó, néha egyenesen nyers és faragatlan. Gyakran konvenciókon csúfolódik, máskor pedig a népdalhoz hasonlóan egyszerű vágyakat fejez ki. Vágykifejező-kiélő tulajdonságával fogva gyakran szentimentális. Kenei szempontból egyszerű szerkezetű dalkompozíció melódikus énekszólammal, könnyed rátmusban. Legközelebbi rokona a romantikus zenedalirodalma, amely köztudottan nagyon is szoros kapcsolatban áll az irodalommal. /Elég, ha Goethe, Schiller, Heine, illetve Schubert, Schumann, Brahms nevére utalunk/ A chanson őriz valamit a költészet ősi korszakaiból, ^{mikor} még szöveg és zene nem éltek külön életet. Remeket akkor hoz létre ez a műfaj, ha jelentős költői egyéniség találkozik benne jó zeneszerzővel. Ma is él a chanson, ma is a nagyvárosi életérzés, a szarkasztikus guny s a politikai szabadszájúság kifejezője. Legmagasabbra Jacques Prévert-Kozma József művészetében emelkedett. A kuplé sem egyéb, mint a chanssonak meghatározott strófaszerkezetű, inkább humoros, mint satirikus változata.

Mindezt szükségünk volt előrebocsátanunk, annak bizonyítására, hogy Gábor Andor és a többi "kabarészerző" chanssonjai irodalmi művek. Legalábbis a műfaj feltétlenül irodalmi, tehát teljesen indokolatlan eleve perifériára szorítani őket.

Heltai Jenő volt az, aki a magyar chansont megteremtette. Béranger és a párizsi utca dalai mellett Heine szarkasztikus fordulatait is beleolvasztotta művészetébe, Tőle tanult Nagy Endre, Szép Ernő, Molnár Ferenc, és Gábor Andor is. Gábor Andor chanssonjainak másik előzménye a hirfejek bökverse. Az akkoriban nagyon elterjedt verses tréfák közül mutatóba: 1912-ben

a főváros "népszállót" nyitott;

S mikor a ház már tele volt,
S ujságíróval volt tele,
Egy szegényember bandukolt
A megtelt Népszálló fele.

Az előcsarnokban leült,
"Nincs hely!" "De kérem, hátha mégis?"
S kidobták, hogy csak úgy repült.
Népszálló. Hadd szálljon a nép is.

Gábor Andor - és sokan mások is - az ujságírástól érkezett a kabaréhoz. A chanson műfaja szerencsésen találkozott aktuálpolitikai gunylódásukkal, mert jellegénél fogva könnyen magába olvasztotta azt. Így lehetett a magyar kabaré "ujságírás a színpadon... zenével és zene nélkül." Akármilyen történt Magyarországon, vagy a világban, azonnal megszólalt róla a tiszteletlen hangú kommentár a színpadon. A chansonok témavilága azonban nem szűkült le az aktualitásra. A humor természeténél fogva erkölcsi ítéletet fejez ki. A kabaré megverselt-megénekelte a korszak embereinek bűneit, hibáit, gyarlóságait s a jó írók tolla nyomán ez általános és minden korra érvényes emberi magatartások bírálatára bővült ki. No és az intézmények... a politikai pártok, a közigazgatás, a várospolitikai, a közlekedés, a színházak, egyszóval minden intézmény megkapta a magáét. A Monarchia nem csak elmaradott, hanem rosszul berendezett állam is volt. A kabaré írói dühös indulattal támadták a közállapotokat, vagy Gábor Andor szóhasználatával élve, a közhelytelenségeket. Szándékuk eredetileg nem forradalmi, javítani akarnak azon, ami rossz, ésszerűtlen, kényelmetlen. Bírálatuk éle csak a háború alatt fordult a társadalom alapjai ellen. Akkor aztán semmi se volt szent, a kabaré deszkáin szörnyalakok ugráltak s Gábor Andor chansonban, kupléban, jelenetben éppen úgy a lét értelmetlenségéről beszélt,

mint lirájában. Közben a szatira egyre inkább polgár-ellenes gyűlölettel telítődött s egyre inkább előtérbe kerültek a társadalom egészét bíráló momentumok. Volt közben más is, színházi pletyka, a divat szokványos kifigurázása, de az írók legnagyobb része haláltánc-hangulatu, s a humor helyébe tragikamikum lép.

A mondanivaló egymagában nem minősíti a mű értékét. Mégis hangsúlyoznunk kell, azokat a tartalmi különbségeket, amelyek Gábor Andor műveit az átlagos humoristától megkülönböztetik. Nem egyszerűen humoros irodalom ez, hanem egy a létet értelmetlennek érző anarchizmusba keseredett léleknek tragikomikus önkifejezése. Diószegi András a lényegre mutatóan elemezte szemléletének etikai alapját. "Ismeri és elmélyülten tanulmányozza a szatirikus Horatiust és az ókori Róma ostromozóját, Juvenalist", ... "Az ókori szatira iránti érdeklődése adja meg a kulcsot szatirikus alapállásának az értelmezéséhez. A klasszikus szatira mintájához igazodik, s erkölcsrajzokat ad, a Horátiusi értelemben, azon felfogás értelmében, amely egy hanyatló, szatirára megérett kor arculatát leginkább az illető kor erkölcsi típusaiban látja megtestesülni. Gábor chansonjaiban is benne érezzük a kor költőjének utmutatását: "Nézze az erkölcs és élet példáit, a hangja élő színezetét vegye innen a jártas utánzó. Ebben az értelemben a Gábor Andor-i chansonoknak és a klasszikus ars poeticához való igazodás adja meg a végső szatirikus veretet. Gábor tud azon, hogy aktuális, a századelő pesti életére jellemző társadalmi típusokat jelenít meg, egyuttal frappáns, erkölcsi típusokat is rajzol. Alakjaiban - a pesti kispolgárban, aranyifjuban, divathölgyben, tőzsdében - a fennhéjázás-

nak, az üresfejűségnek, a törleszkedő sznobságnak, a bumfordi nagyképűségnek, a szentelen kapzsiságnak, a képmutatásnak mindig megújuló tüneteit rajzolja. Az erkölcsi felháborodás: tulajdonképpen ez a klasszikus szatirairó indulat kelti életre valamennyi figuráját." /24/

Etikája mellett érdekes Gábor Andor humorának pszichológiája is. A szokványos humor feltételezi, hogy a nevetést kiváltó hibák mögött pozitívum van. A humor a világ realisztikus elfogadása. A humorista érzelmileg kötődik a világhoz, amelyről tréfál. Amint azonban a lélek tiltakozik a valóság torz jelenségei ellen, ahogy ellenmondás jön létre vágyak és a valóság, ember és a világ között, úgy változik meg a humor pszichológiája is. Gábor Andor lenézte és elviselhetetlennek tartotta kora valóságát. "Az élet örület, nem álom." - vallott erről versben. Ettől a világlátástól a humor pszichológiai egysége felhomlik, s szembekerül pozitív a negatívval, ideál a valósággal, fenséges a nevetségessel, végtelen a végessel. A humor iróniává, szarkazmussá változik, s a szarkasztikus eszközökkel a lélek a világ tökéletlenségét bírálja egy a világ fölé emelkedő eszmény álláspontjáról. Az ironia felülről tekint objektumára. Gábor Andor nem humorista, hanem szatirikus író, aki intellektusa magasságából tekint le a rosszul berendezett életre és társadalomra. Ily módon - ha első pillantásra meglepőnek tűnik is - kabarétréfái és szonjai ugyanannak az életérzésnek a termékei, ugyanannak a léleknek a vallomásai, aki lírájában a lét értelmének tagadásáig jutott el. A kifejezőeszközök nagyon különbözőek de a lélektani szituáció azonos, a művész nem találja helyét a valóságban s ezért a valóságon tuli irracionális szférákba dobja föl magát, s onnan ítélkezik a világ fölött. Nagy Endre

kitűnő érzékkel vette észre ennek a lelkiállapotnak hatását a kifejezés eszközeire. "Építési módszere mindig egy volt: valami egyszerű, hétköznapi fogalmat vékonyra kalapálva kinyújtani az irrealitások világába és ott az ellenállás nélküli légtüres térben a legtorzabb alakzatokban hajlitgatni." /25/

Gábor Andor szatirikus volt a világ fölött, de fölény-nyel felülemelkedett saját szatirikus művein is. Iskolázott költő s a szavak ízét érző prózairó volt, aki hatalmas műfordítói vállalkozástól, filológiától jutott el a kabaréhoz és sanzonjaival egyidőben morális társadalmi drámát, nagyigényű regényt, kulturált verseket írt. Már említettük Karinthy Frigyes véleményét arról, milyen öntudattal és fölénnnyel kezeli Gábor Andor a kabaré műfaját. "Gábor Andor kupléköltészetében ez a jellemző és reaktív ez az új vonás. A versírás karrikatúrája minden vonalon: fölényes és kritikai érzékű karrikatura: nemcsak tartalomban s gondolatban, de főleg és különösen formákban. Az a képtelen és hajmeresztő rimjáték, mellyel Gábor Andor iskolát csinált s melynek hallatára sokszor megrémül s kétségbeesik az ember minden kötött forma célján s végső következtetésén - ez a vakmerő játék nagyon tudatos és jogosult szatirikus gondolaton alapszik. A kötött forma zsarnoki kényét csufolja ama hamis meghunyászkodás, mellyel "lűszter"-re így rimel a kuplé "minűszter" vagy erre, hogy "Taftot" rámondja "aftot" "asztat" helyett. És ilyen tendenciák keltenek derűtséget a szavak meglepő és műnaiv alkalmazásában is. Képzeljünk egy vidám anatomust, aki abban leli mulatságát, hogy a hulla testrészeit felcseréli; a nyakára két lábat tesz és a lábak helyére két kezét. Semmi értelme. De van benne valami hetyke, nihilista filozófia: ime, a bölcs és vaslogikájú természet - milyen ostobán hat s milyen komikusan az ő logikája,

mihelyt az emberi akarat játékos önkénnyel belenyul a munkájába.

Ennyit a kuplék technikájáról. De sok tekintetben áll ez a témákra is: Gábor kupléi az obligát kuplétémák valóságos karikaturái - házmesterről, tejről, konflisról, drágaságról, női kalapról csufolódik ő is: de fölébe kerül a megmerevedett sémáknak - s ahol a téma több komikumot nem ad már, virtuóz fordulattal forma-humorba lendül át megint s egy ügyes gikszerrel eltereli a figyelmet a már kopottas melódiáról. Néhol, mikor tulozni és fokozni kezd: fantáziájának széditő gyorsaságu munkája döbrent meg: távolfekvő dolgok villámgyors összekötése és hajmeresztő csoportosítása. Ebben utolérhetetlen. Kétségbe kell esni azon, amiket "A vendég" csinál.

Gábor Andor a kabaré-kupléba a magyar kroki-irodalom fejlett és raffinált humorát vitte be: költészetet csinált a kroból és kroat a költészetből." /26/

Karinthy megállapításai elvezetnek bennünket a sanzonok kifejezőeszközeinek vizsgálatához. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy olyan költői művekről van szó, amelyekben a dalszerűség dominál. Néha közismert népdalok ritmikájára ismerünk.

"Kávéházban nem jó lakni,

Mert ott könnyen cuggot kapni,

13 cuggot, meg egy 1/2-et,

Megemlegeted még ezt a helyet."

Itt még nyilvánvaló az előzmény, a dal, amelyet persziflál. Máskor már csak a stilus árulkodik;

"Ez a siska
Felül keskeny, alul tág,
Már előttem
Igen sokan szapulták
Nem jól tették,
Mert a siska az, amely
A rendőrön
Megjelöli, hol a fej."

Ezektől az egyszerű ritmusképletektől hihetetlen változatos-
tossággal jut el az ilyen rafinált ritmusokig:

"Zongora! Te háromlábu, gonosz állat.
Nincs szó arra, hogy én téged hogy utállak.
Széles szádból kivigyorog negyvenhat fog,
S mind a negyvenhat az én fülembe csattog.
Negyvenhat fog fülemen át eszi májam,
Nincs rá mód, hogy ezt a nagy kint én kiálljam.
Cé, dé, é, ef, gé, á, há, cé...

szintén játsz-é?

a zongorán

az ön neje

Mondja kérem."

A ritmus kinos-hibátlan-sága monoton automatizmusával önmagában is humoros hatást kelt. Ezt az automatizmust fokozza a rimtechnika. Gyakori a csoportrim, s még gyakoribb az aabbccdd képlet. A rimek javarésze tiszta rim, s ez ugyanolyan humoros monoton-
niát okoz, mint a ritmus. Ehhez járul még a versszakok végén nagyon gyakran előforduló szóismétlés. Egy jellemző példa:

"Jó istenkém, égi öröm,
Mért hagyod lehuzni bőröm?
Halk imáim zengenek,

Zúggenek, zengenek,
Mért hagytál el engemet?
Jönnek rendbe, jönnek sorba
És számlákkal ütnek orrba
Suszter, snejder, műszerész,
Műszerész, műszerész,
Ékszerész és fűszerész.
Elseje! Elseje!
Bóg a szívem belseje!"
Néha a verssor el is tűnik, csak a rim marad meg belőle.
"Pesti ember kenyere

Fekete

Kivül is

Belül is,

Fekete;

Feketébb

Fekete

Ennél már

Lehet-e?

Nincs benne

Hangulat,

Se boru,

Se derű:

Avatag,

Rohatag,

Savanyu,

Keserű,

Keserű"

S ez így megy hat versszakon keresztül.

A monotóniát fokozza a gyakori fölsorolás. Ebben Gábor Andor utolérhetetlen. Hogy változik meg otthon a társaságban körülrajongott szépasszony?

"De amikor hazamegyünk,
Hogy otthon parizert együnk.
Leteszi finom lepelét.
Leteszi büszke kebelét,
Leteszi édes sóhaját,
Leteszi lágy, omló haját,
Leteszi a magas cipőt.
Leteszi a kerek csipőt.
Leteszi piros ajakát.
Leteszi karcsu derekát.
Leteszi arca telijét.
Leteszi kis grübelijét.
Leteszi hölgyi jogait.
Leteszi összes fogait.
Leteszi lelke reteszit.
És leteszi a leteszit.

A többi, az megmarad nékem...

Tessék! Ez a feleségem."

Mi minden van egy női kalapon, mi mindent alapít Halmos Izidor, mi mindenre gyűjtenek a jótékonykodó hölgyek és még sokáig lehetne ^{sorolni} a példákat. Gábor Andor ezekben a fölsorolásokban ki-merithetetlen szókincsről és nyelvi lelményről tesz bizony-
ságot.

Ezt a sok tényező-alapította monotóniát töri aztán meg telje-
sen önkényes fordulataival és rimeivel. Az első versszak vé-
ge:

"Unalom ásit minden zugban,

De azért mégis jó a klubban."

A következő versszakok végén így rimel: Aludni jobban-mint a
klobban, finomabbⁿ-csak a klabban, esetleg többen-legjobb a
klöbbsen.

A szavak megtörése, kinrimek, idegen szavak bizarr elhe-
lyezése, szócsavarások, szójátékok a leg-oda-nem-illőbb szino-
nim szavak alkalmazása gondoskodik a humor elengedhetetlen
komponenséről, a meglepetésről. Automatikusan ismétlődő rit-

mus, tisztarimek, fölsorolások - más felől a tárgyi és nyelvi asszociációk bizarr bakugrásai, a kifejező eszközökben rejlő disszonancia önmagában, a tartalmi momentumok nélkül is humoros hatást kelt. Általában azonban a tartalom is humoros, s a shansont szellemes-irónikus gondolat tölti meg. Gyakori a csattanó is.

A shansonok nem csak dalszerűek, hanem énekelték is őket. Leggyakrabban Szirmay Albert, vagy Nádor Mihály irtak hozzájuk zenét. Alkalmazkodott a szerző az előadói egyéniséghez is, Kökény Ilonának való "számok" voltak azok, amelyek a Lippótvárosi uriassszonyok nyafogó hangján szóltak s Vidor Ferike testére szabta a slampos cselédnótákat és pesztonka-dalokat. Külön csoportot alkotnak a korábban nagyon divatos travesztiák, /pl.: Mikes buja/ s megint külön csoportot a franciás balladák, amelyek legjobban hasonlítanak Heltai, Nagy Endre és más kortársak shansonjaihoz /Pl.: A zarándok/.

Amit már általánosságban hangsúlyoztunk, itt ismét meg kell jegyeznünk, a shansonok zenéjükkel együtt és színpadon előadva teljes értékűek.

Zenés jelenetek.

Gábor Andor kabaréművei között közbülső helyet foglalnak el a verses-zenés jelenetek, amely a kabaré egyik jellegzetes és népszerű műfaját jelentik. Blüetnek hívták őket, miniatűr kis operettek, zenéjüket Szirmai, Nádor, vagy más operett és chanson-szerzők irták. Fejlődése: ketten éneklik a chansont, egyik a verset, másik a refrént, /Kenyérjegy, Szokj le róla!./ Máskor a prózai kabaréjelenetben a operetthez hasonlóan énekelnek is pl. /A koszorus/ leggyakoribb azonban a végig ver-

ses-zenés forma /pl. A jégen, Villamosvárók, A pékek stb./ Kifejezőeszközeikre az jellemző, hogy egyesítik magukban a chansonra és kabaréjelenetekre jellemző vonásokat és eszközöket.

Jelenetek, egyfelvonásosok

Gábor Andor kabaréműveinek harmadik csoportja a kabarétréfa. Csattanóra épített, feszes szerkezetű kis jelentek. A chansonban van Gábor Andornak néhány fölülmulhatatlan egyéni leleménye, amely megkülönbözteti Heltaitól és másoktól, a kabarétréfában azonban Karinthy kivül senkit se lehet mellé állítani. Bármilyen furcsának tűnik is, ezeknek a kabarétréfáknak szellemét Ibsen ítélkező színpadával kell rokonítanunk. A kiméletlen és indulatos humor tárgya mindig valami emberi gyengeség s később a háboru alatt kapcsolódik ehhez az emberi élet, a háboru s a társadalmi berendezkedés kiméletlen destrukciója. A korai jelenetekben ideges és türelmetlen városi emberek, pincérek és fogyasztók, utasok és bérkocsisok, rendőrök és közlekedők, vevők és eladók, férjek és feleségek gyötrik, piszkálják, sértegetik, szekálják egymást. Mindenki ellensége mindenkinek. De ellenség minden tárgy is, a tulforró, vagy hideg leves, az utcakő, a por, s legfőképpen ellensége az embernek a mindenütt és mindenben jelenlévő butaság. A világ kényelmetlen, semmi sincs a helyén, senki nem tudja a dolgát, semmi se sikerül, s ezért mindig mindenki ideges, dühös, és elégedetlen. Legfőképpen pedig dühös és elégedetlen maga a szerző, Gábor Andor. A hang és a szemlélet rokon azzal, amit már a chansonoknál megfigyelhattünk. A háboru alatt azonban jóval tovább ment ezekben a jelenetekben mint amennyit a chanson műfajában kifejezni lehet. A problematika fokoza-

tosan társadalmivá válik. 1914 előtt a legjellegzetesebb darabok azok, amelyeknek főszereplője a "pincér" és a "vendég". A vendéget mindig Huszár Pufi játszotta nagyképpen, az ujjazdag polgár kiállhatatlan pöffeszkedésével. A konfidens vagy tehetetlenül szenvedő pincér mellett a feleség lipótvárosi uriaszony-karikaturája egészítette ki a tréfa zárt világát. Ők hárman gyötörték egymást hihetetlenül gazdag, mindig megmegujuló ötletességgel. A háboru alatt társadalmi intézményeket jelképező alakok foglalják el a helyüket. Ezt a változást hangváltás is kíséri, a tréfa helyébe tragikomikum lép, néhol meg egyenesen kis szinpadi tragédiává alakul át a kabarétréfa. Nézzük meg például, hogyan ábrázolja Gábor Andor az ostoba háborús lelkesedés bomlását Az ügynök című jelenetében.

A pesti trafikosnő lánya nyugodt, mert udvarlója a trénnél szolgál. Nyugodt mindaddig, míg meg nem tudja egy öreg képeslapárustól, hogy annak a fia is trénkatona volt, s meghalt. A háboru senkit se kimél, nincs kivétel, a trénnél is meg lehet halni - mondja a jelenet. A polgárság véleménye is így változott meg a háboruról, s így ismerte fel a legutóbb ember személyes fenyegetettségét. Az ujságírás és a kabarészerzés szoros összefüggését eleget hangsúlyozta Gábor Andor ahhoz, hogy a két műfaj szemléleti változásait összefüggésükben szemléljük. Nagyon tanulságos a kabaréjelenetek hangváltásához megvizsgálnunk a humoros ujságíró eszmevilágának fejlődését. Az 1912-es Pesti sirámok a Hét tárcarovatában megjelent írásokat gyűjtötte össze. A végszó világosan körvonalazza Gábor Andor szemléletének lényegét. "Nem mondom, hogy ne lopjanak és ne harácsoljanak. Nem mondom, hogy örök szegénységet fogadjanak, és állásaikból úgy menjenek el, mint a templom egerei. Nem mondom, hogy ki ne járjanak, ne közvetit-

senek, ne kapacitáljanak, ne befolyásoljanak. Nem mondom, hogy ne üzérkedjenek és ne spekuláljanak. Mindezt nem mondom, mert emberektől, csak emberi dolgokat kívánok. Azonban ahhoz ragaszkodom, hogy minden üzérségen, nyereszskedésen, gazdagodáson és hizáson túl, hagyják élni a közt is. Ahol tízmilliót elpazarolnak, ott egy pillanatra jusson eszükbe, hogy ezért a tízmillióért valami hasznosat és jót kell adni a köznek is, amely a tízmilliós kiadásokat lehetségessé teszi." A polgári liberalizmus jellegzetes és félreismerhetetlen kifejezése ez, élni és élni hagyni, szentesítése a szabadversenyos kapitalizmusnak, s némi naiv kritika, amely a felszín jelenségeit érinti. A humorista lényegében azonosul a világgal, amelyben él és humorának célzata javító szándéku.

Világosan látta ezt a Hét recenzense is, amikor Gábor egyik kabaré-kötetét /Retur meg a dinnye Bp. 1913./ így ismerteti: "Gábor Andor ma Budapest igazi humoristája. E szegény város ezer fájdalma és szenvedése keveri sötétebbre jókedvének és vidámságának tiszta aranyát, és ha bizonyos, hogy a főváros könnyelmű és ragyogó szelleme ott játszik a soraiban, az is kétségtelen, hogy az életünk derűs pillanataiban, a vicceinken és az észjárásunkon föltétlenül ott van Gábor Andor bélyege. A panaszkodásainkon is. Ez a nagystilű gamin nemcsak a humorunknak mutatott irányt, hanem életbölcsséget is diktált ránk, az ő ellenállhatatlan módján, valami egészen új, kedves filozófiát, ilyet; mindent el kell tűnni, amin nevetni lehet. Az új könyvében pesti és budapesti emberek profiljai kacagtatnak meg. Püfi - hiszen méltóztatik őt ismerni - a legigazabb fővárosi demokrata, akit ismerünk. Ő a Gábor fantáziájában a fővárosi címer jellemző heraldikai alakja. Ő a tipikus

budapesti, mert kávéházban él, mert nincs pénze, s végül, mert - hihetetlenül ideges -." /27/ Tehát mindent el kell tűrni, amíg nevetni lehet. Ez volt 1912-ben. 1914-ben, mikor a következő humoros publicisztikát összegyűjtő kötet, a Mit ültök a kávéházban megjelent, már egészen másról van szó. Ez a kötet azt fejezi ki, hogy minden elviselhetetlen. Nincs társadalom, csak "sársadalom". A magyar társadalom jelképe a kávéház, már a tíz éven aluliakat is hozzá kell szoktatni, mert különben "tizennyolc éves korában kiveri saját apját-anyját, a kávéházból, leromboltatja ezt a várost, s ahol ruhatárok petyhüdt prémkabátjai lógtak, oda embereket akasztat! Nolite tangere! Ne nyuljatok a világrendemhez!" "A nép már régen lemondott az emberséges élet összes feltételeiről." Gábor sorra vette az emberi élet minden területét, a gazdasági élettől a hamiskártyás uriemberekig, a politikai viszonyoktól a filmgyártásig, az erkölctől és az igazságszolgáltatástól az újságírásig és az irodalomig, s bebizonyította, hogy minden, ami van, elviselhetetlenül rossz és régen megérett a pusztulásra. Dühös és elkeseredett nihilizmus ez, Gábor Andor az értelemre, a józan észre hivatkozva fordul szembe az értelmetlen világgal. Destruktív nihilizmusa rendkívül eldurvult a háboru alatt. Véleményét azonban már nem fejezhette ki nyíltan, torzóban maradt háborus naplója őrizte meg számunkra igazi arcát ebből az időből. /28/ Humanista szelleme hermetikus lirába menekült a háborus világ szörnyűségei elől, a hinni akaró hitetlenség megverselte hiányérzetét s ugyanakkor a kabaréjelenetekben kitört belőle az elviselhetetlennek érzett háborus világ destrukciója. A kabaréjelenetek nem a harci eseményekről szólnak, hanem a hátországról, ahol az emberek éheznek, kinlódnak a kibírhatatlan adóprés alatt s szüntelenül retteg-

nek az újra meg újra megismétlődő sorozásoktól és pótsorozásoktól. /Optimizmus és pesszimizmus, A pékek, Szokj le róla! Uj adók, Mi nincs? A népsegítés, Szegény ember, gazdag ember, A hadikölcsön, Jövedelem és vagyonadó, A cigaretta, A termelő és a fogyasztó, Döntsön a nép stb./ Az egyikben nyílt színen vetkőztetnek le egy embert, az adóhivatalban. A másikban a hadsereg és az állam teszi föl a kérdést az egyetlen megmaradt civilnek, döntsön ő, mint közvélemény, hogy folytassák-e a háborút, vagy folytassák-e, s miután az utolsó civilnek az a véleménye, hogy ne folytassák, őt is besorozzák katonának. Fölösleges lenne részletezni ezeknek a jeleneteknek tartalmát, a lényeges ugyanis nyilvánvaló. A korszak közönsége éppen ezért a háboruellenes tendenciáért lelkesedett. Nádass József visszaemlékezésében ír arról, mennyire lelkesedett Gábor Andor munkáiért. /29/ Aligha véletlen, hogy 1916 telén Szabó Ervin /Lukács György, Balázs Béla és Babits Mihály társaságában/ éppen Gábor Andor^t hívta magához tanácskozni: "mit tehetnének a magyar írók a háboru ellen?" /30/ A Katolikus Szemle cikkíróját okkal dühítette föl Gábor Andor: "Ezek és más hasonló együgyűségek ama bizonyos groteszk jelenetek, amelyeket ki lehet, sőt szatirában ki kell nevetni, de amelyeken nevetni jóízű ember alig tudhat. Hogy valaki ezen humorizálva kacagjon, ahhoz bizarr felfogás és utszéli izlés szükséges." /31/

Gábor Andor kabarétréfáinak értéke természetesen nemcsak tartalmi kérdés. Gábor az operettfordító, átdolgozó, szindarabíró, a színházi mindenestökéletesen ismerte a színpad természetét és a színpadi hatáskeltés - jelen esetben humoros hatáskeltés - minden csinját-binját. Kabarétréfái nagy írói ökonómiával épített egyfelvonásos jelenetek, s a komikum alap-

ja mindig jellemkomikum. Gunyolódásának tárgya mindig valamilyen emberi gyöngeség. Róla is elmondhatjuk, ahogy Karinthy jellemezte saját magát, hogy t.i. "Humorban nem ismeri a tréfát." Az egykorú kritika szerint: "Kifigurázza mindennapos életünket, szinte kárörömmel mutat hibáinkra, hiuságunkra, az erkölcsi rendnek csakis a külsőségekben való betartására..." "Gábor Andor az erkölcsről, a tiszta nemes életről prédikál nekünk... a komoly, súlyos mondanivalókat nem Savanarola komolyságával mennydörgi el, hanem tréfálkozva, ingekkedve, csipdelődzve szegezi mellünknek saját hibáinkat úgy, hogy aki nem tudja - vagy nem akarja - megérteni, csak a kacagtató tréfák sorozatát találja meg ebben a könyvben." /32/ Ez a humoros formába buvó nagyon is komoly erkölcsi mondanivaló önmagában is humoros kontraszt. Tragikus életérzést idéltlen viccek és torz figurák fejeznek ki. Az össze nem illő életérzés és kifejezési mód kontrasztja a tartalom és a forma egységének egyik szélső lehetősége, amely az abszurditáson át jut el a valósághoz. Önmagában az ellentét egyik fele sem fejezi ki a művek lényegét, se a világ dühös tagadása, se a forma humora. A kettő együtt ellentétükben és groteszk szövevényükben - ez Gábor Andor kabarétréfáinak lényege. A humoros eszközök szinte fölmérhetetlenül változatosak, akár Karinthy Frigyesnél. Gábor Andor ötletessége, leleménye kifogyhatatlan. Gyakran a kiindulópont egyetlen szó, vagy fogalom s az egész tréfa ezt a szót variálja, ezt a fogalmat lendíti át az irrealitásba, ahol már minden lehetséges, nem kötnek a nyelvtani szabályok és megszűnik az irodalmi konvenció, szavak, fogalmak, jellemek a legabszurdabb módon találkoznak egymással. /Haspók ur ebédel, Ónagysága lovagol stb./ Milyen adók vannak? "Első

főcsoport: Vagyondadó. Nagyonadó. Agyonadó, ezt csak akkor kell fizetni, ha halálos baleset éri. Második főcsoport: hadiadó, vadiadó, padiadó és Adyadó. Ezt csak akkor kell fizetni, ha Ady Endre verseit kedveli. Gyóni Áchim Géza ellenben adómentes. Harmadik főcsoport: jövedelmi adó, ezt akkor fizeti, ha jön. Menedelmi adó, ezt akkor fizeti, ha megy. Birodalmi adó, ezt akkor fizeti, ha birja, sirodalmi adó, ezt akkor, ha nem birja. Ehhez járulnak az irodalmi adó, ha olvasni tud és a zsirodalmi adó, amit zsirtalan napokon kell fizetni. Negyedik főcsoport: nyereségadó, vereségadó, feleségadó, (mpst már hadar.) Első cé alcsoport: kereset adó, baleset adó, keretes adó, kerekas adó, örökös adó és pereces adó. Második f alcsoport: kövezetvám, övezetvám, nevezetvám és Deheletvám. Utolsó ypszilon alcsoport: hamégtelikadó, csakabőritadó, nincskegyelemadó, sosebusuljadó, beledöglesztadó. Több nincs." /Új adók./ Gábor egész jelenet-sorozatokot írt azonos szereplőkkel s mindig képes volt új humoros eszközöket, új szójátékokat, szócsavarásokat lelteni föl. Formahumora elsősorban nyelvi eredetű s a korábban említett tartalom-forma kontraszt emeli a korszakban nagyon is divatos "szóbolondéria" fölé. Vagyis: a groteszk nyelvi humorban kifejezésre jutó tragikus életérzés amely írói ökonómiával szerkesztett és csattanóra épülő kis jelenetekben nyer ellenállhatatlanul humoros megfogalmazást.

A magyar kabarének korábban jelzett tulajdonságai

Jellemzőek Gábor Andor egész munkásságára, amelyet a kabarében végzett. Fölösleges lenne itt megismételni azokat, hiszen többek között éppen Gábor Andor volt az, akinek a magyar kabaré, pontosabban Nagy Endre kabaréja sajátos arculatát

köszönhette. Gábor a kabaré szerzői között is egyike volt a legműveltebbeknek s időnként politikai szempontból ő volt a legbaloldalibb. Bóka László szerint "Gábor Andor ma is vállalhatná kabarétréfáit és kupléit." "Mindig a fonákot, a nőtetségest neveltette ki, mindig a hamist leplezte le. Kabarétréfái a forradalom előtt jártak, hetyke, csufondáros agitátorok." /33/ Ezt a vélekedést ki kell egészítenünk Ady Endre dühös levelével. Gábor izléstelen kuplét írt arról, hogy megveszett a kutya, amelyik megharapta Ady Endrét. Ady válasza: "Ezek a Gábor Andorok lebunkózni való brigantik." /34/ Ez a kétféle megítélés végigkíséri Gábor Andor egész életútját. Könnyű lenne kiválasztani a kettő közül valamelyiket, s annak az oldalára állni. A valóság azonban nem a kettő között van valahol, hanem a kettő együtt. Kétségtelenül tuloz Bóka László, amikor forradalmi agitátort emleget, de a személyes indulat Adyt is elragadtatja mikor "egy szegény országra szabadult, vad, éhes, antiszociális, barbár zsidó ellen való védekezés"-ről ír. Csak-hogy Gábor Andor munkáiban mindkét végletes és szélsőséges ítélet gyökere megtalálható. Amikor Gábor Andor föládta polgári liberális illúzióit, nem radikális lett és nem szocialista, külön utat járt meg. Anatole Francetól támogatott radikalizmusa nem tudott megbékélni az ésszerűtlen valósággal és dühös opposícióba menekült. Lírájában a lét értelmetlenségéről vallott s ugyanezt az életérzést fejezik ki kabaréművei is. A világ kibírhatatlan, az emberek elviselhetetlenek, semmi sincsen jól, úgy ahogy van, semmi se szent és sérthetetlen, minden ami van, csak guny tárgya lehet. Tehát Gábor Andor mindenről gunyolódik. Gyakran olyasmin is, amin nem kellene. Neki mindegy. Nincs világnézete, nincs hite, amely világlátásában rendszert teremtené. Nihilista, aki szellemi

fölényét éreztetni akarja az egész világgal. Írásainak javarésze a polgári társadalom destrukciója. De irt ő mást is. Alkalmi hazafias revüt és bárgyu operett szöveget is. A kabaréművek közt is akadt sok, amely a legalacsonyabb közönségigényt elégítette ki. Melyik hát az igazi Gábor Andor? Valószínűleg ez is, meg az is. Felelőtlen nihilizmusa sokféle szélsőséges ítéletre adott alkalmat. Ezeket a szélsőségeket össze kell fognunk ahhoz, hogy Gábor Andorról tárgyailagos képet rajzolhassunk. Gábor Andor a morálban csalódott moralista volt, hitetlen, aki hitet keresett, racionalista, aki úgy bosszulta meg a társadalom értelmetlenségeit, hogy bolonddá tette a világot. Rombolni akarta a konvenciókat, /nem utolsó sorban az irodalmi konvenciókat./ a hazug morált, az elviselhetetlenség érzett magyar társadalmat, de jobbat ajánlani helyettük nem tudott. Még az irodalomban se találta meg az újat, amit keresett, ezért változtatta szüntelenül a műfajokat, amelyekben kifejezte magát. A forma új és eredeti rendszerét, a különös és sajátos kifejezőmódot is csak akkor tudta végérvényesen megtalálni, mikor a Tanácsköztársaság bukása után a nihilizmuson tullendült világnézet segített megszerezni azt. Mindezek ellenére ismét hangsúlyoznunk kell, hogy az író értéke két legjobb művei határozzák meg. Nem feledkezhetünk el Gábor Andor felelőtlen könnyelműségéről, amellyel ártott az irodalomnak és főként sokat ártott önmagának. Ugyanakkor azonban meg tisztelő helyet kell kijelölnünk számára humoros irodalmunk történetében. Figyelemre méltó jelenség az, hogy a kortársak kivétel nélkül úgy emlékeznek meg egyéniségéről, hogy végtelesen jószívű volt, emberbarát, tele segítőkészséggel és az emberek iránti szeretettel. Ellentmondás van közismert életfelfogása és a művekben kifejezésre jutó világlátás között.

Ennek az ellentmondásnak az a magyarázata, hogy a hiba nem Gábor Andor egyéniségében, hanem a világban volt. Könnyű lenne utólag számonkérnünk Gábor Andortól a tisztázott világnézetet, ha úgy tetszik, az alkalmazott marxizmust. Könnyű lenne, de értelmetlen dolog. Nagyon sok baloldali értelmiségi volt Magyarországon, akit nem elégitettek ki a dualizmus korának gyakorlati-politikai lehetőségei. Nem arról van szó, hogy Gábor Andor vagy mások föltétlenül baloldalibbak lettek volna, mint a szociáldemokrata párt, de egy sor politikai kérdésben ezek a külön uton járók, saját fejükkal gondolkodó, a nyugaton kialakult polgári társadalom ellentmondásait ismerő értelmiségiek joggal keveselhették a szociáldemokrácia stratégiai elképzelését. A 1903- óta revizionista irányban mozgó és főleg választójogi kérdésekkel elfoglalt szociáldemokrácia helyett inkább a tömegek mozgása hatott rájuk. Gábor világlátása 1912-ben és 1916-tól is elsősorban a tömegmozgalmak hatására radikálizálódott. A marxizmust nem ismerte, de a korszak értelmiségeinek nagy része is főleg annak revizionista torzulásaival találkozott. Gábor szemlélete belül maradt a polgári gondolatvilág határain ez azonban korántsem jelenti azonosulását a polgári társadalommal. Anatole Francehoz, Capekhoz, Karinthyhoz hasonlóan a józan ész, a ráció, a logika és a humánus szemszögéből - és itt elkerülhetetlen az iskolás frázis - bírálta kora társadalmát. Nem társadalomtudós volt, és nem politikus, hanem író és nagyon rászorgált arra az egyetlen mondatra, amelylyel Szerb Antal elintézi irodalomtörténetében: "Gábor Andor keserű iróniája ráeszméltette polgár-voltának belső komikumára." /TI. a 90-es évek emberét./

Gábor Andor humoros-szatirikus művei alkalmasak voltak

arra, hogy kifejezzék egy történelmileg idejétmúlt társadalom elviselhetetlenségét. Az csak művészi értékük bizonyítéka, hogy objektív hatásuk a társadalom intézményeinek rombolásában nagyobb volt, mint azt a szerző akkori világnézete kívánta volna. Gábornak - művei tanúsága szerint - nem kellett 1918-19-ben köpönyeget fordítani. A Tanácsköztársaság ugyanazzal a tulajdonságával állította maga mellé, amellyel az értelmiség legnagyobb részét: lehetőséget adott ambíciói kiélésére, gyakorlati-politikai és művészetszervezői tevékenységre, s arra a mérész kalandra, hogy a forradalom szárnyai alatt kiélhesse korábban elfojtott és dühös tagadásban kifejezésre jutó morális igényét. Amikor pedig a Tanácsköztársaságot leverték, a vereség fájdalmában hinni akaró hitetlensége, az igazság és a magyarázat keresése elvezette tudományos világnézetéhez.

Köztudott dolog hogy a marxista Gábor Andor soha sem hátrálta el magát korábbi munkásságától, pontosabban soha sem tagadta meg azokat a műveit, amelyeket a kabarénak írt. Rosszindulatu védelmezőivel és támadóival szemben föltétlenül neki volt igaza.

Korábban már szó esett Nagy Endre kabaréjáról a magyar szatirikus irodalom fejlődésének történetében. Itt még egyszer hangsúlyoznunk kell: Gábor Andor és kortársai, főleg Karinthy Frigyes munkássága új korszakot nyitott a magyar szatirikus irodalomban. Ők voltak azok, akik az anekdóta, a történés, egyszerű humorát keveselve, a gondolat intellektuális és bonyolultságával bonyolult összefüggéseket és ellentmondásokat is kifejezni képes humorát irodalmunk számára fölfedezték, s ezt az új fölfedezést maradandó alkotásaikban gyümölcsoztetni is tudták.

JEGYZETEK

- 1./ Gyárfás Dezső: Orfeum. Egy színész élete Bp. 1920. Kultura.
- 2./ Nagy Endre: A kabaré regénye Új kiadásban Váradi-Pest-Párizs
1958. Szépirodalom
- 3./ I.m.
- 4./ Szép Ernő: Előszó. A magyar kabaré tíz éve Antológia.
- 5./ Fehér kabarédalok Előszó é.n. Budapest.
- 6./ Kosztolányi Dezső: Magyar kabaré Nyugat 1915. II. 988-989.
- 7./ Szép Ernő: i.m.
- 8./ Szini Gyula: Bonbonnière A magyar kabaré tíz éve. Antológia.
- 9./ Szalay Károly: Karinthy Frigyes Bp. 1961. Gondolat.
- 10./ Ady Endre Nagy Endre Fóruma. Nyugat 1912. II. 230.
- 11./ Színházi Életem 1918.
- 12./ Lukács György: Gábor Andor. Irodalmi Ujság 1953.
- 13./ Kosztolányi Dezső: i.m.
- 14./ /bj./: A háborús irodalomról Katholikus Szemle 1915. X.
- 15./ Csáth Géza A pesti dal Nyugat 1909. I. 391. Csáth Géza:
Nádor Mihály és Szirmai Albert Nyugat 1911. I. 312.
- 16./ Karinthy Frigyes: Fehér kabaré Nyugat 1912. I. 203.
- 17./ Nagy Endre i.m.
- 18./ Idézi Diószegi András Előszó Gábor Andor: Tarka rímek
Bp. 1962. Szépirodalmi.
- 19./ Aradi István: Szomorú riport a kedélyes kabaréről Gondolat
1920. 50. szám
- 20./ Andre Leñard: Medgyasszay Berlinben. Komédia 1920. 14. szám.
- 21./ Érdekes Ujság 1913: 19. 20. 21. 23. 24. 27. 29. 30. 31. 32. 34. 35.
36. 37. 38. 41. szám.

- 1914: 2.3.6.7.9.10.11.15.19.20.24.26.28.30.
31.33.34.39.40.41.42.46.48.51.52.sz.
- 1915: 2.4.5.6.7.10.12.14.16.17.24.26.28.31.33.38.42.43.
45.48.49.50.51.sz.
- 1916: 1.2.7.9.10.12.13.15.16.18.19.22.24.27.28.42.43.
47.49.sz.
- 1917: 8.13.14.18.21.21.24.28.34.36.38.38.42.44.45.47.49.
51.sz.
- 1918: 1.2.5.10.11.13.15.16.17.19.20.23.26.27.28.29.30.31.
33.35.37.38.41.44.46.48.49.50.sz.
- 1919: 2.3.4.6.7.8.9.12.13.14.16.sz.
- 22./ Buta a feleségem és egyéb bolondságok Mozgó Könyvtár Bp.
1911. Schenk Ferenc
Jaj a feleségem 1912 Dick.
Tarka rimek Bp.1913. Dick.
Petur meg a dinnye Bp. 1913. Dick.
1915-ig négy kiadás
A kozák Bp. 1915 Dick.
A polgór Bp.1916. Dick.
A kanári és egyéb vadállatok 1916 Dick.
Fehér kabarédalok é.n.
Mancika tündér Bp.1917.Dick.
A hatalmas vadász Bp.1918.Dick.
Kabaré Vidámkönyvtár Bp.1918.
Vidám könyv Bp.1918. Légrády.
Gábor Andor a Dick Manó féle kiadótársaság társtulajdonosa
volt.
- 23./ Uj Idők 1911. 22.sz. 1915 27-40.sz. 1916. 15. 21.sz.
- 24./ Diószegi András: A szatirikus Gábor Andor. Tarka rimek Bp.
1962. Szépirodalmi.
- 25./ Nagy Endre: i.m.

- 26./ Karinthy Frigyes Fehér kabaré Nyugat 1912. I. 203.
- 27./ A Hét 1913. 50.sz. n.n.
- 28./ Egy elkezdett háborus napló Pesti sirámok Bp. 1958. Szépirodalmi.
- 29./ Nádass József Láng és korom Bp. 1961. Szépirodalmi.
- 30./ Lukács György: i.m.
- 31./ /b.j./: i.m.
- 32/ Uj Idők 1916. 21.sz. n.é.
- 33./ Bóka László: Gábor Andor. Fórum 1949. 162-163.1.
- 34./ Hatvany: Ady a kortársak közt. 148.o.

Gábor Andor színművei

Gábor Andor színműírói pályáját csak a kor színházi viszonyaiból érthetjük meg. Ha pusztán a színművek vizsgálatából indulnánk ki, s nem figyelnénk föl azokra a kölcsönhatásokra, amelyek a kor magyar színpadához kötik, képtelenek lennénk megérteni Gábor Andor színpadi pályafutásának ellentmondásait. Ezek az ellentmondások ugyanis nemcsak Gábor Andor pályájában vannak jelen, meghatározzák a magyar színházkultúra általános fejlődését is a század első két évtizedében. A huszadik század az egész világon átformálta a színpadot. A színpad "villamosítása" merőben új technikai lehetőséget teremtett, s ennek nyomán a színpadi hatás új lehetőségei jöttek létre. Megnőtt a rendező szerepe, ez a rendezőktől önálló egyéniséget kívánt meg, az önálló rendezői egyéniség pedig új színpadi stílusokat teremtett. A jó színházak színészei együttesekké szerveződtek s az együttes alkalmazkodott a rendező egyéniségéhez mind az előadott művek kiválasztása, mind pedig az előadás stílusa tekintetében. A két legfontosabb irányzat, amely Európa színpadain ekkor uralkodott, a naturalizmus volt és Ibsen. Hatásuk a színházat forradalmasító, átalakító tendencia volt. Ezzel szemben működött egy másik tendencia is, a kommercializálódás. Párizsban, ekkor virágzott fel a szinte kizárólag szerelmi háromszöget variáló közép műfajú színmű, s a többi országokban is - sajátos és a hazai viszonyokból gyökerező momentumokkal színezve - ez a műfaj jutott egyeduradalomra. Ez a két fő tendencia egyrészt Reinhardton, Stanivszlavszkijon, Meyerholdon, stb. át, másrészt a középszerűségnek különböző megjelenési formáiban ma is jelen van a színház világában.

A századforduló magyar színháza kétségtelenül megkísérelt bekapcsolódni az európai színpad fejlődésének vonalába. Ezt a fölzárkózást azonban nagyon megnehezítette társadalmi elmaradottságunk. A modern színház csak a modern nagyvárosban képzelhető el. Csak a nagyváros teremthet egymással versengő s önálló stílusuk kifejlesztésére törekvő színházakat. Magyarország bárosai pedig sokáig megőrizték falusias jellegüket, a városiasodás csak igen későn indult meg, s ezért csak későn szerveződött össze a modern színház létének legfontosabb eleme; a közönség. Ez a késés már önmagában is zavarossá tette a helyzetet. A naturalizmusnak harminc év kellett, amíg eljutott Budapestre. Az ország első színháza, a Nemzeti Színház még sokáig megmaradt elavult eszményeinél. Műsorának gerincét a klasszikusok mellett előbb a népszínmű és a Berczik Árpád, Dóczi, Rákosi Jenő-féle romantikus ál-történeti dráma képezte, azután pedig a magánszínházakkal vívott verseny során a műsorpolitika teljes elbizonytalanodását figyelhetjük meg. /1/ Végig megőrizte azonban elavult, jellegzetesen deklamáló stílusát.

A magyar színpad átalakulása olyan színházakban ment végbe, amelyek tőkés vállalkozások voltak. Ez egyben meghatározta az átalakulás jellegét is. Ezek a színházak állami szubvenciók híján teljesen a közönségre voltak utalva, s mert tőkés vállalkozások voltak, a jövedelmezőséget mindenek fölött biztosítaniok kellett. A Nemzeti Színház állami dotáció birtokában bizonyos mértékig törekedhetett volna művészi szempontú koncepcióra, a magánszínházak azonban nem. ~~(A Nemzeti Színház törekedhetett volna tisztán művészi szempontú koncepcióra, a magánszínházak azonban nem.)~~ Ők a közönségtől függtek, s ez a függés kényszerítette őket közönségük izlésének átvételére. A magántársaságok

közül a legfontosabb az 1896-ban alakult Vigszinház volt. Ezen a szinpadon az előadás stílusát az akkor még modern naturalizmus határozta meg. Repertoárja azonban nem volt magyar, s a bemutatott munkák tulnyomó többsége alig tartott kapcsolatot az irodalommal. 1902-ben száz estéből álló magyar ciklust rendeztek, s ez nagy lökést adott a magyar színműirodalom fejlődésének. /Többek között ekkor írta Bródy Sándor a Dada című drámát, ebben az évben mutatták be Molnár Ferenc első vígjátékát, stb./ Fokozatosan kialakult a színház szerzőgárdája s közülük többeket világhírévé tett a Vigszinháznak készült művek. /Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért/ A Vigszinház szerzői gárdájához csatlakozott később Gábor Andor is.

A századforduló táján más tőkés vállalkozások is szerveződtek a Vigszinház mintájára. A Magyar Színház 1897-től 1907-ig főleg operetteket játszott, 1907 után áttért a drámai művekre. A külföldi szerzők műveinek bemutatásában igényesebbnek látszik indulása, mint annakidején a Vigszinházé, Wilde, Ibsen, s különösen Shaw /rövid idő alatt négy darabbal/ jellemzi műsorát. Hazai bemutatóik sokkal vegyesebbek voltak, Csikytól Rákosi Jenőn át Bródy Sándorig sok mindenfélét játszottak. Gábor Andor darabjait ők is előadták.

A harmadik magánszínház, amely tárgyunk szempontjából fontos a Király Színház. Itt bontakozott ugyanis ki a kor legnépszerűbb színpadi műfaja, az operett. Ezt a műfajt nem szabad jelenlegi, idejétmúlt léte alapján itélni meg. A századforduló színpadán nagyon is új tendencia hordozója volt. Ez a műfaj a faluból várossá lett Budapest teremtménye, s kiirtotta színpadunkról vidékies irodalmunk egyik legundorítóbb műfaját, a hazug, romantikus, álnépies népszínművet. Sikerét két tényező biztosította, Az

egyik, hogy zenéjét kitűnően iskolázott, dallammal telt szerzők irták. A másik, tárgyunk szempontjából fontosabb tényező, hogy az operett humorának forrása maga a pesti nép.

Függetlenül attól a kölcsönhatástól, ahogyan ezek az operettek Bécsben és Pesten készültek egyszerre, az itthon előadott változatokban - gyakran átdolgozás útján - ez a jellegzetesen + urbanus, s mindig mindennel csufolódó pesti humor határozta meg szellemüket. Ennek a műfajnak a létrehozói között is ott találjuk Gábor Andor nevét.

Az elmondottakból nyilvánvalóvá válik a magyar szinpad XX. századi átalakulásának kettőssége, felemás jellege. Gábor Andor szerzői pályafutását is ez a kettősség határozta meg. Neki is, éppugy, mint a kor többi népszerű szinpadai szerzőjének meg kellett keresnie a modern törekvések és az alacsony közizlés szintézisét. Erre kényszerítették a körülmények, akár akarta, akár nem. Ez a kényszer hatott Molnár Ferenc művészetére, s ezért kényszerült Bródy Sándor kétféleképpen befejezni az egyik színművét. Az egyik befejezés az irodalomnak szólt, a másik a közönségnek. S a színházaknak ez az utóbbi kellett. A színműíró, ha szinpadra akart kerülni, félszemmel mindig azokat figyelte, akik előadásait nézni fogják, a közönséget. Hozzá kell még ehhez tennünk, hogy se a színháznak, se az íróknak nem volt közömbös már pusztán anyagi okokból is - hogy ha egy darab színre kerül, az hány előadást ér meg. Verseny volt ez a színházak között és az írók között is a közönségért, a sikerért. A pusztán irodalmi sikert nagyon kétségessé és kétséges értékűvé tette a hivatalos irodalom merev értékrendje. Oda a "dekadens" "destruktív" stb., városi írók úgy se törhettek be, ahol a halhatatlanság belépőjegyeit osztogatták. Vigasztalásul megmaradt a bemutató előadások nem maradandó, de annál hangosabb és fel-

tünőbb sikere. Gábor Andor is ezt a sikert kereste a kabarében s mintegy ennek logikus folytatásaként az operettszínpadon. Már 1908-ban föltűnik neve a Király Színház műsorán, Kacsóh Pongrácz: Mary-Ann című operettjét írta Hajó Sándorral közösen. Ettől kezdve a Király Színház állandó szerzője maradt és sok nagy operettsiker fűződik a nevéhez /több Szirmai-operett, Csárdáskirálynő, stb./ /2/

Az a fordulat, amely 1907-8 táján a költészetben bekövetkezett, amikor létrejött a modern magyar líra, nem egyedülálló jelenség, csak a legközismertebb részlete annak az átalakulásnak, amely a művészi élet egészét áthatotta. Bartók és Kodály 1908-ban jelentették meg közös népdalgyűjtésüket s ezt a kis kötetet mint a magyar zene kezdetét kell emlitenünk. A korszerűtlenné vált népnemzeti romantikát, a Jókai-féle illuzionizmust, az anekdotikus szerkesztésmód egyeduralmát saját és különös törekvésű modern és eredetiségre törekvő stílusú prózairók sora töri meg. Hasonló ez a változás a líra átalakulásához, de míg a költészetben Ady Endre egymaga képes megvalósítani ezt a fordulatot, addig ezen a feladaton a prózairásban írók egész sora, ~~(az anekdotizmusba merevült és provinciálissá lett magyar prózát épp olyan forradalom dúlja fel a századfordulón, mint a lírát, legföljebb az a különbség, hogy a költészetben Ady Endre egymaga valósítja meg azt a feladatot, amelyen a prózában az írók egész sora),~~ Biró, Bródy, Krúdy, Szomory, Móricz Zsigmond osztozik. Ugyanez a folyamat megy végbe a drámaírásban is. Gyakran még a nevek is azonosak; Biró, Bródy, Szomory Dezső éppen úgy új és különös jelenség a színpadon, mint regényeikben és elbeszéléseikben. Függetlenül attól, hogy hová vezetett Molnár Ferenc vagy Lengyel Menyhért pályája, az ő tevékenységük is a modern magyar

dráma kialakulását segítette elő. Nagy kár lenne ezt a két évtizedet az előítéletek torzító tükrében szemlélni. A kor szinpadai írói eredeti tehetségek, akik ha nem is mindig következetesen, de a magyar valóságot szeretnék urbánus szemmel és a kor színvonalán kifejezni. Tehetségüket azonban a színházi élet üzleti jellege s a közönség izlése fokozottabban korlátozta mint a prózairókat, vagy lírikusokat, s mindnyájukra jellemző, hogy más műfajokban ők is szabadabban és korlátozatlanabban fejezhették ki önmagukat. Ez azonban semmiképpen sem indíthat bennünket arra, hogy szindarabjaikat kiiktassuk a magyar irodalom történetéből. Soha annyi tehetség nem volt a magyar szinpadon, mint ebben a két évtizedben s drámaszegény irodalmunk aligha engedhetné meg magának azt a fényűzést, hogy ennek a husz évnek a drámatermését elfelejtse.

Gábor Andor első színműve is ennek a magyar valóságot korszerű színvonalon kifejezni vágyó, jelentős drámairodalomnak elválaszthatatlan része, 1912-ben Liptai Imrével közösen írta A sarkantyu című drámáját. Ezt a munkát azóta szinte teljesen elfelejtették. Még ebben is osztozik a korszak drámáinak legnagyobb részével.

Gábor Andor és Liptai Imre: A sarkantyu

Csiky Gergely után a magyar társadalmi dráma fejlődése kétirányú lesz, s mindkét irány táplálkozhat Csiky Gergely munkáiból. Az egyik, amelynek Herczeg Ferenc a márkája, a magyar társadalom külsőségeit arra használja fel, hogy giccsbe fordítsa át a valóság nyugtalanító ellentmondásait. A másik irányzat - talán legélesebben Bródy munkásságában - ezeket az

ellentmondásokat kritikálja. Ez az utóbbi törekvés a magyar társadalmi dráma igazi útja s realista drámairásunk kezdete. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ezek a munkák a szerzők szándéka s a kor ítélete szerint "naturalisták" s az egykori színpadon naturalista stílusban adták is elő őket. A magyar nyomoruság találó rajzai ezek, a nyomor külsőségei mély morális nyomoruságot fejeznek ki, bennük. Gábor Andor első színműve ennek az irányzatnak a folytatója. A darab cselekményét rendkívül nehéz lenne reprodukálni, mert a szerző figyelme elsősorban az alakok jellemére fordul. A főhős Rácz György volt huszárfőhadnagy, aki szerelmi házasságot köt s miután Klimkó Gábor nyugdíjas bíró kányát vesz feleségül, a szokásos kaució híján ki kell lépnie a hadseregből. Ennyi a darab előtörténete. Vérbeli drámairóra vall, hogy a darab cselekménye csak ezután kezdődik, hiszen a történet is itt fordul át szerelmi regényből drámává. Rácz György annak a Kuk.tisztnek remekbe rajzolt típusa, aki a társadalmi valóságtól és a munkától teljesen elidegenedett. Kitenyészett példány, magyar ur, katonatiszt, janicsár. Amikor kilép a hadseregből, kilép abból az életformából is, amely a maga képére teremtette. A hadseregen kívül nincs helye a világban. Semmit se tud és semmire se jó. Kiemelve természetes közegéből rá kell ébrednie saját életének értelmetlenségére és értéktelenségére. Pedig Rácz György dolgozni akar. Magyon akar dolgozni, elvisel minden megaláztatást csak azért, hogy éppen olyan családfenntartóvá válhassék, mint a többi ember. Nem is az a nagyobbik baj, hogy nem tud dolgozni, hogy nem tud alkalmazkodni a polgári életversenyhez, tragédiáját az okozza, hogy saját kitenyészett mentalitásán nem képes urrá lenni. Javithatatlan álmódzó és hazudozó és hazudozásával éppen önma-

gát csapja be. Mikor csak helyt kell állnia a mindennapok kenyérharcában, ezt katonalelke hősiességnek érzi, de mikor hősiessen kellene állnia a nehézségekben, akkor gyávának bizonyul. Ibseni típusu önáltató, aki minél nehezebbb a helyzete, annál hősieőbb illuziókba menekül a valóság elől. Társadalmi jelkép, hogy ez a magyar ur a darab végén "elmulatja" a kisfia életét. Pedig Rácz Györgyben van jószándék, vannak értékes vonások, sokszor tud rokonszenvet ébreszteni maga iránt. Mindez hiába. Az életben nincsen helye, mert here, s hiába veti le az uniformist, száll le a lóról, végeredményben megmarad magyar urnak, mert ha magyar ur nem lenne, semmá se lenne.

A remekbe rajzolt főhős mellett a darab többi szereplői is rendkívül jól jellemzett, tipikus figurák. Nagyon érdekes Klimkó Gábor, a nyugdíjas bíró alakja. Nem akadályozta meg a házasságot, mert arra várt, hogy lánya magától ismerje föl; nem szabad Ráczhoz hasonló emberhez kötni az életét. Arra vár hogy a házasság felbomoljon, s ő visszakapja a lányát. Ő is magyar ur, de tul az illuziókon s az önáltatáson. Bíró, aki mindig ítélkezik, vádol és ítéletet hirdet. Az ítélete pedig irgalmatlan, mint magáé az életé. Eszébe se jut, hogy segítsen Ráczon, ugyis tudja, hogy minden segítség reménytelen. Nem lehet megadni s önzésének kietlen világából kimozditani. Végeredményben ő is önáltató, hiába leplezi le a veje hamis illuzióit - ő is illuzió rabja, "bírói" léte talajáról valami sohasem létezett fátumszerű igazságszolgáltatást hirdet s ez a hirdett igazság tulajdonképpen nem más, mint a maga kisszerű, tarokkozó, kaszinozó létének görcsösen önző védelme.

A hivatalban Rácz ellenpontja Klein, a kishivatánok. Kis szürke, robotos figura, akinek mérhetetlen boldogságot okoz, hogy együtt dolgozhat egy más világból való emberrel, egy

valódi katonatiszttel, akinek kard volt az oldalán, párbajozott, egyszóval színes és érdekes életet élt, míg az ő élete számok, akták, kimutatások vigasztalan egyhanguságában telt el. Valósággal szerelmes Rácza, a főnökök előtt mentegeti, munkáját magára vállalja s alázatos hódolatával Rácza legrosszabb illuzióit táplálja. Ő katonatiszt szeretne lenni, vonalzóval gyakorolja a mestervágásokat, míg léte a polgári világ mindennapjaiban gyökerezik. Őt vesztegetik meg Rácza helyett, aki az uralmi becsület látszata kedvéért nem hajlandó elárulni a hivatali titkot. Klein ur kishivatalnoki világában ez természetes dolog, mindennapos gyakorlat, s Rácza éppen azt tiszteli, hogy ebbe az életbe képtelen beleilleszkedni.

A főszereplők közül Rácza alakja a legvázlatosabb. Ezért azonban bőségesen kárpótolhat bennünket a mellékalakok találó jellemzése. Vértessnek a hivatali főnöknek minden szava, minden gesztusa arról árulkodik, hogy ebben a kegyetlen világban csak kis csavar az ember, amely egy hatalmas mechanizmus kerekéként forog s maga se tudja, mi a mechanizmus célja. Strigl, a pénztáros, csak néhány percig van a színpadon, egyénített nyelve mégis kikerekíti előttünk elnyomorodott figuráját. Az uralmi becsülete, no meg a nyugdíja után futkosó öregasszony, Szeszler, a vasuti vállalkozó és a többiek mind egész emberi mivoltukban vannak jelen s együttesen társadalmi tendencia hordozójává válnak. Kegyetlen világ az, ahova Rácza György kerül. Senki se segít a másikon, mindenki a maga haszna után fut. Nem segítenek Ráczaon, s ha véletlenül valaki mégis segít neki, az se hasznát semmit. Ebben a világban mindenki csak magának él, és egymagában pusztul el. Ezen nem segít Rácza és Rácza különös, gyűlölködő-acskarkodó szerelmi idillje sem. Ebben a világban

nincsen helye a szerelemnek s az embereket a jellemük és a körülmények végzetszerűen katasztrófába sodorják.

Nem hiába írt Gábor Andor ekkorra már nagyon sok ügyes jelenetet a kabaré számára; remekül tud jeleneteket építeni. A fölvonások fölépitése is kitűnő. Mindhárom fölvonás a cselekményt késleltető lassu ritmusu jelenettel kezdődik, azután ritmusa egyre gyorsul, egyre inkább kibomlik a szituáció alapszövege, majd nagy drámai robbanás után ismét lassu ritmus vezet vissza a mindennapi élet köznapiságához. Mégse a jól fölépitett színpadiság hordozza a darab értékét, hanem a jellemek fejlődése illetve fejlődésképtelensége. A cselekmény mindenekelőtt lélektani cselekmény.

Nagyon érdekes, ahogyan a darabot az egykorú kritika fogadta. Schöpflin Aladár írta róla: "A Nemzeti Színház újdonságának Gábor Andor és Liptai Imre Sarkantyujának bizonyára nem vált szerencséjére, hogy akkor került színre, amikor mindenki aki a színház iránt érdeklődik, Molnár Ferencre figyel. A darab azonban e nélkül, normális időkben is aligha fogta volna meg a közönséget. Minden jóra való irodalmi törekvése, sok jó jelenete, hatásos szerkezete mellett van egy nagy baja: nagyon is vigasztalan és sivár, nagyon is megkinozza a közönséget... /3/ Amit Schöpflin Aladár vigasztalanságnak és síkvárságnak nevez, az nem más, mint a naturalista színpad szelleme, amely kétségtelenül hatott a szerzőkre. A harmadik felvonás nyomorképei a kor számos színpadi munkájában megtalálhatók. Itt azonban ez a nyomoruság egyáltalán nem öncélú. A főhős nem azért veszti el a fiát, hogy a színpadi kép még vigasztalanabbul sötét legyen, hanem mert a gyógyszerét elmulatja. Rácz Györgynek el kell vesztenie a fiát, mert elvesztette a jövőhöz való jogát. Ha ettől a kép nagyon sötét és sivár, úgy az nem a

darab hibája, hanem a valóságé, amelyet ábrázol, nagyon is természetesen, elkerülve a nyomor ríktó külsőségeit, amelyek oly jellemzők erre a "naturalista" irányzatra.

A darab lényegének megértéséhez legközelebb Szabolcsi Lajos, A Hét kritikusá került. "Magyar tragédia. A magyar polgári társadalom, melyet Csiky és Herczeg óta alig láttunk a színpadon, egy szomorú és dekadens képben tűnik fel előttünk az új században. Talán nem véletlen, hogy a családban melyet előttünk rombol le a sors, képviselve van a két legtipikusabb magyar foglalkozás. Az após bíró: jogász; a vő katona. De - és itt van a diszharmónia - az egyik már lelépett a tárgyalási katedráról, s a másiknak nincsen többé kardja az oldalán. Ám mind a ketten magukkal hozzák az életviszonyaikkban a régi moráljukat/" /4/ Szabolcsi Lajos kritikája a szerzőséget szinte teljesen Gábor Andornak tulajdonítja s a későbbi sajtó is csak Gábor Andort emlegeti a Sarkantyú szerzőjeként. A társ-szerző fogalma mindenképpen zavaros dolog, nagyon ritkán fordul elő az egész világirodalomban is, hogy két vagy több alkotó tényleg társszerző legyen s ne legyen valamelyikőjüknek alá-fölérendelt a helyzete. Mi lehet Gábor Andor és Liptai Imre viszonya ebben a társszerzőségben? Ezt ma már nagyon nehéz megállapítani. Liptai Imre újságíró volt, színikritikus, s ő maga is több színművet írt. Műfaja a vígjáték és a bohózat, Gábor Andorral is Nagy Endre kabaréjában ismerkedtek össze. Munkáit középszerűség jellemzi, s valami népszínműszerű hangulat, legnagyobb sikerét is az "Eresz alatt" című népszínművének köszönhetette. A Sarkantyú emberlátását és gondolatvilágának mélységét semmiképp se tulajdoníthatjuk neki. Könnyen lehet, hogy tőle származott a darab ötlete, de az egész munkát áthatja Gábor Andor sajátos és félreismerhetetlen ember- és

világlátása. Ezt fejti ki Szabolcsi Lajos is említett kritikájában: "...ne csodálkozzunk rajta, ha az életet az ismeri legjobban - szomorúnak - aki legtöbbet mulatott rajta. Gábor Andor sokszor ~~sokszor~~ sodorta nevetésbe a közönséget, és ragadott valamennyiönket magával önfeledt kacagásba. De a kabaré könnyelmű éjszakáin és a derűs és okos essayk fölött, melyek e lap hasábjain gyűltek össze könyvekké egy mély és tragikus elkeseredettséget éreztem benne: küzdött és harcolt az élet szörnyűségei ellen igaz, hogy virágokkal és tűzijátékkal, de meggyőződésből. Csak a humoristák tudnak igazán megrikatni: s ők a legszomorubb emberek a világon." Gábor Andor első darabja meglepően érett alkotás. Látszik rajta, hogy a szerző sok drámát fordított, szinpad szituációkban gondolkodik s erős oldala a Télekrájz és a drámai sűrítés. Nem hibátlan munka, dramaturgiailag kifogásolható, hogy néha túl sok a jövés-menés a szinpadon, ez különösen a II. felvonásban érezhető. Ha az író nem ragaszkodott volna szigorúan az egységes felvonásokhoz, úgy a másodikat két képbe kellene törni s esetleges előadásban Karolin néni látogatását a hivatalban, mint fölöslegest egyszerűen ki kellene hagyni. Erre azonban nincsen szükség, mert egyetlen színháznak se jut eszébe ezt a darabot előadni. Diószegi Andrásnak köszönhető, hogy legalább Gábor Andor Összegyűjtött Művei Színművek kötetében 1959-ben megjelent és olvasásra hozzáférhetővé vált. Idézzük még egyszer Szabolcsi Lajos említett kritikáját: "A Théâtre Libre legszebb napjaira emlékeztetett bennünket a darab... viharos estéire, mikor a Meilhac és Halévy édességeihez szokott kritikusok szitkozódva nyelték le a realista drámaírás első keserű piluláit."

Végezetül megemlítjük, hogy a Sarkantyut a Nemzeti Színház

mutatta be 1912-ben. A címlap tanúsága szerint a munka eredeti címe: "Gyalog" volt. Könnyen föltételezhetjük, a Liptai Imrével való társszerzőség elsősorban azért kellett Gábor Andornak, hogy Liptai Imre neve megnyissa előtte a Nemzeti Színház kapuját. Az üzletszínházakban továbbra is színházi mindeneskedik, következő irodalmi törekvésű darabját mégis ismét a Nemzeti Színház számára írta.

Operett-fordításai és betétversei mellett külföldi darabok átdolgozására is vállalkozott. 1914 nyarán magyarra írta át a Vigszínház részére két német szerző, Arnold és Bach bohózatát az Ezüstpillét. Erről a műről írt kritikájában Schöpflin Aladár figyelemreméltó képet rajzolt Gábor Andorról: /5/ "Az átdolgozó is megtette a magáét. Gábor Andor jó élcü, fúrge tollu író, egyike a budapesti közönség legtermékenyebb mulattatóinak, ujság-croquisban, kabaréban és színpadon egyaránt. Nem az az igazi vidám természet, mint Heltai - egy nálunk töménytelen számban előforduló típusnak, a zsörtölődő, nagyvárosi embernek a megtestesülése; aki mindenben a kritizálnivalót, a kigunyolnivalót keresi... soha sincs megelégedve semmivel, de zsörtölődése mindig élő formájába kívánczik." Ezzel a jellemzéssel még nagyon sokat fogunk találkozni az egykoru kritikákban. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy Schöpflinnek tökéletesen igaza van, mikor fölfedezi Gábor Andorban a nagyvárosi ember típusát. Sajnos, ez a kritika tartalmaz egy másik helyes megállapítást is: ezt a "zsörtölődő hangot" itt-ott megüti bohó darabjában is, ami nem volna baj, de hogy viccelődése minduntalan erőszakolttá válik... - az már nagyobb baj". Ezt a kifogást később is kénytelenek leszünk fölemlíteni Gábor Andornak

sok más munkájával szemben.

Gábor Andor költészetének jellemzésénél említettük, hogy a világháboru kitörésekor háborus revüt írt. Ez a darab azonban elveszett. A háboru kitörésekor a színházak arra a nagyon is dicstelen feladatra vállalkoztak, hogy segítenek fokozni a háborus hangulatot. Alkalmi darabokat tűztek műsorra, amelyeknek címe elég világosan árulkodik tartalmukról: "Ferencz József azt üzente, Látványos játék a mai idők-ből" "Mindnyájunknak el kell menni!", "Varsótól Adriáig", "Nagy dolog a háboru!" stb. Ezek közé tartozik Gábor Andor darabja is. 1914- szeptember 6-án ad róla hirt először a Pesti Napló: "'Előre!'" A Vígsház szombaton mutatja be Gábor Andor 'Előre' című alkalmi hazafias szindarabját. Az újdonság előadását vasárnap megismétlik. /6/ A Pesti Napló híradásai alapján megpróbálhatjuk rekonstruálni, miről szólhatott ez a darab. "Az új darab Gábor Andoré, egy délvidéki magyar lánykának és egy fiatal diplomatának szerelméről szól, amelynek története belekapcsolódik a mostani háborus eseményekbe. /7/ "Az első felvonás színhelye a manovilléri állomás, ahol a Franciaországból menekülő magyarok várják a mentőt. A II. felvonás egy budapesti nagy szállodában játszódik. A III. felvonás egy délvidéki kastélyban történik, a IV. a csatatéren, az V. a táborban." /8/ "Előre! A hazafias lendületű revük nagy sokasága, mely az aktualitás ereje folytán mostanában színpadra kívánczolt, valahogyan kivételes helyet foglal el Gábor Andor Előre! című színműve, amelynek ma este volt a bemutatója a Vígsházban. Ha nem is egészen drámaszerű a darab, de szerkezetben gondozottabb, egységesebb és színszerűbb a revüknél. Stílusában is komoly igyekezet tetszik ki arra, hogy ne csak a kö-

zönség lelkének nyugtalanságára alapítsa a hatásokat: rendezettebb lelkiállapotokat feltételez és irodalmi szempontokat sem hagy tekinteten kívül. Ha nem volna a darab tódva-fódva operettszerű tablókkal, himnuszokkal és indulókkal, talán nem volna oly szüggesztív mint most, de darabszerű volna és kitűnően szórakoztatná ugyis a közönséget. Sőt, az a gyanum, hogy a politikai célzatosságok, kissé bombasztikus tirádák már nem is kellettek volna. Gábor Andor drámairól képességének értékét árulják el ennek a műnek egyes jelenetei, dialógusa és felépítése, kár, hogy a külső szükségesség olyan keverék kétlakiságot parancsolt rá. A darab alapértéke azonban azt vonta maga után, hogy komolyan is lehet vele foglalkozni." /9/

Számunkra ez a kritika fontos momentumot őrzött meg Gábor Andorról. Leszámítva azt, hogy a darabot a színházban is átformálhatták a háborus propaganda céljaira, a mű mégis Gábor Andor munkájaként került előadásra, s ezzel a szerző magára vállalta. Mélypont ez, jelzi, hogy az üzletszerű színpadi mesterembségnek milyen végleteibe tévedt a szerző. Föl kell figyelni arra, hogy ezt a propaganda-revüt két nagyigényű színműve a Sarkantyú és a Palika között írta. 1915 júniusában ugyancsak a Vígsház számára írt még egy bohózatot is. Van-e babája? címen, erről azonban tartalmáról árulkodó címén kívül semmit se tudunk.

Palika

1915 őszén Gábor Andor ismét a Nemzeti Színház színpadán jelent meg. Ugy tűnik, ezzel szerette volna elhatárolni komoly szándéku drámáit azoktól a felelőtlenül írt iparos-

munkáktól amelyeket az üzletszínházak előadtak tőle. Már az elképzelés se nagyon szerencsés, a megvalósítás még szerencsétlenebb eredményre vezetett. Ebben azonban nem Gábor Andor volt a hibás, hanem a darab fogadtatása.

A Palika egyenes folytatása a Sarkantyúnak. Ismét társadalmi dráma, s még fokozottabban morális tendenciájú. A darab tárgya a polgári világban fölnyiló szemű fiatalember tragédiája, aki kilépve az iskola hermetikus világából, képtelen elviselni a fölismert világ szörnyűségeit. A főhős intézetben érettségizett s hazatérve rá kell döbbernies, hogy a nénje nem híres színésznő, hanem jelentéktelen statiszta, akinek a színházi foglalkozás csak alibi. Kitartott nő, jelenleg éppen egy gróf szeretője. S éppen ő volt az, akinek a pénzéből Palika drága intézetben tanulhatott. Észre kell vennie, hogy apja már elitta tehetségét és képességeit, anyja pedig hiába is igyekszik őrzni a tisztesség látszatát, tulajdonképpen kerítőnő. Társadalmi dráma ez, amelyben a cselekmény logikája s a szerző egyaránt lépten-nyomon figyelmeztet arra, mindez a züllöttség a társadalom terméke, s a család elzüllése a körülmények kényszeréből fakad. Kikerülni a szegénységből; erre törekszik Rácz György a Sarkantyuban. Nos, így lehet kikerülni, - válaszol rá a Palika; el kell zülleni. Így ki lehet kerülni a szegénységből, csak nem lehet kikerülni a boldogtalanságból.

Palika, a világban magára ismerő s a világra ráismerő fiatalember típusa nagyon sok változatban megjelent már a világirodalomban. Fenyő Miksa kritikájában említi is Jacobsen: Niels Lyhnejét, Keller: Grüner Heinrich-ját, s egy Wedekind drámát. /lo/ Hozzá kell még tennünk G.B. Shaw: Warenné mestersége című munkáját, amely közvetlen előzmény

lehetett, hiszen néhány évvel ezelőtt mutatták be a Magyar Színházban. Ez a helyzet a német fejlődésregény egyik közismerten elterjedt motivuma. Gábor Andor csak az alaphelyzetet veszi át, a darab többi motivuma jellegzetesen budapesti. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ebben az elterjedt irodalmi motivumban komoly buktató rejlik: a valódi világ megismerése csak akkor igazán drámai, ha a főhős korábban hermetikusan elzárt légkörben élt. Ismét föl kell figyelniünk Gábor Andor drámateremtő-sűritő módszerére, amellyel a lelepleződést nagyon rövid idő alatt hitelesen és elhíhetően ábrázolni tudja. Az már az alaphelyzetből következő hiba, hogy Palika az érettségiig egyszer sem találkozott az apjával.

A dráma lényege az a morális válság, amely a főhősben lejátszódik. Diószegi András - helyesen - így fogalmazza meg ezt: "Palika: a tiszta idealizmus, az élettapasztalat és emberismeret híján lángoló tisztaság, akit maga alá gyűr az élet ugynevezett vihara, s végül is öngyilkosságba menekül a számára megoldhatatlan problémák és elviselhetetlen valóság előtt." /11/ Mindez az európai drámával egykoru, ősi drámai szituációban játszódik le előttünk; a hős tisztázni akarja saját helyét a világban s miközben a valóság megismerésére törekszik saját tragédiájának okozójává lesz. Ez teremti meg a darab feszültségét is annak ellenére, hogy a szituáció mindenki előtt világos, egyedül a főhős előtt nem.

Ismét fölfigyelhetünk a szerző jellemteremtő képességére. A kitartott nő agyonírt alak, s Gábor Andor mégis képes Lonci alakjában jellegzetesen pesti, s egyénien jellemzett figurát színpadra állítani. Loncinak egyetlen tehetsége a

szépsége, más híján ezt a tehetséget próbálja kamatoztatni. Hideg természetű nő, aki világos fejjel látja saját helyzetét, s amit tesz nem önmagáért, hanem a családjáért teszi. Ez egyben szenvedésének a forrása is. A tisztesség látszatát őrző család ugyanis elfogadja a tisztességtelenül szerzett pénzt, s "megbocsát", minden nap újra és újra megbocsát az "elzüllött" lánynak. Lonci pedig ezt a megbocsátást nem képes elviselni. Legalább az öccsét szeretné megkímélni, legalább az öccse előtt ünnepelt színésznő szeretne maradni, ezért mindent megtesz, csak hogy cselekedetei éppen a lelepleződést segítik elő. Amikor már minden kiderült, legalább saját /kissé specifikus/ "üzleti hitelét" szeretné megmenteni. A botrányt el kell kerülnie, mert különben menthetetlenül viasszasüllyed ő is és a család is a szegénységbe.

A Papa és a Mama alakjában Gábor ismét az öncsalók nagy családjából választ ki magának két figurát. A tisztességtelenségből élő mama, a harmonikus családi élet külsőségeivel ámitja magát. A papa öncsalása még szomorubb, látszólag elszakadt a családtól, állítólagos erkölcsi elvei magaslatáról megtagadja őket, ő világosítja föl a fiát - végeredményben azonban haszonélvezője annak, amit elítél, mert életét ha közvetve is, mégis a lánya pénzén tengeti. Öncsalásuk, illúziókba burkozó tisztességtelenségük könnyen rokonithatóvá teszi őket a korszak sok más irodalmi alakjával. Ismét Ibsen szemléletének hatására kell gondolnunk.

A Palika - tendencia dráma. Alakjainak megformálását végső fokon az alapvető írói elképzelés határozza meg: a végzetesen elromlott világban az emberek menthetetlenül elromlanak. Aki nem vállalja az általános züllést, annak öngyilkosnak kell lennie. Ez a gondolat lett lirájában is

uralkodó 1916-17 táján. A szinpadí műnek azonban ez nem válik hasznára, mert sokszor érezni, hogy a szereplők sorsát nem a valóság, hanem az írói önkény határozza meg.

Ismét fölfigyelhetünk Gábor Andor szemléletének sajátos nihilizmusára. Gábor föltételez bizonyos morált, ennek a morálnak a szemszögéből az ibseni ítélkezés eszközül használja a szinpadot. Csakhogy ez a morál az életben nem valósítható meg, s a körülmények az embereket erkölcstelenségbe hajszolják. Ez a felfogás természetesen kiváltotta az erkölcsi képmutatók és a polgári társadalmak védelmezők dühödt ellenállását. Tapasztalhatjuk, hogy Gábor Andor leggyengébb munkái is gyakran jóindulatu elnézésre találtak a korabeli sajtóban. Most éppen fordított volt a helyzet. Az alapjában véve művészi ambícióval írt és társadalombíráló szellemben fogant darabot fölháborodás, legjobb esetben fanyalgás fogadta. Ennek egyik oka feltétlenül a darabban van. Tulságosan is a tendencia lóg ki belőle. Az apát nihilista filozófia szócsövéül használja gyakran a szerző, s nem mentes a darab némi hatásvadászattól és érzelmességtől sem. Egészét tekintve azonban a Palika jelentős momentum Gábor Andor drámaírói fejlődésében. Jellegzetesen gunyos indulata maradéktalanul fejeződik ki benne, s a századforduló utáni Magyarország morális bomlásának nyugtalanító-hü ábrázolása. Ha pedig ez igaz, akkor a fanyalgás is, és a dühös ellenállás is elsősorban a mű tendenciájának szól. Gábor Andor világlátása az oka annak, hogy Fenyő Miksa az érdekességnek mindenáron való erőltetésén túl mást nem lát a darabban. /12/ Szini Gyula logikai hibákat vél fölfedezni, nem tudja elfogadni, hogy az apa ítélkezzen a család fölött, hiszen

szerinte ő az elzúllás oka, s az öngyilkosságot is indokolatlannak tartja. /13/ Legalább nem tagad meg minden értéket a darabtól "És a logikai hibák dacára is van valami izgató és érdekes a Palikában. Ahol Gábor Andor igazi és nagyszerű tehetségének körében marad, és a budapesti életet gunyosan reális színnel festi, ott briliáns, bravuros, virtuoz... van humora, sőt néha egyenesen a legkiválóbb szatirikusokra emlékeztet." "Vannak jelenetei, dialógusai, amik a legjobb franciákra, különösen Courtelinera emlékeztetnek és ilyenkor a színpadot meg tudja tölteni a legnagyobb sikerek elektromos feszültségével."

Bár Szini Gyula is félreérti a darabot és kilugozza belőle a társadalombíráló momentumokat, még se az ő hangja jellemzi a darab fogadtatását. Az erkölcs legfőbb őrének a klerikális sajtó érezte magát s az ő "erkölcsi" felháborodásuk hatalmas botrányt kavart a darab körül. Még az akkori sajtóban általánosan elterjedt közönségesség határait is túllépik a darabról szóló ismertetéseik. "Szeretném már is letenni a tollat...Nincs közöm hozzá és nincsen köze irodalmi kritikához ennek a korcsnak. De le kell ide nyomtatni /memento!/ hogy volt ilyen is Budapesten a Nemzeti Színházban a nagy háboru idején. Aztán elrugom magamtól - kinek a színház néha intenzívebb a tulajdon életem folyásánál, ki a parkett helyett a komédiások közt szeretnék megsimulni, hogy az én arcomat is érje az élő lehellet, mint ama brit urakét a Globe színpadán - én elfogom. Ime némi torzója a darabnak, hogy megmagyarázzam hangom durvaságát: a hős, Palika, hogy elkerüljön korai fertőzést, unokanővérét választja kéjül, /a darabban van!/ - az apa deliriumban esik földre s mint összetört edény folytatja tartalmát. A nő-

vér és az anya vigan prostituálják a familiát - ezek a nemes figurák s mások azután három felvonásban szidják, káromolják egymást, szennyet szennyre szórva egyforma dührohamokban: nemes erkölcsbírók. A darabban más nincs. Strindberg, a költő nemes fölényes undorában sem talált volna elviselhető szokat ehhez a rut fotográfiájához a sárnak, - de Gábor Andornak, azután csakugyan nincs egyetlen művészi sora sem. Egyetlen egy sincs. Minden sár maradt. Szennyes sár." /14/

A Magyar Kultura hangvételével rokon az Élet kritikája is, amely szerint a darab színre kerülése nem más, mint zsidó összeesküvés. A darab: bordélyházi problémák és Dob-utcai viccek. "A Nemzeti Színház ősi, magyar veretű kapuján végre valahára bevonult Gábor Andor is. Akkora rést ütött a léhaságok, obszcén kísérletek, művészietlen merényletek ellen hétszer páncélozott kapuján, hogy idétlen kis szörnyszülötte befért rajta. Sárga, ráncos, vakarcs kis arca, görhes, angolkóros és gallus vérbajjal fertőzött idétlen teste a hagyományok tisztos magyar bástyája mögé gurult se elevenen, se holtan..." "Magyar vérem minden cseppje, keresztény hitem és erkölcsöm minden atomja felzudul erre a merényletre. Miféle hazugságok szennyes fertőjébe nem áztatják már a 'szent' művészetet?" /15/ A darabot le kellett venni a műsorról, de a klerikális sajtó nem felejtett. 1916-ban dr. Várdai Béla visszatekint az elmúlt színházi évadra /16/ "...a második évad elejére pedig odabiggyesztették egy kabaréírónak, Gábor Andornak Palika című rossz drámáját, mely egy szennyes témát, a kellő világfelfogás híján tárgyal s így undornál és fehéborodásnál nem is volt egyéb hatása. Magyar züllöttség rajza, melyben a bukása felé tántorgó hősnek egyedül egy zsidó fiú nyujt valami mentődeszka-félét. - Ó, ismerjük már mi

ezt a 'magyar' művészetet, csak az fájt, hogy a Nemzeti színpadán is találkozoznunk kellett már vele." Heltairól, Gábor Andorról, Szomoryról írták másutt: "Tisztességes úri emberek és nők nem restellik kezükbe venni s hangosan tárgyalni irataikat, megnézni szindarabjaikat. Egyikük már a Nemzeti Színházban is szerepléshez jutott. Micsoda sivár világot vet ez, a közönségünk mélyen lesúlyedt izlésére, amely a színházakban, a folyóiratokban, a szórakozásaiban ma még az ilyen kloákákból felszállt génuszoktól fogad el és koldul "műélvezetet". /17/ Nemcsak a háboru alatt elvadult antiszemizmus ihletti ezeket a cikkeket. Többről van itt szó. A polgári társadalom önvédelme ez. A Palika után Gábor Andor állandó tárgya a reakciós sajtó támadásainak. A magyar reakció fölfigyelt az ellenségére. Nagyon mulatságos, hogy legjobb szándéka ellenére a Magyar Kultura írja le a legnagyobb dicséretet ami valaha csak megjelent Gábor Andorról: "...az a magyar nemzet, amely... Gábor Andornak tapsol és az Ady Endrék bohóckodásának beszédül, az igazi nagyjait nem tudja, vagy nem akarja megbecsülni." /18/

Gábor Andor számára fájdalmas kudarc lehetett, hogy a Palika lekerült a Nemzeti Színház színpadáról. Törés következik itt be pályájában s ettől kezdve a színpadon sokáig alárendeli magát a közvélemény, a polgári társadalom izlésének. 1915-ben drámát is fordított a Magyar Színháznak, persze egy bohózatot és egy vígjátékot. /19/ Következő darabja már elvesztette a szoros kapcsolatot a magyar valósággal.

Gábor Andor színműírói munkásságát mindvégig kettősség jellemezte. A Palika bukása hosszú időre elhallgattatta jobbjik énjét a színpadon, a háborus színpad igényei pedig egyre

jobban előtérbe tolták benne a szinpadi mesterembert. A pesti közönség, amely sohasem volt különösebben igényes, a háboru alatt még igénytelenebbé és felszínesebbé vált. A színházak rossz anyagi feltételek között még a korábbi éveknél is jobban hajszolták a sikert. A bemutatók száma rohamosan csökkent s olyan bu-bajt feledtető munkákat kellett keresniök, amelyek nagyon sokáig műsoron tartják magukat. A nagy operettsikerek évei ezek, mikor a Mágnás Miska, a Csárdáskirálynő és más hasonló művek sohasem látott számu előadást értek meg. A naturalista drámák helyett teljesen eluralkodott az ugynevezett "franciás" közép műfaju színmű. Ez a színműtípus a századforduló francia polgári világának jellegzetes terméke. A hatalomra jutott burzsoázia nem tud mit kezdeni az életével, nincsenek céljai, ambíciói, elvesztette kapcsolatát mindenfajta termelő tevékenységgel. Szükségszerűen kerül érdeklődésének középpontjába a szexuális élet. Ezt fejezi ki a magya igényére és képeire formált áltársadalmi és álpszichológiai műfaj, amelynek egyetlen témája a szerelmi háromszög, a házasságtörés. Ez a műfaj lett uralkodó a háborus évek magyar színpadán s jobb híján Gábor Andor is alkalmazkodott a közizléshez. Ha tehát ezután következő darabjait vizsgáljuk, csak annyit írhatunk a szerző javára emennyiben eltért e műfaj lényegétől. A színház többezeréves történetében sohasem volt egyértelműen azonos az irodalommal. Mindig változó formában, s lényegét mégis mindig megőrizve él benne egy elsősorban a néző szórakoztatását szolgáló vonulat. A Dyonysosi játékoktól a Farce-okon át az operettig mindig létezett az átlagizlést kiszolgáló könnyű műfaj s teljesen értelmetlen lenne ha legjobb termékeiket nem tartanánk éppugy számon, mint bármely más műfajét.

A szinpadai művek legnagyobb részét nem a halhatatlanságnak szánják, hanem egy adott kor közönségének. Ez azonban nem készíthet bennünket arra, hogy a maradandóságból erőszakkal kidaszítsuk őket. Az írói egyéniség mindenfajta művészi alkotás elengedhetetlen feltétele, s ha az írói egyéniség jelen van, ez mintegy megnemesíti, irodalmi színvonalra emeli a szándékában éppen nem irodalmi alkotást is. Gábor Andor írói egyénisége jelen van ezekben a közép műfajú drámákban, csak erősen korlátozzák a műfaj hagyományai. Előző darabjaiban azt kellett megállapítanunk, hogy a drámai szituációkat mindig jól megrajzolt jellemek teremtik meg. Vigjátékaiban éppen a jellemek megrajzolásánál nehezül meg a helyzete. Ez a műfaj ugyanis négyezer éve építkezik előregyártott elemekből. Valamikor az azonos szerepkörben mozgó színészek mindig ugyanabban az álarcban léptek a közönség elé. Akárkiről is volt szó, a "stupidó" mindig elsősorban stupidó maradt, az "amorozó" mindig amorozó és így tovább. A műfaj XX. századi termékeiben a jellemrajz játékszabályok szerint történik. Nagy merészség lenne fölrugni a vigjátékirásnak ezt a sehol írásban nem foglalt de annál többet megirt szinte intézményes rendjét. A polgári vigjátékirodalom hősei mind hasonlítanak egymásra s a sikerre pályázó szerzők és színház jelszava: csináld ugyanazt. Gábor Andor is alkalmazkodni kívánt a műfaj rendjéhez, ez azonban nagy kárára lett darabjai irodalmi értékének. Emberábrázoló képessége csak a részletekben villan fel, csak néhol vetik le a hősök a megszokottság kényszerzubbonyát. A könnyű műfaj szereti az egzotikumot. Gábor Andor ezt az egzotikumot a színészvilágban találta meg. A közönség elvárja a szerzőtől a happyand-et, ezért Gábor darabjai a függöny felhuzásával kezdődnek és házassággal végződnek. A vigjáték azért vigjá-

ték, hogy nevetni lehessen rajta, s a humorista Gábor Andor bőségesen rendelkezik vicc-tartalékkal. Az ügyes szinpadí szerző hatásosan adagolja ezt a humort, s Gábor ennek is mestere. A kor izlése és a francia elődök megkivánták, hogy a darab harmonikus építésű legyen, s Gábor Andor már megtanult írói ökonómiával építkezni. Még azt a buktatót is elkerüli, hogy a három felvonásos darab a második szünetben véget érjen, ami pedig szintén műfaji sajátosság. Egyszóval nem irodalmi szándéku darabjait is nagy mesterségbeli tudással s kiváló szinpadismerettel írta meg. Ezek a darabok még ma is kellemes olvasmányok, s ha ehhez hozzászámítjuk, hogy milyen nagyszerű színészek játszottak bennük, teljesen érthető, hogy Gábor Andor miért volt olyan népszerű és sikeres.

Ciklámen

1915 decemberében mutatta be a Vigszínház Gábor Andor Ciklámen című színművét. /20/ Egy Lehotai nevű báró s egy híres színésznő szerelme a darab tárgya s már ez elárulja, hogy Gábor Andor nem társadalmi kérdéssel foglalkozik, mint előző darabjaiban. A színésznő és Lehotai kegyelmesasszony-szeretője megtévesztésig hasonlítanak egymáshoz s ezért Lehotai a férj megtévesztésének eszközeként használja föl a színésznőt. Körben persze egymásba szeretnek. Ez a hasonmás-helyzet ősrégi vigjátéki momentum, s ha Shakespeare is használhatja, nem lenne illendő Gábor Andort hibáztatnunk érte. Parádés szerepre ad lehetőséget, ugyanezt játszhatja a kegyelmesasszonyt, és Magdát a színésznőt, mert a szerző bravuros szinpadtechnikával biztosítja az átöltözködéshez

szükséges időt. Egyben ez is a darab lényege, ez a bravurszer-
rep. Góthné Kertész Ella nagy sikert aratott benne. Közvetle-
nül a Palika bukása után került színre a Ciklámen, s doktor
Várdai Béla akit az előzővel kapcsolatban már idéztünk, most
így írt: "Gábor Andornak Ciklámen című három felvonásos színjá-
téka, melyet december 18-án mutatott be a Vigszinház, különb-
ez irónak Palika című darabjánál, mely tudvalevőleg oly érdek-
telenül volt ezidén a Nemzeti megnyitó darabja. A nemtisztult
világfelfogás mely ebben a darabban annyira kátyuba vitte
problémájával, a Ciklámenben is mutatkozik ugyan, de mégsem
olyan sértőleg, hogy a műélvezetet egyenesen tönkretenné."

/21/ Az Élet hangja se emlékeztet már a Palika fogadtatására.
"Operettszerű darab - a magyar drámairodalom különös legujab-
ban elterjedt fajtájából. Úgyes, ötletes, könnyű, átlátszó -
szinte a darab maga tiltakozik ellene, hogy az irodalomhoz
tartozik. Ugy látszik, kitűnő színpadi portéka, színészeknek
parádés szerep - kettős-szerep. A közönség nem veszi észre,
milyen ragaszul ki van számítva, míg a színésznő kegyelmes
asszonynak öltözik - és megfordítva. Ezt az ötlet megfogja a
közönséget, - érdekes mutatvány a szemének, tehát értékes szá-
mára a darab." /22/ Csak a Magyar Kultúra nem tette még le a
fegyvert, s szidja tovább Gábor Andort. /23/ A darab nagy kö-
zönségsikert hozott, s kritikai fogadtatása is meleg hangu,
Bródy Miksa megírja, hogy a szerzőt huszszor hívta ki függöny
elé a közönség tapsa. "Gábor Andor legujabb darabja a szerző
kiváló készségét árulja el aziránt, ami a színpadi mesterség-
ben a legnehezebben elsajátítható: a színmű tiszta felépítésé-
nek a titka. Ami még azon túl szükséges egy becsületes és
irodalomi értékű mű megírásához, annak előfeltételei a szerző

ismert írói minőségében, okos és egészséges humorában, széles irodalmi látókörében amugy is megvoltak." /24/ Az Est kritikáján szintén elismerő s benne egy találó megállapítás különösen figyelemre méltó: "...a darab úgy indul, mintha a színész társadalmi helyzetének a problémáját kívánná tárgyalni. De a szerző még idejekorán tájékoztatja a nézőt a felől, hogy az nem volt szándékában és hogy a Ciklámekben csak ügyes és kedves szinpadai játékról lehet szó, melynek a fő érdekességét az adja meg, hogy valamelyik kiváló művész kettős szerepet játszhatik benne. /25/ A Nyugat is közölt kritikát a darabról, még hozzá Bárdos Artur, a kitűnő nevű színházi szakember és szinigazgató tollából. "Ami pedig ezen túl ebben a nem írói szándéku darabban foglalkoztat: merőben írói kvalitások. Egy egészen jelentős írói kultúra az, aminek Gábor Andor finom kiegyensúlyozott mondataiban, harmoniát és levegőt teremtő dialógusában örülhetünk. Ez a tudatosság és mértéktartás, a kifejezésnek ez a szemérme, amely a leghatástkeresőbb jelenségeket is óvja és megengeszteli, csak a legjobb irodalmunk jó íróit jellemzi. Nemcsak tónusa, hanem vonalvezetése, konstrukciója is áttetszően világos és egyszerű: hibátlan. Tiszta munka: eddig tulajdonképpen csak a franciák tudtak ilyent." /26/ A darab sikere Bécsben is szinpadhoz segítette, a Neue Zürcher Zeitung tudósít ottani sikeréről, /27/ s a Neues Wiener Tagblatt Gábor Andort mint Molnár Ferenc nyomdokába lépő íróként méltatja. /28/

A Palika bukása s a Ciklám sikere együtt hatott Gábor Andorra. Ettől kezdve társadalmilag fontos mondanivalóját nem szinpadai munkában fejezi ki. Fokozatosan előtérbe kerül munkásságában a széppróza. A darabírást azonban nem hagyta

abba. Alighanem úgy gondolkozhatott, tud ő olyant írni, aminek sikere van, amig melegen fogadnak. Fölösleges most már azt találgatnunk mit hozott volna létre Gábor Andor, ha kitart morális társadalmi drámái mellett. Valószínű, hogy neve eltűnt volna a színlapokról. Így azonban a háborus évek egyik legünnepeltebb és legtermékenyebb színpadi szerzője lett.

Van-e irodalmi értéke a Ciklámennek? Az egykoru kritikák legnagyobb része ekörül a kérdés körül forgott. A rosszindulatú elfogultság abban látta érdekét, hogy nem is akar irodalom lenni, Bárdos Artur és mások pedig arra figyelmeztetnek, hogy a nem írói szándékon túl írói kvalitások vannak a darabban. Alighanem ez az utóbbi vélemény áll legközelebb a valósághoz. Gábor Andor számára az ilyesfajta darabok írása intellektuális játék. Adott a szituáció, adottak a személyek, s azután ezek a személyek elkezdenek játszani, játszani önmagukkal, az életükkel, s az élettel általában. Kosztolányi Dezső ezt írta róla: /B.A./ "...érzi az élet s a játék boszorkányos közelségét. Egy színésznő, aki a lehetőségek végtelen birodalmában él, arra vállalkozik, hogy az élettel is játsszon, ez azonban nem sikerül, elragadja az élet rohanó sodra." /29/ Játék ez, még hozzá színpadi játék. Dramaturgiai szempontból pedig egyenesen kitűnő. Szellemes aforizmáktól feszültséggel teli dialógusokon át remekül komponált jelenetekig mindent tud a szerző. Szellemes és könnyed az egész. Manapság megvetéssel szokták limondádénak nevezni az efajta vigjátékokat. Ne feledkezzünk azonban meg arról, hogy a limonádé savanykás-édes, szénsavas és üdítő ital. A Ciklámen is ilyen.

Szépasszony.

1916 november 17-én mutatta be a Nemzeti Színház Gábor Andor Szépasszony című középnyűfajú drámáját. A parádés szereposztás föltűnő: Odry Árpád, P.Márkus Emilia, Bajor Gizi, Rózsahegyi Kálmán, stb. Mintha a színház kárpótolni akarta volna a szerzőt a korábbi kudarcért. /30/ Gábor Andor a Nemzeti Színháznak ismét morális tárgyú drámát írt, amelyben a drámai konfliktus magvát megint a szereplők jelleme hordozza. A Szépasszony - egy hires orvos diszvirág felesége. Olyan nő, aki nem való feleségnek csak disznek, s akivel az élet tartalmatlanná válik. A cselekmény nem több, mint átlagos szerelmi háromszög, a szerzőt azonban - szerencsére - nem a házasságtörés ténye foglalkoztatja. Szerepel a darabban a nőcsábász szerető, a megcsalt férjet titokban szerető ártatlanság, stb. de a darab középpontjában mindvégig egy érdekes lélektani probléma marad. A hős képtelen fölszámolni az őt visszahuzó szerencsétlen házasságát, mert gyöngé a döntésre, mert tulságosan jó és puha. Az asszony pedig aki jellegzetesen növényi alkat, se szeretni nem tudja, se lemondani nem képes a polgári jólét melegházáról. Mindketten rabjai egymásnak s az életüknek. Szini Gyula szerint: "A két szembeállított embertípus közül kevésbé sikerült a férfi jellemrajza. Az ilyen jó ember amilyennek a cselekedeteiből élénk tünik, inkább együgyűnek, vagy gyöngének, mint jónak mondható. Sokkal erősebb az a karikatúra, melyet Gábor Andor arról a női típusról csinált, amit ő "szépasszony"-nak nevez. A "könnyelmű puccos dáma", ahogy familiáris nyelven nevezik, aki mindenre jó csak arra nem, hogy férjének jó felesége, vagy legalább is szerető

társa legyen, Gábor Andor szatirikus karikírozó tollából nem közönséges ötletességgel sarjadzott ki. Egészséges humor levegője lebeg ez alak körül. Ahogy a férjét az orrnál fogva vezeti, ahogy perfid módon tulteszi magát mindene^{re}, ahogy színlel, csal, hazudik, erőszakoskodik, ebben sok eleven és hű megfigyelés rejlik. Különösen sikerült a szerzőnek a házugságnak azt a hálóját bemutatni, amiben az ilyen alakoskodó és színlelő nőt mindenki segíti, mintha az egész világ bűnrészesese akarna lenni abban, hogy a férje soha meg ne tudja a teljes igazságot." /31/ A Szépasszonyban Gábor Andor kétségtelenül többet akart nyújtani, mint háromszögtörténetet. Az anyag azonban nem engedelmeskedett s a harmadik felvonásban bosszút is állt; a hapyand ellenkezik az élet realitásaival, itt azonban egy művi uton előállított világban a szerző azt csinál homunkulusaival amit akar. Jön a vigasztaló új szerelem, az új házasság, s ez egyszeriben rádöbbszéntheti a nézőt, az olvasót, hogy az egész problémát nem kell nagyon komolyan venni. Az Est kritikusa szerint is a szerző a témát "inkább csak pedzi, és körültáncolja" /32/

Gábor Andor fejlődése szempontjából figyelemre méltó momentum, hogy a darabban élesedik a szatirikus ábrázolási mód. Korábban a mellékalakokon gunyolódott a szerző, s gunyolódása szelíd volt és megbocsátó. A Szépasszonyban már a főhőst festi szatirikus színekkel, s az egész darabban ott bujkál valami nehezen fegyelmezhető gunyos harag. Nem olyan költői mint a Ciklámen volt, nyersebb s humora határozottan epés. Azért érdemes ezt észrevennünk, mert következő darabja a Dollárpapa volt.

A Szépasszony Gábor Andornak gyengébb darabjai közül való. Sikerét valószínűleg Hevesi Sándor rendezésének, s a

nagyszerű színészeknek köszönhette. 1917-ben színre került Kolozsvárott is s a bécsi Stadttheater is műsorára tűzte /33/ Egyedül a Magyar Kultúra nem tette le a fegyvert: "Egyenesen visszataszítót nyújtott Gábor Andor Szépasszony című vigjátékában egy mániákusságig züllött uriasszonyt téve meg hősnőül, kivel végül is nem tudott mit csinálni." /34/

Gábor Andor meghódította magának a közönséget, híres és ünnepeelt színházi szerző lett. Ezért azonban drágán kellett fizetnie. A színpad elveszett számára az önkifejezés eszköze lenni. A közép műfajú színművekben, franciás vigjátékokban nem is tudott igazán önmagára találni. Legnagyobb színpadi sikere s egyben kiemelkedően legjelentősebb színműve nem is illik bele drámairói fejlődésébe. A Szépasszony után következő darabja ugyanis kitérő volt. Másutt részletesen foglalkozunk még Gábor Andornak a magyar kabaré fejlődésében elfoglalt helyével s kabaréműveivel, de ~~ma~~ itt hangsúlyoznunk kell, hogy a társadalombírálat és a morál türelmetlen keresése csak a szindarabokból szorult ki, s annál dühödtebben és élesebben jelentkezett a kabaré pódiumán. Gábor Andort vad indulat fűtötte a háború alatt s ez a vad indulat szatirikus jelenségekben, versekben, komédiákban robbant ki. Ezeket a szatirikus elemeket rendszerezte össze 1917 februárjában a Magyar Színháznak. A Dollárpapa nem a Ciklámen, vagy a Szépasszony folytatása. Alapvetően más tendencia, közeli rokona a kabaréjelenetek egy részének. A közvetlen indíték, hasonlóan a kabaréban írott művekhez, valóságos esemény; "A Crawford-féle álörökség és Humbert Teréz asszony zseniális szélhámosságának több év előttről való története..." /35/ Irodalmi előzménye egy átdolgozás lehet. "Szeptember 8-án mutatta be a

Magyar Színház a XIV. Lajos című három felvonásos bohózatát, melynek Frank Pál és Wilhelm nevű bécsi urak a szerzői, magyarra pedig Gábor Andor fordította, jobban mondva dolgozta át. Meg kell állapítanunk a darab alkalmából, hogy a Magyar Színháznak immár specialitása lett a bohózatoknak az a fajtája, melyet legrövidebben csakugyan 'a szélhámosság dicsőítése' néven jelölhetnénk meg. Már évek óta traktálnak itt bennünket a szemfényvesztés eszközeivel megcsinált karriernek színpadi bemutatásaival, látszólag a kifigurázás módján, de tulajdonképpen a kritikátlan tömeg salakos ambíciójának hízelve. Drégely Gábor a Szerencse fiában egy szabólegényből csinált minisztert még a háboru előtt, s nyilván Tristan Bernald után, aki egy pincér hasonló karrierjének ábrázolásával nemzetközi apja ennek az egész 'műfajnak' s az ősmintát adta a XIV. Lajos számára is." /36/ Hozzá kell tennünk, hogy a téma elődei számosabbak s rangosabbak és a mai napig is gyakran előfordul színpadon és regényben.

Dollárpapa.

1917 február 3-án mutatta be a Magyar Színház Gábor Andor legértékesebb színdarabját a Dollárpapát. /37/ Óriási siker volt s ez a siker ezegyszer kitűnő irodalmi alkotást fogadott.

A Dollárpapa alcíme szerint és valóságosan is a pénz komédiája. Koltay János vidéken élő gimnáziumi tanár és családja az Amerikában élő gazdag rokon mitoszával próbálja kielégíteni hitelezőit. Mikor már senki se hisz nekik, ha-

zatér Amerikából Hoffmann Tamás, a mesebeli amerikai nagybácsi öregén és szegényen. Doktor Szekeres Jenő, az egyik Koltay-lány vőlegénye nagystilű szélhámosságba kezd, nem törődve a szegény öreg tiltakozásával. A kisváros teljesen megbolondul, mindenki valami hasznot akar huzni az amerikai rokon feltűnéséből s megindul a tánc az aranyborju körül. Hoffmann Tamás polgármester lesz, s mikorra^a szélhámosság kiderül, már minden helybeli notabilitás s az egész társadalmi rendszer annyira kompromittálódott, hogy semmit se lehet tenni. Amint ebből a vázlatos tartalmi ismertetésből kiderül, a darab számtalanszor megírt témát dolgoz fel újra. Értékét nem is a téma adja, A magyar irodalom egyik legszabálytalanabb színpadi műve ez. Nyomja sincs benne annak a színpadi fölénynek és eleganciának, ami Gábor Andor többi munkáit jellemzi. A formai eszközök közvetlen forrásvidéke a kabaré-tréfa. Csakhogy nem akármilyen kabaré-tréfa. Gábor Andor ebben a művében a humor ősforrásáig nyúl vissza ötletekért. A szereplők nem a valóság, a közvetlen valóság alakjaiból teremtetett típusok, hanem emberi tulajdonságoknak a szatirikus irodalom évszázadai alatt lepárlott szintézisei. Alig van a darabnak olyan jelleme, amelyet ne találunk meg a római vígjátékokban vagy a farceokban. A főhős, doktor Szekeres nagyon előkelő családfával dicsekedhet, egyik tiszteletre méltó elődje nem más, mint a halhatatlan Figaró. Hoffmann Tamás tökéletes Stupidó, a tanár szinte változtatás nélkül a római vígjáték skolasztikusa. Ciceró egyik írása megőrizte számunkra az ókori mimus műfaji sajátosságait s ezeket a sajátosságokat hiány nélkül megtalálhatjuk a Dollárpapában. A commedia dell'arte "első Zanne" szerepkö-

rét Andrea Perrucci 1699-ben így határozta meg: "...legyen gyors észjárásu, talpraesett, furfangos, élesnyelvü, mindenképpen alkalmas arra, hogy cselt szőjön, megtréfálja és pránál fogva vezesse az embereket... Sok humorral rendelkezék, de bemondásainak... legyen sava-borsa, az üres hülyéskedést lehetőleg mellőzze." /37/ Tökéletesen jellemzi ez a Doálár-papa főszereplőjét, doktor Szekerest. A neveltetés ősi és hagyományos eszköze a testi fogyatékoságok, többek között a beszédhiba kicsufolása, s ha ezzel nagyon sokat vissza is éltek a vigjátékszerzők, ebben a darabban ellenállhatatlan humoros hatás eszköze Hoffmann Tamás angolos magyarsága, s a főispánnak és fiának kétféleképpen raccsoló beszédmódja. A betegségben csak anyagi hasznát kereső buta orvos, a hatalmával élni nem tudó, csak visszaélő tisztségviselő, a lányai kiárusításával foglalkozó "tisztos családanya", mindnyájan sok évszázada szerepelnek már a színpadon. Tulajdonságaik, jellemük azóta többé-kevésbé változatlan, mint ahogy állandó volt az az álarc is, amit régebben viseltek. Gábor Andor ezekbe az egyetemes és általános emberit kifejező karikatúrákba mégis új életet képes vinni. A századforduló vidéki Magyarországnak jellegzetes típusait öltözteti ezekbe a hagyományos álarcokba, s ezzel a maga kora számára a szatirikus színpadi irodalom legértékesebb és legmaradandóbb elemeit teremti újjá. Nagyon jellemző dolog, hogy a korabeli kritikák nem tudták vagy nem akarták a jellemeknek ezt a kettősségét fölismereni. "Ezuttal is kapunk trotli tanárt és korrupt közigazgatást, ezek rendes rekvizitumok már manapság. Még örvendünk nekik, hogy az utóbbi keretében szerepel a többenél nem jobbnak Rosenthal, a zsidó doktor is. Így

is meg van mentve azonban fajtája számára legalább a kedvező percent." /38/ Így ír a Gábor Andor munkáját következetesen szemmel tartó Dr. Várdai Béla. Nem különben azonban a Pesti Napló kritikusanak véleménye sem: "...egy darabot és főként társadalmi szatirát nem igazolnak a napi hírek köepnickiadái: a darabnak maga magáért kell helytállni. És ezen a ponton mindjárt ellenvetésünk, hogy sem olyan imbecillis, főispánt, sem olyan bamba vidéki notabilitásokat, aminőket Gábor elénk állit, még a magyar közigazgatás sem ismer." /39/

A másik véglet, amely szintén nem érti meg az alakok sajátos kettős kötöttségét, Diószegi Andrásé: "Figyelmünket leginkább az köti le, hogy a szellemes cselekménykeretben az egykoru magyar társadalom, az ugynevezett történelmi osztályok, a vidéki honoratior a dzsentrí és az arisztokrata nevetséges koldusságáról, bornirt pénzhétségéről fest könnyedségében is maró képet." /40/ Ezt kétségtelenül igaz, de az igazságnak csak az egyik fele, s nem érteti meg velünk azt a specifikumot, amely Gábor alakjait megkülönbözteti a korabeli irodalom hasonló zsánerű szereplőitől. Ez a specifikum pedig a darab értékének forrása, különös, maró szatirájának legfontosabb eleme. A nevettetésnek és a kigunyolásnak legőssibb eszközei találkoznak itt a korabeli magyar valósággal. A szereplők tulajdonképpen absztrakciók, s nem szabad tőlük a közvetlen életigazságot számonkérni. Éppen tulzásaikban s valószínűtlenségükben fejezik ki a valódit.

Nemcsak az alakok megteremtésében, hanem az írói szándékban is rokon a darab az ókori vigjátékkal. Ez az obszcén és neveletlen műfaj tulajdonképpen erkölcsi ítélőszék. Gábor Andor is morális ítélkezés eszközeként használja föl a szinpa-

dot. E tekintetben is közeli rokona a Dollárpapa Gábor Andor kabarétréfáinak. Shakespeare keserű bolondjai itélkeznek így a világ dolgai felett csörgő sipkájuk védelme alatt. A magyar irodalom talán legmulatságosabb vigjátéka ez, s végkicsengésében egyike a legelkeserítőbbeknek.

A darab fölépítésének elemeit is a kabarétréfa szolgáltatta. Minden jelenete külön szerkesztett kis tréfa a végén csattanóval, s itt a csattanót nyugodtan értelmezhetjük szó szerint. Útések csattannak egymás után, sokkal szaporábban, mint Ludas Matyi háromszor ötven botütése. A Nagy Endre által teremtett kabaré amugy is közeli rokonságban volt a comeédia dell' arteval, ezzel az abszolút színházzal, amelynek legnagyobb veszélye, hogy állandó figurái csak ritkán tudtak olyan íróval találkozni, aki a maga művészi szándékainak érdekében rendszerbe teremtse őket. Gábor Andor a következetes morális itélkezés eszközeként használva föl a vigjáték legősibb elemeit a korabeli magyar valóság maró szatiráját írta meg az abszolút színház, a legősibb komédiázás eszközeivel. Ez a darab ellenállhatatlan humorának forrása, amihez persze jócskán járul még más humoros hatást keltő eszköz is. Már korábban is fölfigyelhettünk Gábor Andor képességére, hogy a nyelvet a jellemzés eszközeként használja. A Dollárpapában ez is a nevettetés szolgálatában áll. A komikum a darab alapjait tekintve jellem-komikum, az egyes jelenetek azonban a helyzetkomikum végtelen lehetőségeit alkalmazzák. A darab játékos gazdagságu nyelve zsufolva van szójátékokkal, s mégis elkerüli a szerző, hogy a Perucci-emlegette hülyéskedés hibájába essen. S végül; a szerepek azok igazán szerepek! Gyárfás Dezső azért szerződött vissza a Magyar Színházhoz, hogy Hoff-

mann szerepét eljátszhassa. S a többi is mind csemege a színészeknek, vérbeli szinpadi író teremtményei, aki tudja, hogy a színház játék, s a színész számára a komédiázás korlátlan lehetőséget kell biztosítania.

A darab hatalmas közönségsikert hozott. Rövid idő alatt hatvan előadást ért meg, ami prózai darabnál egészen rendkívüli volt. /A sikeres Szépasszony összesen huszonötöt./ Ez a közönségsiker lefegyverezte a kritikát, Ez egy alkalommal talán lehet hinni a Színházi Élet egyébként nem túl szavahihe-
tő kritikájának: "A publikum fél nyolckor elkezd az első szónál nevetni, s nem hagyja abba az előadás végéig. Még a közök alatt is nevet, mert az emberek kacagva ismételtetik egymásnak a vicceket, apró morzsákat a gazdagon terített asztalról." /41/ A Katolikus Szemle sem tehet mást, mint elismeri a sikert. "A bohózati eszközökkel való mulattatás az egyetlen célja s ebben a szerényebb nemből csakugyan jobbat is adott mint akár a komoly drámában a visszataszító Palikával, akár a heute comédieben az igen bágyadt Ciklámennel és a torz Szépasszony cíművel." /42/ "Nem érdemtelenül aratott sikert Gábor Andor a Dollárpapa című bohózatával; ha jó alapötletét nem aknázza volna ki oly tulságosan s egy rövidebb darabot fejleszt csak ki belőle, nyilván értékesebbet is adott volna. Egyébként inkább ilyeneket írjon, mint komoly drámát, vagy u.n. 'magas' vigjátékot. Hihetetlenül tisztázatlan világfelfogása csak hajtörésekbe viszi még amaz irányokba." /43/ A Pesti Napló kritikusa azt bizonygatja, hogy Gábor Andor csak nevetetni akar, semmit többet, s ezt el is érte. A társadalom önvédelme a leleplező szatirával szemben sokkal színvonalasabban jelentkezik

ennél Salgó Ernő cikkében, amely a Magyar Figyelőben jelent meg. Ez az írás meglehetősen ravasz fogással fordítja ki a darabot eredeti értelméből. "Gábor Andor jókedve reá magára nem ragad rá. Csak az esze szerepel benne; érzéseinek ugyyszólván semmi köze hozzá. A sziv derüje hiányzik benne..." Ebből arra lyukad ki, hogy Gábor Andor igazi területe a filológia, azt kedveli, a humort csak értelme szüli. Éppen ezért gunyolni valót főleg az értelem terén talál. "Ami Gábor Andor tréfálásának vagy gunyolódó támadásának anyagot és célpontot szolgáltat, az legtöbbször a gondolkodás hibáinak cégére alá foglalható és a fejlesztés, mellyel a tárgyban lévő komikumot kibányássza, szétteregeti és felfogkozza, szintén a gondolkodás rugalmasságának mutatványa." Ez a megállapítás igaz annyiban, hogy Gábor Andor mindent az értelem szemszögéből vizsgál. Hanem Salgó Ernő ügyes fogással megfosztja a darabot társadalombíráló életől, hiszen szerinte amit Gábor bírál, az csak az emberi gondolkodás hibája. Mindjárt ki is fejti, hogy a szerző nem értette tulajdon darabját. "A pénz komédiájának nevezi, de voltaképp a Hitelről szól." Pedig a Dollárpapa a pénz komédiája, a magyar kapitalizálódás komédiája, s bármelyik önmagában szatirikusan eltulzott jelenetét vagy alakját vizsgáljuk, mindig föllelhetjük a korabeli valóság nagyon is találó és igaz bírálatát. "A városkában melyet fest, nem ismerünk reá a kisvárosok képére és az emberekben kiket szerepeltet, a kisvárosok embereire. A viszonyok, melyek Gábor Andor kisvárosában uralkodnak, nagyon is leegyszerűsített rajzuak..." - vélekszik Salgó Ernő, majd fanyalogva hozzáteszi, hogy - "a gondolat tekintetéből kétségkívül igaza van." Láthatjuk, hogy ő se képes megérteni, vagy nem hajlandó fölismerni a szereplők és a cselekmény szoros

összefüggését a magyar valósággal./44/

A Dollárpapa sok tekintetben kapcsolódik a korabeli irodalom, elsősorban Mikszáth Kálmán társadalomábrázolásához. Mi lehet az oka annak, hogy a kritika oly értetlenül tiltakozik az alakok valóságból meritettsége ellen? Hiszen Mikszáth Kálmán is olyannak írta meg például a választásokat, mint amilyen Hoffmann Tamás polgármesterré választása. Mikszáth dzsentrijeit és hivatalnokait se veti föl az ész. Mikszáth is megírta a nagy magyar korrupciót, mégse vonták kétségbe írásainak hitelét. A magyarázat a megírás módjában s a szatirikus ábrázolás mélységében van. Mikszáth derűs és megbocsátó iróniájához képest Gábor Andor nagyot lépett előre s az iróniát szatirával, a bölcs lenézést pedig vad destrukcióval cserélte föl. Társadalombírálata nem az anekdóta humora mögé buvik, nála maga a humor hordozza a társadalombírálatot. Nem ártatlan tréfálkozó, aminek a korabeli sajtó szeretné - nem sok sikerrel - beállítani. A közönség a nagy háború negyedik esztendejében sokkal jobban megértette a darabot, mint a kritika. Sikerének - humora mellett - kétségtelenül ez lehetett az oka. Ez lehet az oka annak is, hogy a Tanácsköztársaság alatt filmet akartak készíteni belőle.

A Dollárpapa - Gábor Andor talán legjelentősebb munkája, a forradalmak előtt, s egyben figyelemreméltó és értékes darabja a magyar drámatörténetnek. Utőörő érdeme van a XX. századi modern szatirikus irodalom létrejöttében. Az életmű egészét tekintve átmenetet jelent a kabaréban írott munkák és az emigrációban született rendkívüli jelentőségű politikai pamfletjei az ugynevezett Bécsi levelek között.

A Tanácsköztársaság bukása után a darab nem került le

azonnal a színházak műsoráról. Gábor Andor kaján öröme Kaposvárotti Pekár Gyula neve alatt még 1921-ben is játszották. /Egy kis tollhiba/ Az Uj-Somogy című lapban olvassuk a következő megróvási kalandot. 'De - oh sancta simplicitas - mit szóljunk akkor, amikor Kaposvárotti akad egy színházi orgánus, amely a legszemérmertlenebb arculütést méri a társadalomra, odabiggyesztvén Pekár Gyula nevét mint szerzőjét a Dollárpapa fölé! Ez már sok.' Itt valószínűleg mindössze egy kis tollhiba történt, amely azonban végzetes azért, mert a Dollárpapát éppen a legdühösebb bécsi emigránsok egyike Gábor Andor írta." - méltatlankodik a Nemzeti Ujság. /45/ Ez azonban csak véletlen és a Horthy-korszak nemcsak Gábor Andor munkáját szerette volna kitörölni a magyar irodalom történetéből, hanem még Bartók Bélának se volt képes megbocsátani, hogy Balázs Béla szöveggönyvére szerzette a Kékszakállu herceg várát. Ez érthető és következetes osztálypolitika. Az már kevésbé érthető, hogy a Dollárpapa 1945 után se foglalta el méltó helyét az irodalomtörténetben és a színpadon. Utóéletének egyetlen jelentős momentuma, hogy film készült belőle. Sajnos, a film messze elmarad az eredeti darab színvonalától, mert a művet ahhoz az ábrázolási módhoz szelidítette vissza, amelytől Gábor Andor éppenséggel az eltávolodást jelenti, Nyelvének sajátos humorát s a színpadi szituáció szellemességét se sikerült képbe átmenteni. A Dollárpapának - mint a század első két évtizede oly sok drámájának - napjainkig adósa az irodalomtörténet és a színház.

A princ

A háboru vége felé, amikor az emberek egyre jobban meg-

undorodtak az értelmetlen pusztítástól és pusztulástól, megkövetelték a színháztól, hogy legalább egy pár órára elfeledtesse velük a valóságot. Valóságos társadalmi járvány lett a színházbajárás. Az emberek verekedtek a színházjegyekért s egy-egy főpróba vagy bemutató előadás lázba hozta az egész pesti polgárságot. "Rendőr a főpróbán. Egy adat a konjunktura idejéből kései unokáink békés világa számára. Ha ugyan addig béke lesz. Szóval csütörtök délelőtt folyt le a Vigszínházban Gábor Andor a Princ című darabjának főpróbája. A főpróbák ma a ritka mulatságok közé tartoznak, s a színházat délelőtt valósággal megostromolták az emberek...rendőrt hívtak be a nézőtérre aki személy szerint és egyenként távolította el azokat, akiknek nem volt jegyük." olvashatjuk a kishirt a Pesti Naplóban. /46/ A közönség feledni akart és Gábor Andor ennek eszközéül hajlandó volt feledtető-kellemes vigjátékot írni. 1918 március 16-án mutatta be a Vigszínház Góth Sándor rendezésében a Princet. /47/ A vékonyka és szokványos cselekmény csak ürügy a szerző számára a mesével és humorral való szórakoztatáshoz. Semmit se mond már a számunkra ez a "felső tizezerrel" csufolódó kis komédia, Gábor Andor számára se jelenthetett sokat. Ő maga se vette komolyan a darabot, egy csöppet magát a műfajt is persziflálta. Nagyon érdekes módon ragadta meg Hatvany Lajos a darab ürügyén s azzal összefonódva a közönségigényt, amely a darabot létrehozta. "A drámaíró ne csak a színpadon élő figurák pszichológusa legyen, hanem egyszersmind a közönségé is. Aki nem lélekismerője a publikumának, az a dráma legelemibb szabályai ellen vét. A színpad igazi nagyjai biztos egyensúlyban tartják a rivaldát s a nézőtér pszichológiáját. A német színpadi írók félrebillentik ezt az egyensúlyt és csakis a színpadon élő emberek

lélekző alakjait tartják szem előtt. A magyarok pedig nagyon is a nézőtér felé hajolnak. Adva van egy cinikus város. Tes-sék, mulattasd! Cinizmussal? Kifütyülnek. Különös paradoxon hogy Pest érzelegni szeret. De viszont ráismersz a mai Pest-re, a komolyságtól, a komolyan vevéstől való szent irtózatban. Csak a felületeket szabad érinteni, mint fecske a víz színét. Minden bonyodalomnak jól kell végződnie. Minden alak kedves legyen. És a fő, hogy a végén megkapják egymást. Most világ-háboru van felebarátaim, öldöklés van, az emberi natura örvénylik előttünk. Fúj! Nem illő látvány. Kifordult belek, ne nézzetek feléjük. De aki jól mulattat, annak szívesen megbo-csátanak. Aki fölkelte érdeklődésünket, azt szeretjük. Pesti vagyok én is, minek nagyképüsködjem. Gábor Andor darabjában tehát szinpatikus törekvésként üdvözlöm, hogy minden törek-véssel mulattatni-akar." /48/

Az operettmese lehetetlenné teszi, hogy ezt a darabot irodalomnak tartsuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy né-hány finoman szellemes jelenet, néhány találó vonással raj-zolt a mindennapi életből ellesett epizódfigura ebben is van. Ügyes, és fordulatos mellébeszélés, jól gzerkesztett idill, amelyben a papirosfigurák néha meglepően természetes és em-beri mondatokat váltanak. Folytatása a Ciklámennek, és a Szépasszonynak, igénytelenebb azoknál, a társadalmi valóság-gal egyáltalán nem tart kapcsolatot, de nézőinek kétségtel-e-nül szerezhették kellemes és nyugodt negyedórákat. Nem iro-dalom, és mégis megvesztegetett még olyan szigorú kritiku-sokat is, mint Ignótus: ~~Nem~~ az író akaratán mulik, hogy az örökkévalóságnak irt-e, Shakespeare akkor is, ha nem akart mert egyénisége örökkévaló... "Gábor Andornak, akit igen

szeretek, s igen becsülök, tehát szívből kívánnám neki, hogy legyen: nincs ilyen, nincs ily minden korra becses egyénisége, de van ~~egy~~ egyénisége, mégpedig saját egyénisége, művelt, gondolkodó, intellektuális és csiszolt egyénisége, van finoman kárörvendő világszemlélete, élmésen rajtakapó emberismerete, tiszta, fürge és leleményes stilusa s hézagtalan tanulásban megerősödött irodalmi tájékozottsága. Ilyen írók írják Párisban azokat az aranyos és mulatságos darabokat, amelyekkel a kis színházak nem az utcaseprőket mulattatják, hanem a szerzőhöz hasonlóan művelt, pallérozott és filozófus nagyvárosi embereket..." /49/

Gábor Andor nagyon könnyelműen veszélyeztetette saját írói rangját ezzel az intellektuális, de mégis pehelykönnyű, szellemes, de nagyon jelentéktelen bohózzattal. Azt hihetnők, a Dollárpapa után Gábor Andor színműírói pályája fölfelé ível. Nem így történt. A mélypont még csak ezután következett.

Majd a Vica

Gábor Andornak két motívum segített létrehozni legjobb darabját és sajátos színpadi egyéniségét: egyrészt a komikus jellemek és szituációk ősi forrásvidéke, másrészt a kabarédarabok dramaturgiája. A Dollárpapa győzelmet jelentett a műfaj fölött, a kritika fölött, a közönség fölött. Joggal várhatnánk, hogy Gábor Andor megőrizve azt, amit elért, további kitűnő darabokban építse tovább eredeti színpadát. Nem így történt. Gábor Andor következő darabja a Majd a Vica ugyanezekből a forrásokból táplálkozva, ugyanezekkel az eszközök-

kel megírva, ugyancsak szellemes-humorosan, még A princhez viszonyítva is a leghitványabb ponyva. Amit Gábor Andor a morálkereső, a társadalombíráló, az okos, szellemes, és művelt drámaíró megteremtett, azt Gábor Andor a színpadi mestertember sietett aprópénzre váltani. Mesttségül talán csak azt hozhatnánk föl, hogy a közönségigény züllött a végsőkéig. Tény az, hogy a Majd a Vica közönségsikere már-már hisztéria volt. Az újságok napok alatt reagáltak a maguk módján erre a hisztériára. A körömlakk-hirdetéstől a politikai viccek poénjáig mindenütt feltűnik ez a két szó: "Majd a Vica!" A darab tulajdonképpen semmi más, mint egy nagy Fedák-szerep, Fedákról szóló pletyka, amelynek legfőbb vonzereje az volt, hogy Fedák Sári szobalányának szerepét Fedák Sári játszotta benne. Ősi bohózat-elem a darab magja, az urnője szerepében föllépő szolgáló története, aki végül is mindenki rovására s a maga hasznára fordítja a szerepcserét. Olyan ez a darab a Dollárpapához viszonyítva, mint a mesebeli tündérkisaszszony, akit tündérek látnak el mindenféle jóval, hogy aztán az utolsó tündér minden jót rosszra fordítson benne. Ha volt Gábor Andornak szégyelni valója, úgy az Előre című hazafias revü mellett a Majd a Vica hozzá méltatlan és szégyelni való. A bemutató előtt két hétig zárva voltak a színházak s a darab már a polgári forradalom után került színpadra. Ez a szituáció Gábor Andort magyarázkodásra és a maga mentségének keresésére késztette. Szini Gyula számára adott nyilatkozatát végig kell idéznünk, mert ez a nyilatkozat némi magyarázatot ad számunkra is: "- Kényelmetlennek érzem, hogy éppen ezekben a napokban kerül színre egy darabom, ezekben a napokban, amikor minden olyan írást amire figyelni kell és érde-

mes és szabad a kancelláriák táviratblankettáira írni. Képtelenségnek tartom, hogy egy író-társammal, aki most találkozik és beszélget velem, azzal a céllal, hogy ebből a beszélgetésből arcképet konstruáljon rólam, egyébről beszéljek, mint arról, ami őt is, engem is érdekel. És ez nem az, hogy én darabot irtam, és mi a véleményem erről a darabomról, és mit akarok, vagy várok tőle, hanem az, hogy Burián jegyzéket irt és mi a véleménye erről Wilsonnak és mit akar, és mit vár a világ ettől a jegyzéktől. Most, amikor minden frázist addig hangoztattak, amíg valóság lett belőle, valóság lett a világtörténet című klisé is. Most nagyszerű játék folyik ezen a színpadon, és én nem tudom a szememet másfelé fordítani, csak oda. Amíg a háború tartott, kissé jogosnak éreztem azt a - különben - beteges érdeklődést, amivel közönség és nyilvánosság a színpad felé fordul. Semmi e világon nem lehetett olyan futilis értéktelen, és silány, ami jobb, szebb és megnézni valóbb ne lett volna, mint az a förtelmes szagu komédia, amit mint nagy időket mutogattak nekünk, életünk régi rendezői és igazgatói, akik vagy elsüllyedtek már, vagy éppen most kényszerülnek a sülyesztő deszkájára állni, hogy mindörökké eltűnjenek. A tömeg-ösztönök mélyén mindig emberi igazságok lappanganak. Megértettem a háború éveinek ugynevezett konjunkturáját, az özőnlést minden szórakozás, mulatság, hejehuja felé még akkor is, ha ezek egyáltalán nem voltak elsőrangúak. Ha akárhogy, ha akármilyen fölületesen és aljasan éltek is az emberek, ez az élet még távolról sem volt olyan hiábavaló, és gyalázatos, mint az a halál amit vagy megköveteltek tőlünk, vagy amit nekik nap-nap után elnézniök muszáj volt. Most béke lesz, most remélem megváltozik ez a dolog. Vagy megszűnik ez a tulságos érdeklődés színház, szí-

nész, szinpadí író íránt, vagy úgy van, ahogy már régen sejttem, t.i. hogy közönségünk a kultura gyermek-korát éli s ezért csörgőt kíván szórakozásnak, csörgőt, amely csörög-csörög annyira, hogy a felnőtt fülét sérti már ez a kibírhatatlan lárma. Magát azt a tényt, hogy a közönség megy, vagy akár tódul a színházakba, még nem tartom beteges szimptomának, de hogy annyit beszélnek darabról, színházról, szinpadí szerzőről, azt már a tulzás jelei köré sorolom, s nagyon szeretném, ha elkövetkeznének azok az idők, amikor a színház és minden ami körülötte van éppen olyan simán tartoznék hozzá kulturéletünkhöz, mint a vízvezeték, vagy a villamosvilágítás... Tévedés azt hinni, hogy ha a színház ilyen csendes közszükségleti cikké válik, megszűnik az irodalommal való kapcsolata. Világ eleje óta úgy volt, és világ végéig úgy lesz, hogy a szinpadon két félét játszottak, olyat, ami csak szinpad, és olyat ami irodalom is. /Csak irodalmat soha, mert arra olvasót lehet kapni csupán, nézőt és hallgatót ellenben nem/. Shakespearé korában is minden este játszottak a londoni színházakban, de nem minden este Shakespearét, sőt, még Marlowot és kisebb legényeket sem. Ha nem lesz tele az emberek szája és füle a színházzal, az író, akit specifikus tehetsége vagy hajlandósága az emberábrázolásnak arra a furcsán egyoldalú, bár így is számtalan lehetőséget magába foglaló módja felé visz, ami a szinpad /az embernek csak beszédjén keresztül való ábrázolása/ az olyan író akkor is fölkeresi a színházat s megadja a színház kapcsolatát az irodalommal. Ma még másképp van; ma még a szinpadí szunyogokat elefántnak nézik, s kint a nem-színházi létben hiába sétálnak az elefántok, még szunyogoknak sem látják őket. Ebből származik az is, hogy engem most sokkal több kollegám keres fel azzal a kívánsággal,

hogyan nyilatkozzam arról, mi lesz, ha majd előadják a darabomat mint például Garami Ernőt, vagy Kunfi Zsigmondot azzal, hogy mondják meg, mit gondolnak, mi történik, ha majd a békét megkötötték. Pedig ez sem lényegtelen." /50/

Nagyon érdekes momentumokat őrzött meg Szini Gyula Gábor Andor gondolatvilágából. Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy Gábor sokkal okosabb volt annál, mintsem ne érezte volna meg, hogy a Majd a Vica-féle ártirodalom a forradalmas napokban két hét alatt anakronizmussá vált. Sokféleképpen eltulozták már Gábor Andornak a forradalmakban vitt szerepét. Ezeket az elképzeléseket szembesítenünk kell majd a tényekkel. Annyi azonban bizonyos, hogy a polgári forradalom után nem irt több könnyelmű és színvonalatlan munkát. Lehetetlen nem észrevennünk, hogy Gábor Andor, amikor kiszolgálta a közönség igényét, egyben mélyen megvetette ezt a közönséget. Nagyon élesen azonban sosem határolta el magát a forradalom előtt írott műveitől. Erre később még visszatérünk.

A Majd a Vica nemcsak a közönségnek tetszett, még a kritikások között is akadt aki dicsérte. A Nap egyenesen így ír róla: "Aki a mai rettenetes napokban szórakoztatni akarja és tudja a közönséget, a legnagyobb hálát és elismerést érdemli. Gábor Andor, kinek a háboru alatt egész sereg vidám darabját, számtalan tréfáját játszották a különböző színházakban, legelsősorban tarthat igényt erre az elismerésre. Majd a Vica című új darabja nem nagy igényű, de mindvégig mulatságos. Tudjuk, hogy Gábor Andor sokkal többet is tudna - hiszen egynémelyik kis tréfájában többet mond mint ebben a háromfelvonásosban... A közönség jól mulatott és néhány órára megfeledkezett Franchet d'Esperayről, kinek nevét a függöny felgördülése előtt és után sürűbben hallottuk, mint

a szerzőjét és a színészekét." /51/ Szinte ugyanezt olvashatjuk a Figaróban. "Gábor Andor ötletessége és nagyvonalu készsége kellett ahhoz a merészséghez, hogy darabot írjon az Én vagyok a Fedák Sári szobalánya című kupléból. A Zsazsa szobalányát annakidején annyira népszerűsítette ez a vidám kuplé, hogy kínálkozott az ötlet; bohózatot írni egy szobalányról és eljátszani a szerepet Fedákkal. Az ötlet már egyben a kész bohózat volt és ez a szereposztás: siker. Egy vidám este, melynél senki nem akar többet, sem az író, sem a színház és legfőképp nem a közönség, mely üküllést keres és kap a színházban. Bizonyos, hogy Gábornak nem esett volna nehezére egy kissé bonyolultabb mesét kitalálni, de minden mesterkéeltség csak gyöngítette volna a hatást, mely így frappáns." /52/

Ezek a lapvélemények éppenugy a közönség izlését szolgálják ki, mint maga a darab. Adalékok, hogy megértsük azt az időszakot, amely Gábor Andort és sok másokat is izléstelen könnyelműségre készített. Csakhogy ez az időszak nem tartott sokáig. Gábor Andoron kétfelől is bosszút állt a könnyelműség. A háboru alatt fokozatosan felhámozódtak azok a szellemi töltetek, amelyekből a Tanácsköztársaság bukása után a hatalomra jutott fasizmus ideológiája kialakult. Az egyik, akkor még jelentéktelen prae-fasiszta gócpont a Milotai István szerkesztette Uj Nemzedék című folyóirat volt. /A Tanácsköztársaság első között tiltotta be, a keresztény kurzus halálból napilapot csinált belőle. Szerkesztőváltozás után a lap egyébként fasiszta színezetét megőrizve egy időre klerikális-legitimista vonalra csuszott át,/ Az Uj Nemzedék még a háboru alatt tűz alá vette a haladó gondolkodású írókat, külö-

nösen pedig a zsidószármazásukat. Vissza-visszatérő vádjuk volt, hogy a zidók elfoglalták a sajtót és a színházakat. Gábor Andort könnyelműsége kiszolgáltatta az Uj Nemzedéknek: "...tele van együgyű emberek idétlen dadpgásával, mamlasz ügyefogyottságával, bornirt ötleteivel. Gábor nem nevetséges-sé, vagy visszataszítóvá igyekezett tenni az együgyűséget, hanem felvidítani, megkacagtatni akarta vele a publikumot. Nem kegyetlen véstörvénytörvényt ül az ostobák diszpéldányai felett, hanem kedélyes baráti rokonszenvvel vonultatta fel őket a nézőtér gyönyörködtetésére. Hát ezt én nem értem. Hiszen Gábor Andor intelligens, művelt koponya, gyakran olvastam szellemi fölényt eláruló cikkeit, emberismeretről és helyes ítélőképességről tanuskodó elkeseredett gondolódásait. Róla sokmindent elmondhatnak az ellenségei, csak azt nem, hogy ostoba volt... Nem értem, nem értem Gábor Andor irói ambicióját." /53/

A másik oldalról még veszedelmesebb visszhangot váltott ki. Majd a Vica. Az akkortájt alakult, nagyon igényes és színvonalas színházi és irodalmi szemle, a Thália így intézte el: "Drégely Gábor komédiája 'Egy férj aki mindent tud' és Gábor Andoré a 'Majd a Vica' négy hónapon keresztül telt házakat 'csináltak'. Ezek az elnagyolt orfeumi bohózatok elkeseredetten vagy gunyosan mutatnak arra, hogy nálunk ilyen is lehet." /54/ Gábor Andor ellenérzést váltott ki maga iránt az írók egy részéből s a Tanácsköztársaság nagyon is puritán s rendkívül igényes kulturális légkörében nagyon rossz ajánlólevél volt a forradalmat közvetlenül megelőző izléstelen sikere.

Gábor Andor így emlékezett vissza később: "Jaj bizony, polgári író lett belőlem, ajajaj, a publikum mulattatója. S közben folyton fájt a szívem a komolyság felé, de a komoly műveim megbuktak. Az első darabom Palika kivételével amelyet Klebelsberg Kuno parancsolt le a Nemzeti Színház műsoráról. A közönségnek tetszett, de neki nem, de ő volt az erősebb, mert ő kultuszáállamtitkár volt." /55/ Nádass József a Tanácsköztársaság alatt beszélgetett vele erről a témáról, s így emlékszik vissza Gábor Andor véleményére: "...ha jobban megnézi a legtöbb vacakot, amit eddig irtam, kiderítheti, hogy az bizony álruhás vacak. Persze voltam könnyelmű is, és könnyű dolgokat is irtam, de a legtöbb úgy nevettegetett, hogy a végén tudja az olvasó, a néző, a hallgató, hogy miért kell nevetnie. Igenis, miért tagadnám, derűt akarok adni az embereknek, nevetést. Mi van ezen szégyelnivaló? Az író nem csak tragikus szituációkkal gondolkoztatja el, rázza fel az embert. Van, aki a nevettegetés útján ezzel a látszólagos kerülővel jut el ide. Ha jól csináljuk, ugyan úgy célt érhetünk, mint a pátozzsal. Fiatal elvtársam, a gunynak is van pátozza. Van bizony. Én a legjobb munkáimban éppen ezt próbálom meg..." /56/

Az irodalomtörténet feladata, hogy Gábor Andor színpadi művei közül kiválogassa melyik az "álruhás vacak", és melyik az igazi vacak. Egy azonban bizonyos; a polgári forradalom után Gábor Andor nem könnyelműsködött többet. Ezt jelzi, hogy felhagyott az operett-szövegírással. Ehelyett operaszöveget írt Nádor Mihály zenéjére, Anatole France a Néma Asszony című művéből. Ezt nagy sikerrel mutatta be Medgyasszai Vilma akkor alakult színháza 1919 február 11-én. /57/

1918-ban irt még egy egyfelvonásos szindarabot Hazafelé címmel. Ez a darab azonban, sajnos, elveszett. Diószegi András úgy véli, hogy ez "...az összekötő láncszem is Gábor Andor 1919 előtti polgári színműírói és az emigrációban kifejtett drámaírói tevékenysége között." - mert "...komolyabb színpadi műfajokban is megpróbálkozik olyan művet írni, amely a forradalomról, s a forradalomért szól." /58/ Ha az egykoru sajtóból megpróbáljuk reprodukálni a darabot, erősen kétségesse válik Diószegi András véleménye. "Gábor Andor "Hazafelé" című megkapó drámai képpel szerepel a műsoron. Egy utszéli orosz kocsmában a bolsevizmus idején játszódik a kis dráma, s hazafelé tartó magyar véreink szenvedését tárgyalja. /59/ "Gábor Andor irt egy mulatságos, színes, a kis színpadon is elég nagy igényű orosz históriát. /'Hazafelé!'/ három menekülő fogoly tisztről, akik közül kettő úgy menekül, hogy adja a marcona bolsevikit, és az orosz kereszt s két szál gyertya mellett majdnem lelövi a harmadikat, mignem kiderül, amit a néző helyesen sejtett, hogy testvérek ők, és együtt vágatnak el a karácsonyi éjszakába." /60/ "Háborus darab ez, de tulajdonképpen csak most aktuális igazán. A hazatérő magyar hadifoglyokról szól, akik éveken keresztül sinylődtek keserű hontalanságban távol a hazától és családjuktól. És lobogó erővel tör föl bennük a vágyakozás - hazafelé... Nincs hatalom, nincs akadály, amitől visszariadnának, csak egy cél, egy vágy él a szívükben: hazafelé! Hazamenni, viszontlátni a kis családot, a délibábos rónát, a rengő buzatáblákat, a kék vizeket és a ragyogó magyar eget. Gábor Andor is három ilyen hazavágyó foglyot szerepeltet a darabjában. Egy orosz kiskocsmába vendég tér be. A kocsmá-

ros bizalmatlansággal fogadja, de a csengő arany láttára mégis szívesen szolgálják ki. Majd nyugodni készül a vendég, mikor lódobogás hallatszik és két vörösgárdista ront be a kocsmába és a vendéget igazolásra szólítják fel. Miután a papirjai nincsenek kiállítva, rögtön vértörvényszéket tartanak fölötte és a szovjet nevében halálra ítélik. A vendég megdöbben, - ime, mindennek vége. Már benne volt a mámorító tudatban, hogy megy hazafelé. S most ott áll a bubos kemence mellett bekötött szemmel s hallja, hogy hogyan alkudozik a két bolsevik a kocsmárossal a ruhájáért. A kocsmáros és a felesége rémülten távoznak a kocsmából, nem akarnak tanui lenni a rettenetes embergyilkolásnak, s ekkor egy frappáns fordulatban kiderül, hogy mindhárman szökött magyar hadifoglyok. Az álbolsevikiek csak azért játszották végig a komédiát, hogy a halálraitélt eladott ruhája árából tovább folytathassák az utjukat - hazafelé! De most már erre nincs szükség. A vendégnél van elég pénz. A kocsmárossal elhitetik, hogy a vendéget, mivel veszedelmes kém, beviszik a városba a szovjet elé, így még egy lovat is sikerül szerezniök s akkor hárman együtt folytatják az utjukat, a drága Kanaán felé - Hazafelé..." /61/ A Színház és Divat egyik előző száma már ugyanis közölt egy anekdotát Kókény Ilonáról és Gábor Andorról, amelyből mint egy értelmező szótárból, megtudhatjuk, hogy Gábor Andor köreiben a bolsevik szó rablógyilkost jelentett. /62/

Ezekből a tartalmi ismertetésekből kiderül, hogy a Hazafelé még a szakadék tulsó partján keletkezett. Gábor Andor ekkor még nem értette az Októberi Forradalmat. Gondolatvilága polgári gondolatvilág maradt. Az egyetlen előremutató momentum a témaválasztás megkomolyodása és a föltételezhető

igényesség a megvalósításban.

Gábor Andor több darabot nem irt az emigráció előtt. A színházzal való kapcsolatára később még vissza kell térnünk.

Gábor Andor színműírói pályájának ive töredezett és logikátlan. Első társadalmi drámái nagyigényű és meglepően éles tehetségétől árulkodnak, azután a közönség igényének megfelelő bűvészmutatványokkal szórakoztatta a nézőket. A háboru alatt a közönségigény elzüllesztésével párhuzamosan írásai demetálódtak, s mégis ekkor írta meg a Dollárpapát, amelynek tiszteletreméltó helye kell hogy legyen szatirikus irodalmunk és a magyar dráma történetében. Éppen ezért hiányérzetünk támad: tehetségének elfecsérlését és aprópénzre váltását kell számonkérnünk a szerzótől. A pálya mélypontjait nem magyarázza meg kellőképpen az üzletszínházak jellege és a közönségigény. A hiba Gábor Andorban is volt. Nihilizmusa amely semmibe vette a világot, szellemi fölénysége amely az életet értelmetlennek, s az embereket ostobának láttatta vele, megakadályozta, hogy a napi sikereken tulivelő pályát futhasson be. Maga is megelégedett azzal, hogy mulattat.

Egy dologról azonban nem szabad elfeledkeznünk. Gábor Andor harmincöt éves volt, amikor színműírói pályája az emigráció miatt gyakorlatilag lezárult. Nagyon fiatalon lett ünnepezt és sikeres szerző, s más műfaju munkái alapján biztosnak látszik, hogy írói gondolatvilágának elmélyülése és megérése csak ezután következett be. Nem érdemes találgatnunk milyen lett volna az a dráma, amelyet Gábor Andor a Tanácsköztársaság élményei, a börtön és az emigráció embercserélő napjai után irt volna. Az életmű töredékes maradt s így csak két lényeges következtetésre kell szorítkoznunk. Az első az, hogy Gábor Andor tehetségében adott volt egy jelentős és

figyelemreméltó drámairó, de a kedvezőtlen körülmények és a világnézeti zürzavar miatt nem tudott kibontakozni. A másik lényeges gondolat, hogy a mű önmagáért beszél, s hogy ami ebben a kusza és zürzavaros írói utban érték, azt nem szabad hagynunk az értéktelentől kompromittálódni. Sajnálkozva afölött, hogy Gábor Andor nem bontakoztatta ki kétségtelen tehetségét, meg kell védenünk és meg kell őriznünk munkáiból mindazt, ami érték, mindenekelőtt a Dollárpapát.

Gábor Andor szinte minden műfajt kipróbált, mondanivalójának kifejezésére, a Palika bukása után arra a következtetésre juthatott, hogy számára az önkifejezésnek nem a dráma a leglényegesebb eszköze. Kisérlet volt ez is számára, s darabjai a tehetség s a szinpadi lehetőségek teherbiráspróbái. Az eredmény nem lehetett megnyugtató, még a háboru alatt a prózai műfajba tette át gondolatvilágának súlypontját. Az időszak egészében amikor szindarabjait írta, kereste önmagát, saját helyét a világban, s keresése eredménytelen maradt. Tisztázataán világlátása alapjairól legjobb teljesítményeinél többet nem is várhatunk tőle.

JEGYZETEK

1. M.Színháztörténet szerk.: Hont Ferenc Bp., 1962. Gondolat.
2. A teljesség igénye nélkül, pusztán jellemzésül néhány adat:
Kacsóh-Pongrácz: Mary-Ann /operett/ társszerző: Hajó Sándor
1908, Király Színház.
Szirmai: A maxikói lány /operett/ Tsz: Rajna Ferenc
1912. Király Színház.
Bútykai: Hamupipőke /mesejáték/ Tsz: Bakonyi Károly
1912. Operaház.
Lehár: Éva /operett/ Fordítás.
1913. Király Színház.
Egler: Cserebogár /operett/ Fordítás.
1914. Király Színház.
Kálmán: Tatárjárás /operett/ Tsz: Bakonyi Károly
1914. Király Színház.
Oscar Straus: Legénybucsu /operett/ Fordítás.
1916. Király Színház.
Oscar Straus: A csokoládé katona /operett/ Fordítás.
1916. Népopera.
Szirmai: Az ezüst pille /énekes bohózat/ Átdolgozás.
1916. Fővárosi Nyári Színház
Kálmán: Csárdáskirálynő /operett/ Fordítás.
1916. Király Színház.
Lehár: Csillagon bolondja /operett/ Fordítás.
1916. Népopera.
Szirmai: Mágness Miska /operett/ Tsz: Bakonyi Károly
1916. Király Színház
Stojanovics: Padlásszoba /operett/ Átdolgozás.
1917. Városi Színház.

- Fall Leó: Sztambul Rózsája /operett/ Fordítás.
1917. Király Színház.
Szirmai: Gróf Rinaldó /operett/ Tsz.: Bakonyi Károly
1918. Király Színház.
Szirmai: "Kék orgonák" /operett/ Szöveg és versek
1918. Bervárosi Színház.
Gábor Andor - Nádor Mihály: Néma asszony /opera Anatole
France nyomán/
1919. Medgyasszai Színház.
3. Schöpflin Aladár: Gábor Andor és Liptai Imre: A sarkantyú,
a Nemzeti Színházban. Vasárnapi Ujság 1912. 46. szám.
 4. Sz.L.: A sarkantyú /a Nemzeti Színház bemutatója/ a Hét
1912. 46.szám. /Sz.L. - Szabolcsi Lajos. Gulyás: Iróai Ál-
név Lex./ *Szén: még: Diószegi András: i.m.*
 5. Schöpflin Aladár: Nyári darabok a Magyar Színházban és a
Vigszínházban Vasárnapi Ujság 1914. 20. szám.
 6. Pesti Napló 1914. szept.6.
 7. Pesti Napló 1914. szept.13.
 8. Pesti Napló 1914. szept.15.
 9. Név nélkül. Pesti Napló 1914. szept.17.
 10. Fenyő Miksa: Palika. Nyugat 1915. 1239.old.
 11. Diószegi András: Gábor Andor: Színművek előszava Budapest
1959. Szépirodalmi.
 12. Fenyő Miksa: Idézett mű
 13. Szini Gyula: Palika. Pesti Napló 1915. okt.17.
 14. -s -s: Palika Magyar Kultúra 1915. 20.szám. /-s -s isme-
retlen, IÁL.-ben nem szerepel./
 15. Szén: Színházaink. Élet 1915. 45.szám. /Szén - Andor József
József IÁL./

16. Dr.Várdai Béla: Visszatekintés a színházi évedra. Magyar Kultura 1916. 549. oldal.
17. Név nélkül. Magyar Kultura 1916. 96.old.
18. Név nélkül. Magyar Kultura 1915. 22.szám.
19. K.L. Brook: Ökörszem ur /bohózat/ Fordítás 1915. Magyar Színház.
20. Montague Glass: Pollák és Wollák /vigjáték/ Átdolgozás. 1915. Magyar Színház.
20. Szereposztás: Lehotai: Góth Sándor
Magda	Góthné, Kertész Ella
Inas	Győző Lajos
Soför	Fodor Artur
Szakácsnő	Haraszti Hermin
Szobalány	Horváth Lenke
A kegyelmes ur	Fenyvesi Emil
Szendrei	Szeremi Zoltán
Szendreiné	Bánki Judit
Portás	Sándor Antal
21. dr. Várdai Béla: Téli színházi esték Katholikus Szemle 1916. 3. szám.
22. b.f.: Ciklámen Élet 1916. 6. szám /b.f. - Boros Ferenc /IÁL./
23. Dr.Fitz Artur: A Ciklámen Magyar Kultura 1916. 134. old.
24. Bródy Miksa: Ciklámen. Pesti Napló 1915. dec.19.
25. A.Z.: Ciklámen. Az Est 1915. 354. szám. /A.Z. - ismeretlen, lehet, hogy Ambrus Zoltán./
26. Bárdos Artur: Gábor Andor: Ciklámen. Nyugat 1916. 1. 60.o.
27. Neue Zürcher Zeitung 1916. 722. szám.
28. Neues Wiener Tagblatt 1916. 113. szám.

29. Idézi: Diószegi András: i.m.

30. Szereposztás: Benedek

Mariann

Ilka néni

Rozika

Heirich

Heirichné

Forbát

Bogáti Félix dr.

Ügyvéd

Péter

Odry Árpád

P.Márkus Emilia

Cs.Alszegi Irma

Bajor Gizi

Bartos Gyula

Kiss Irén

Rózsahegyi Kálmán

Kürthy György

Bónis Lajos

Szőke Lajos

31. Szini Gyula: Szépasszony. Nyugat 1916. II. 795.old.

32. Á.Z.: Szépasszony. Az Est 1916. 322.szám /A.Z. ismeretlen - lehet, hogy Ambrus Zoltán./

33. Erdélyi Számle 1917. 3.szám- Prager Tagblatt 1916. 26.sz.

34. Dr.Várdai Béla: Visszatekintés a színházi évadra Magyar Kultúra 1917. 13-14. szám.

35. sz.gy.: A dollárpapa. Pesti Napló. 1917. febr.4. /sz.gy.- Szini Gyula IÁL./

36. dr. Várdai Béla: Színházi ujdonságok. Magyar Kultúra 1917. 19.szám.

37. Szereposztás: Hoffmann Tamás

Koltay János

Koltayné

Koltay Kató

Koltay Gizi

Szekeres Jenő

id.Kercheligheti

ifj.Kercheligheti

és még sokan mások.

Gyárfás Dezső

Boros Endre

T.Forrai Erzsí

Fényes Annuska

Pécsi Blanka

Törzs Jenő

Z.Molnár

Tarnai

- 37/b. Idézi: Gáspár Margit: A muzsák neveletlen gyermeke Bp.
1963. Zeneműkiadó.
38. dr.Várdai Béla: Színházi bemutatók. Katholikus Szemle 1917.
6.sz.
39. sz.gy. Idézett kritika.
40. Diószegi András: i.m.
41. Színházi Élet 1917. 7.szám. /Dollárpapa-szám./
42. dr.Várdai Béla: Színházi bemutatók. Katholikus Szemle.
1917. 6. szám.
43. dr.Várdai Béla: Visszatekintés a színházi évadra. Magyar
Kultúra 1917. 13-14. sz.
44. Salgó Ernő: Dollárpapa. Magyar Figyelő. 1918. 369.o.
45. Nemzeti Ujság 1921. jan.12.
46. Pesti Napló 1918. márc.15.
47. Szereposztás: Milike
Kelem Mária
A Pricz
öreg herceg
Szegedi Bernát
Werner Hugó
Báróné
Amália
Varsányi Irén
Góthné, Kertész Ella
Kertész Dezső
Fényvesi Emil
Hegedüs Gyula
Góth Sándor
Haraszi Hermin
Kálmán Erzsé
48. /hl/: A princ. Pesti Napló 1918. márc.16. /hl/-Hatvany La-
jos/
49. Ignótus: A Princ. Világ 1918. márc.16.
50. Szini Gyula: Gábor Andor és új darabja. Figaró. 1918.X.16.
51. Név nélkül. A Nap 1918. nov.12.
52. /-i/: Gábor Andor darabja a Magyar Színházban. Figaró 1918.
6.szám. /-i/ - ismeretlen, lehet, hogy Szini Gyula.

53. Rbz: Krónika. Uj Nemzedék 1918. 41-42-szám. /Rbz. - Roboz Imre IÁL./
54. Kázmér Ernő: Színház Thália 1919. 1.szám.
55. Gábor Andor: Köszönöm, köszönöm. Szabadság, 1949.jan.21.
56. Nádasz József: Láng és korom. Bp.1961. Szépirodalmi.
57. Világ. 1918. november 7., Pesti Napló 1919. febr.11.
58. Diószegi András: i.m.
59. Színház és Divat 1918. 44.szám.
60. Lendvai István: Bemutató a Belvárosi Színházban. Figaró 1918. 9.szám.
61. Színház és Divat 1918. 48.szám.
62. Színház és Divat 1918. 4. szám.

Gábor Andor prózairói fejlődésének vázlata 1918-ig.

Gábor Andor prózairói tevékenysége nagyon hosszú időn át nem választható el főfoglalkozásától, az ujságírástól. Fiatal korában, főleg egyetemi évei alatt irt néhány novellát, ezek azonban későbbi műveivel alig hozhatók kapcsolatba. Részint a "népnemzeti" iskola romantikus-anekdótikus témavilágának és stílusának utánérzései, részint pedig Thury Zoltán fojtott levegőjű parasztnovelláira emlékeztetnek. A cselekmény központjában mindig tragikus esemény, legtöbbször halál áll. Gyakran kisgyerek halála, hogy még meghatóbb legyen. Szentimentális, érzelgős írások, nincs közülük se az irodalomhoz, se pedig a szerző később kialakult egyéniségéhez. A líra tárgyalásánál már szó esett arról, hogy Goda Gábor és mások is példamutatón forradalmi műveknek tartják ezeket a tollgyakorlatokat. Ezzel a vélekedéssel nem érdemes polemizálni. Gábor maga-magát háta mögött hagyta el ezektől a zsengéktől, mikor 1906 táján teljesen föl hagyott az ilyenfajta "novellák" írásával. Prózairói teljesítményeihez nem ez az út vezetett.

A prózairói pálya megértéséhez mindenekelőtt Gábor Andor ujságírói tevékenységének ismerete segít bennünket. Köztudott, hogy a századforduló után az un. tárca tuljutott lehetőségeinek csúcán. A napilap-kinálta és értékeket létrehozó új műfaj az epigonok kezén elkopott, tartalmatlanná vált és formailag eljelentéktelenedett. Ugyanakkor a hírlapok száma s ennek következtében az igény erre a jellegzetesen ujság-műfajra egyre nőtt. Modern irodalmunk írói, akik többségükben ujságírók is voltak, akarva-akaratlan rákényszerültek művelésére s

eredeti látásmódjukkal, témavilágukkal és stílusukkal megváltoztatva-megőrizve újra az irodalom színvonalára emelték a tárcát. Ennek a folyamatnak egyik létrehozója Gábor Andor. Ő a műfajt humoros-szatirikus elemekkel ujitotta meg.

Humoros tárca persze korábban is volt. Sőt, számszerint talán ez volt a leggyakoribb. Mikszáth Kálmántól Sipuluszig nagyon sokan művelték. Rákosi Viktor-Sipulusz az anekdotikus stílushatáron belül minden lehetőségét kiaknázták már, s egyben le is járatta az egészszet. Gábor nem ehhez a hagyományhoz kapcsolódott. A kabaréművekről szóló fejezetben részletesen szó esett Gábor humorának és satirikus látásmódjának új minőségéről. Itt elég utalnunk arra, hogy nála a világot realisztikusan elfogadó anekdotikus ironia helyébe az indulatos guny, majd a ~~szarkaszkodás~~ szarkazmus lép, s az előző korszak "etimológiai" szóhumorának helyébe megteremti a maga intellektuális, groteszk nyelvi humorát. Egyben a humor témavilágát urbanizálta s kiszélesítette az emberi élet és tevékenység minden területére.

Gábor Andor prózairói munkásságának kezdetei nem is tekinthetők irodalomnak, ha az irodalom fogalmát leszűkítve értelmezzük. A korszak irodalomfölfogása azonban általában nem volt ilyen leszűkítő jellegű. /Még a Nyugaton belül is csak annak ún. esztéta-szárnya ragaszkodott a tiszta irodalom eszményéhez./ Eleinte Gábor az újságírást "emeli meg", közelíti az irodalmi műfajokhoz. Ennek a törekvésének eredménye a Pesti sirámok című kötet, amelynek anyaga a Hét tárcarovatában gyűlt össze. A folyóirat liberális szellemének megfelelően elfogadva az adott társadalmi valóságot, közhasznú javítani akarással gunyolódott az észszerőtlenül

berendezett világ felett, különösen pedig azokat a kényelmetlenségeket és értelmetlenségeket vette célba, amelyek a nagyvárosiasodó Budapest fejlődésének anarchikus vonásaiból keletkeztek. A kötet alapvető vonása, hogy az egyes írások mindig valamilyen aktualitáshoz kötődnek. Ez az aktuális jelleg az ujságírás elengedhetetlen, s félreismerhetetlen műfaji sajátossága. Ezért volt igaza a Vasárnapi Ujság recenziójának: "Ügyes kis cikkecskék, egy könnyű fegyverzetű ujságíró tollával írva."^{1/} A Hét munkatársát "ragyogó ötletességű humoristának, és "szatirikus, bölcs ujságíró"-nak nevezi.^{2/} Joggal. Ezeket a cikkeket a bennük megnyilvánuló egyéniség s a pontosan találó, szellemes humor messze az átlagos ujság-nívó fölé emelik. Ehhez a nivós ujságíráshoz képest is emelkedést s egyben az irodalmisághoz való továbblépést jelent a következő kötet a Mit ültök a kávéházban. Másutt már jeleztük a szemléleti változást: polgári liberalizmusból a morális célzatu anarchizmus felé. Ha az előző kötet arról szólt, mit kellene megváltoztatni a fővárosban, a másodiknak végkövetkeztetése, hogy legjobb lenne felgyújtani az egészet. Az elvi, gondolati változás mellett a legfigyelemreméltóbb az aktualitás jellegének megváltozása. Ebben a kötetben az aktualitás már csak azt a célt szolgálja, hogy az író az adott jelenségtől elrugaszkodjon s annak kapcsán közölje a maga általános érvényű gondolatait. Ez a módszer pedig a cikkeket távolítja az ujságírástól, s közelíti a szépirodalomhoz.

A prózairó Gábor Andor - a többi műfajhoz hasonlóan - nagyon nehezen talált rá a eredeti írói önkifejezés eszközeire. Fokozatosan irodalmi jellegűvé váló humoros publicisztikája önmagában nem elégítette ki ambícióit, mert nem

bizonyult alkalmasnak egyénisége maradéktalan kifejezésére. Utólag azonban ismerve írói fejlődésének spontán logikáját, azt kell megállapítanunk, hogy ebben a fázisban kialakult eredeti művészetének egyik legfontosabb komponense. Fő műve a Bécsi levelek egyik eredője éppen ez az aktualitáshoz többé-kevésbé kötődő félig írói, félig ujságírói teljesítmény.

A háboru alatt új fejlődési szakaszt figyelhetünk meg Gábor prózájában. 1916-tól kezdve tárcá-novellák mellett tisztán irodalmi jellegű műveket kezdett írni. Ezeknek egyik része humoros munkáihoz kötődik. Ilyen például a Kacsavadász című novella, pontosabban groteszk. Ilyen jellegű első regénykísérlete is, az "Untauglich ur". Ahogy korábban az újságcikket, most a kabarétréfát "emelte meg", próbálta elmélyíteni. A kisműfajokban sikerrel. A regénykompozícióval azonban nehezen birkózott meg. Első regénye laza szövésű, bohózáti elemei nem illeszkednek szervesen az egészbe, s az írói ökonómia hiányaért csak kevéssé kárpótol a regényt összetartó gunyos indulat. Dühös háboruellenessége mégis figyelemreméltó. Rá is förmed a Katolikus Szemle: "Legújabb elbeszélő irodalmunk megteremtette a háborus állapotok komikus regényét is Untauglich ur személyében. Gábor Andor az itthonmaradottaknak ezt a komikus alakját a pesti zsidóbankfiúk közül vette... némely tulzásait leszámítva - kétségtelenül az életből van ellesve és igazi hűséggel /de az is igaz, hogy nem valami finom művészettel/ megrajzolva... kevés értékű, mert a guny és a komikum amely benne megnyilvánult, alantjáró, felületes és üres. Az író nagy és komoly dolgokat csak félvállról vesz. Nem tudjuk, vajjon a katonaságtól

huzódozó bank-fiukat parodizálja-e, vagy a háboru borzalma-
it gunyolja markalfi nyersséssel... szánakozó, vagy bosz-
szankodó mosolyt kelt." ^{3/} Lapszemléjében dr. Várnai Béla
se felejt el ledorongolni a regényt. "Bohózáti cselekménye
van, olcsón mulattató jelleggel, a mélyebbre utalás nélkül...
laza szerkesztésű krokisorozat... egy azokból, akik mint ke-
reszténygyalázók nagyon helyénvalók az Egyenlőségben, de nem
valók a Herczeg Ferenc szerkesztette Új Időkbe." ^{4/}

A konzervatív kritika háboruellenessége miatt haragu-
dott erre a könyvre, s kifogását esztétikai érvekbe próbál-
ta csomagolni. Dühös elfogultságukban nem ismerhették föl
a lényegét, s főleg nem az írói kísérlet érdemeit. Diósze-
gi András helyesen ismerte föl, hogy Az Untauglich ur tu-
lajdonképpen terjedelmes pamflet. ^{5/} "...írónikusan, szatiri-
kusan kiélett helyzetrajz és jellemkarcolat, az egyes jele-
netek kiképzése, hangulata, stílusa olyan mint egy-egy
önálló tárcsa, de rajta van a színpadon járatos szerző kezé-
nek a nyoma is. A regény tulajdonképpen egy gunykép-sorozat,
amelyben Untauglich ur rikitó plakátfigurája mintegy önma-
gát megsokszorozva lép az olvasó elé. A színpadi ötletesség,
a helyzetkomikum adta lehetőségek, a burleszkelemek bőséges
kihasználása, sajátos szint, műfaji hangsúlyt ad a regény-
nek. A könnyedség azonban ezuttal is, mint ahogy a tárcában
és a kabaréban is, csupán csak álca, mögötte egy társadalom-
kritikai fintorra lehetünk minduntalan figyelmesek...A kép
gyors, vázlatos, sietve rajzolt - de mindenütt pontos,
találós, hiteles. Benne már az a "destruktív" szellemiség,
amely a bátor publicista Gábor Andor legfőbb értéke."
Az Untauglich ur művészi megoldását tekintve csak kísérlet.

Az a kísérlet azonban a későbbi teljes értékű művészi alkotások felé mutat.

Gábor a háboru alatt is irt tárca-novellákat, ezeknek egy része kötetbe gyűjtve is megjelent. ^{6/} A korábbi munkákkal összehasonlítva nagyon fontos momentumra figyelhetünk föl. A "kabarészerző" tárcáiból teljesen eltűnik a humor. A korábbi írásokhoz csak az köti őket, hogy középpontjukban továbbra is az író személyes indulata van. A gondolatvilág egy tőről fakad, a háborutól iszonyodó lirájával, de érdekes módon míg a versekben egyéni fájdalmát, gondolati absztrakciók mögé rejti, a novellákban lírai közvetlenséggel vall személyes fájdalmairól. Van ezek között az írások között néhány szívet-szorítóan szép, maradandóan formált novella /pl. Szaladj, Egylábu!/, legszebb az akkor kiadatlan maradt, formátlan-torz és befejezetlen Egy elkezdett háborus napló. Az egyes írások értékénél azonban fontosabb számunkra, hogy ekkor rendszereződött össze a Bécsi levelek másik komponense, a világ borzalmainak személyes fájdalommá való átélése.

1917-ben a háborus világ szorítása alatt érett először nagyobb megvalósított kompozíció Gábor életművében. Meghalni jobb című hosszabb elbeszélése már érett prózairóra vall. Móricz háboruellenes írásaival rokon téma, a szerkezet pedig kitűnő. Nagy írói ökonómiával sikerült Gábornak három "cselekményterületet" úgy összefogni, hogy a formai megoldás önmagában is tartalmi motivummá válik, s kifejezi a háborus pusztítás értelmetlenségét. Az Érdekes Ujság husvéti különlényomatként juttatta el olvasóihoz ezt az írást, ami világosan mutatja, hogy fölismerték a magas művészi kvalitását.

Ugyancsak 1917-ben keletkezett Gábor Andor jó családból való regénye a Doktor Senki. Családfája valahol Balzac karrier-regényeinél kezdődik s a fényes rokonság Stendhal, Maupassant, Keller, Molnár Ferenc és Bródy Sándor. A két szülő, a Szépfiu és a Nap lovagja. ~~Felnézést, mindketten férfiak!~~ Ennyi ős láttán föltétlenül utánérzésre kell gyanakodnunk. Igen ám, csak hogy az ilyen karriertörténet vándortéma, amely az új és újabb feldolgozások során az írói tehetség hatására új és új momentumokkal képes gyarapodni. Gábor is hozzáad valamit az egyéniségéből: jellegzetes szatirikus indulatát. Hasonlóan szinpadi műveihez, a mellékalakokat, a környezetet, az atmoszférát itt is nagyon érzékletesen tudta ábrázolni. Tehetségtelen és tehetségtelensége következtében nagy karriert elérő főhőst azonban nem tudta hitelesen megalkotni. A Semmit nem lehet a Semmivel ábrázolni. Doktor Senki végig csak írói tendencia marad, nem lesz belőle élő ember. Ez a művészi gyöngeség éppen a könyv leglényegesebb momentumát kezdi ki, a társadalomábrázoló és a társadalmat bíráló szándékot. Kitűnően megírt részleteket kapunk, s a regény mégse igazán meggyőző. A könyvvel kapcsolatos vélemények megoszlanak. Illés Béla szerint "jelentős, realista regényíró" műve, "a könyv politikai hitelessége épp oly vitánfelül álló, mint nagy művészi kvalitásai." Mindebben igaza is van, kivéve a realizmus említését. Nem realista mű, századfordulói prózairásunk naturalista-társadalomkritikai vonulatához kapcsolódik.^{7/} Schöpflin Aladár egykorú kritikája - bár látszólag elismerő - tulajdonképpen az olvasmányos lektűr műfajába sorolja. "Az egyes jeleneteknek mulatságos és valószínű ábrázolásában van a regény legnagyobb értéke... Hasonló értékű a regény elbeszélő hangja, amely könnyed

és fordulatos, a jelenetek hangulatához alkalmazkodó, a torzításban és gunyban mértéket tartó. Művelt és disztingvált ember hangja ez. Az ilyen, főképpen szórakoztatásra irt könyvek olvasása után sokszor érzünk némi röstelkedést, mint ha hozzánk méltatlan, alacsonyrendű társaságban mulattunk volna. Gábor regénye után megmarad az a jó érzésünk, hogy akivel mulattunk, az művelt és kellemes ember." ^{8/} Schöpflin kritikája egyébként a regény társadalombírálatát teljesen kilugozza, azzal, hogy a karrier-történetet önmagában, mint időn és társadalmon kívüli műfajt fogja föl. Vele szemben kétségtelenül igaza van a társadalombírálatot hangsúlyozó Illés Bélának. A regény pedig mindkettőjüket igazolja. A főhős körül bonyolódó kalandos történet romantikája a lektűr színvonalán mozog - ugyanakkor a levegővel lélekző mellékalakok s a változó színhelyek találó atmoszférarajza jóvoltából művészileg kitűnően megjelenített s nagyon találó újjáteremtett képét kapjuk a dualizmus kori Magyarországnak. Mindenesetre a Doktor Senki Gábor Andor legnagyobb szabásu prózairói vállalkozása a forradalmak előtt. Tulajdonképpen fiataalkori mű, harmincnégy éves prózairó munkája. Ha ezt nem felejtjük el figyelembe venni, nagyon megnő a szemünkben. Ettől függetlenül is érdekes, izgalmas, olvasmányos s egy regény megítélésénél ^{ért is figyelembe kell venniük.} ~~(azért ezek se utolsórendű dolgok).~~

1918-ban újra regényt irt Gábor Andor, mégpedig folytatásos regényt a Pesti Napló számára. Ez, A hét pillangó, vitathatatlanul lektűr, de a legrosszabbak közül. Ami érdekes benne: önéletrajzi momentumok, a szerző reáliskolás korából, s az, hogy a főszereplő a kedves, régi mester,

Péterffy Jenő. Van ebben a regényben néhány oldal, ahol Gábor Andor a színházi világ jellegzetes figuráit eleveníti meg. Ez a néhány oldal egészen rendkívüli atmoszférateremtő és jellemfestő képességet árul el. ~~(Teljesen felesleges fény-
űzés, mert)~~ Sajnos a regény egésze közönséges ponyva. A néhai kedves tanár alakja köré a jóízű Gábor Andor olyan romantikus-szentimentális giccset kerekít, amely vetekszik a Majd a Vica-jelentette drámairói mélyponttal. Még a színésznő-főhősök alakjában is ki lehetne mutatni némi azonosságot, ha érdemes lenne ezzel foglalkozni. Sajnos, nem érdemes. Utalnunk kell a drámákról szóló fejezetre, ott már tapasztalhattuk, hogy az írói mesterembségnek milyen mélységeibe volt képes leszállni Gábor Andor.

A legfontosabb tanulság amit ebből a vázlatos áttekintésből levonhatunk, hogy Gábor Andor nem csak műfajait váltogatta szüntelenül, hanem az azonos műfajon belül is sokféle uton kereste az önkifejezés legadekvátabb eszközeit. Prózairó fejlődése viszonylag a leglogikusabb. A különböző kifejezésmódokat nem csak váltogatta, hanem egymással korrigálta is őket. Prózai főműve, a Bécsi levelek mindegyik fejlődési szakaszból felhasznált egy-egy akkor még egyeduralkodó tendenciát, hogy azokat egyidejűleg megvalósítva s összefonva maradandó művet hozzon létre a segítségükkel. Addig azonban nem tudott igazán maradandót alkotni, mert minduntalan megsértette a műfaj szabályait. Végülis a műfaji sajátosságok, határok és előítéletek teljes elvetéséig jutott el, s ez segítette a remekmű létrehozását, mert a Bécsi levelekben minden műfajból van valami, amelyben Gábor Andor próbálkozott, minden műfaji szabályt szándéko-

san sért meg, amelyet korábban nem tudott maradéktalanul megvalósítani.

Vagyis új műfajt alkotott. Olyat, amelyet az egyénisége predesztinált. A Bécsi levelek: aktuális kommentár, hirmagyarázat, napi aktualitások fölfokozása egészen az irrealitás szférájáig, önéletírás, korrajz, novella, pamflet, szatira, vallomás, líra, groteszk, szócsavarásos kroki, bökvers, és minden. Szóval új műfaj, amelyhez fölhasználta mindazokat az eredményeket és kudarccokat, melyek a forradalmakig tartó prózairói pályában elszórtan és fölhasználatlanul fölhalmozódtak.

JEGYZETEK

1. n.n.: Pesti Sirámok Vasárnapi Ujság 1912. 43.sz.
2. n.n. Pesti Sirámok. A Hét 1912. 40.sz.
3. b.j.: Ujabb regényei. Katholikus Szemle 1916. 9.sz.
4. Dr.Várdai Béla: Szépirodalmi folyóirataink szemléje
Magyar Kultúra 1916. 329.o.
5. Diószegi András: Bevezető. G.A. Válogatott Művei. Bpest
1961. Szépirodalmi.
6. Öregszem mégis. Budapest 1918. Légrády
A vágyak valcere. " 1918. Légrády
7. Illés Béla: Adósságtörlesztés, Színházi Élet 1947. 18.sz.
8. Schöpflin Aladár: Uj magyar regények. Nyugat 1918. 1.